

Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК
МІСЦЕВИХ ГРОМАД
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Мелітополь

2019

УДК 35.072.1:332.146.2(477)
С 76

Рекомендовано вченою радою Таврійського державного
агротехнологічного університету ім. Д. Моторного
(протокол 12 від 25.06.2019 року)

Рецензенти:

Т.І.Яворська – доктор економічних наук, професор;

М. А. Ажажа – к. наук з державного управління, доцент;

С 76   Сталій розвиток місцевих громад в умовах децентралізації:
монографія \ Ортіна Г.В., Сокіл О.Г., Прус Ю.О., Застрожнікова І.В.,
Єфіменко Л.М. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. – 171 с.

ISBN 978-617-7566-92-1

У монографії розглянуто питання: «Вектор розвитку ОТГ як основа сталого розвитку», «Реалізація державної політики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації», «Стан обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств України».

Пропоновані матеріали розраховані, в першу чергу, на керівників та працівників органів місцевого самоврядування територіальних громад, а також будуть доцільні при використанні їх у навальному процесі студентами спеціальності «Публічне управління», та просто зацікавленим особам з проблем децентралізації.

УДК 35.072.1:332.146.2(477)

© Ортіна Г.В., 2019

© Сокіл О.Г., 2019

© Прус Ю.О. 2019

© Застрожнікова І. В., 2019

© Єфіменко Л.М. 2019

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ВЕКТОР РОЗВИТКУ ОТГ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ	6
1.1. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник забезпечення сталого розвитку держави в умовах децентралізації	6
1.2. Механізм реалізації корпоративної соціальної відповідальності об'єднаних територіальних громад	12
1.3. Освіта як основа формування кадрового потенціалу в умовах децентралізації	21
РОЗДІЛ 2 РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 34	
2.1. Формування механізму реалізації державної політики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації	34
2.2. Напрями державної політики щодо забезпечення конкурентних переваг об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації ...	50
РОЗДІЛ 3. СТАН ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	82
3.1. Системний підхід в організації обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку підприємств	82
3.2. Релевантність обліково-аналітичної системи сільськогосподарських підприємств сучасним методикам і методам оцінки сталого розвитку	101
3.3. Обліково-аналітичне забезпечення інтегральної оцінки сталого розвитку аграрного підприємництва	117

ВСТУП

За умови реалізації реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади, яка передбачає передачу більших повноважень і ресурсів на рівень територіальних громад. Важливою складовою та запорукою реалізації цієї реформи є формування спроможних громад, яке відбувається шляхом об'єднання територіальних громад. Одним із ключових напрямів системних суспільних трансформацій в Україні є реформування територіальної організації влади на засадах децентралізації. Реформа децентралізації розпочалася в Україні у 2014 р. з прийняттям Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Ключовою складовою даної реформи є оптимізація адміністративно-територіального устрою держави як просторової основи функціонування органів влади шляхом формування добровільно об'єднаних територіальних громад. Метою такої оптимізації є створення ефективної системи публічної влади, здатної забезпечити сприятливі умови для життєдіяльності людей та можливості для соціально-економічного розвитку усіх регіонів шляхом раціонального використання їхнього потенціалу. В результаті зміни адміністративно-територіального устрою держави в Україні мають сформуватися спроможні громади, здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства та ін., що буде сприяти економічному розвитку регіону та держави у цілому. Відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України (далі - КМУ) від 8 квітня 2015 року №214, спроможна територіальна громада - територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Добровільне об'єднання територіальних громад регулюється Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5.02. 2015 р. № 157-VIII, який визначає суб'єктів, принципи та умови об'єднання територіальних громад, регулює процес добровільного об'єднання та б приєднання територіальних громад. Добровільне об'єднання територіальних громад ґрунтується на принципах конституційності та законності; добровільності; економічної ефективності; державної підтримки; повсюдності місцевого самоврядування; прозорості та відкритості; відповідальності. Суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт (село, селище, місто), який має розвинуту

інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території об'єднаної територіальної громади. Основні умови добровільного об'єднання територіальних громад – у складі ОТГ не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування; – територія ОТГ має бути нерозривною, межі ОТГ визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися; – ОТГ має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області; – при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток ОТГ; – якість та доступність публічних послуг, що надаються в ОТГ, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання. Найменування ОТГ, як правило, є похідним від найменування населеного пункту (села, селища, міста), визначеного її адміністративним центром.

Колективом монографії проаналізовано та запропоновані шляхи реалізації основних векторів реформування ОТГ, а саме:

У першому розділі «Вектор розвитку ОТГ як основа сталого розвитку» проаналізовано корпоративну соціальну відповідальність як чинника забезпечення сталого розвитку держави в умовах децентралізації; розглянуто механізм реалізації корпоративної соціальної відповідальності об'єднаних територіальних громад; досліджено проблеми формування кадрового потенціалу як основної рушійної сили розвитку ОТГ в умовах децентралізації.

У другому розділі: «Реалізація державної політики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації», розглянуто шляхи формування механізму реалізації державної політики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації; . виявлено напрями державної політики щодо забезпечення конкурентних переваг об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації.

В третьому розділі «Стан обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств України» досліджено системний підхід в організації обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку підприємств; досліджено релевантність обліково-аналітичної системи сільськогосподарських підприємств сучасним методикам і методам оцінки сталого розвитку; проаналізовано обліково-аналітичне забезпечення інтегральної оцінки сталого розвитку аграрного підприємництва.

РОЗДІЛ 1. ВЕКТОР РОЗВИТКУ ОТГ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник забезпечення сталого розвитку держави в умовах децентралізації

Сучасний світ ставить перед людиною нові виклики по світоглядно-ціннісному формуванню його особистісної та соціальної сутності. Надшвидка динамічність знаково-інформаційної цивілізації змушує людину включати в структуру власної феноменології такий елемент, як підприємливість, без якого неможливий вступ соціокультурної суб'єктності в складний інформаційний світ [9].

В Україні у сучасних умовах децентралізації роль корпорацій, держави і громадянського суспільства схильні до серйозних змін. На перше місце висувається лідируюча роль бізнесу, зокрема, там, де держава самотужки не в змозі впоратися з дозволом масштабних проблем. Бізнес не може і не повинен підміняти собою державу в регулюванні суспільних відносин, однак органам влади слід детально вивчати і використовувати передовий і новаторський досвід бізнесу у вирішенні багатьох питань, пов'язаних з управлінням у різних галузях діяльності. У багатьох країнах світу чітко проявляється тенденція до посилення співпраці держави і бізнесу у вирішенні соціально-економічних проблем суспільства.

З одного боку, присутні держава і громади, зацікавлені в зростанні соціальної та економічної стабільності країни, окремих областей України і в збільшенні коштів та ефективності політики соціальних програм. З іншого боку – бізнес, який зацікавлений в зростанні доходів і купівельної активності населення, стабільності державної політики щодо комерційних структур, суспільному визнанні і позиціонуванні компаній, які дотримуються стандартів корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) і здійснюють соціальні інвестиції. У сучасних умовах все більша кількість українських корпорацій надає свою продукцію на західний ринок і, в зв'язку з цим, компаніям необхідно відповідати міжнародним вимогам і стандартам, в тому числі і в області КСВ, а також багато бізнесменів розуміють, що соціальна відповідальність не є чистою благодійністю або PR-кампанією, а слугує системою управління ризиками, що спрямована на довгостроковий розвиток корпорацій і зростання їх вартості на світових ринках.

Коли мова заходить про співпрацю корпорацій і влади, необхідно розуміти, задля чого здійснюється це взаємодія: тільки влада і корпорації, на всіх рівнях об'єднали свої ресурси і амбіції, здатні вивести Україну на шлях стійкого сталого розвитку, вирішити завдання соціально-економічної модернізації громад. Слід зазначити, що соціальна відповідальність корпорацій на сьогоднішній день є одним з головних чинників досягнення стійкого, несуперечливого, поступального розвитку суспільства. Добробут

суспільства визначається станом його економіки, а основним економічним суб'єктом у ринковій економіці є корпорація.

Тема соціальної відповідальності бізнесу набула широкого поширення в західних країнах в 50-60-і роки ХХ століття в зв'язку зі зверненням більшої уваги суспільства до соціальних і екологічних наслідків корпоративізації та консолідації в різних галузях промисловості. З того часу численні аспекти цієї багатогранної концепції були розглянуті на практиці і в наукових дослідженнях. Залучення бізнесу до різних соціально відповідальних дій розглядалося під різними кутами і з використанням різних, але синонімічних термінів, таких, як корпоративна філантропія, корпоративне громадянство, корпоративна соціальна діяльність та корпоративна соціальна відповідальність. Після Декларації ООН в Ріо-де-Жанейро 1992 року з'явилося пов'язане з соціальною відповідальністю поняття сталого розвитку, яке підкреслює важливість одночасного вирішення проблем економічної, соціальної та екологічної сфер з метою необмеженого розвитку майбутніх поколінь [1].

В останнє десятиліття в Україні як відповідь бізнес-партнерств на проблеми сталого розвитку відбувався розвиток концепції КСВ. У зв'язку з величезними можливостями, які відкрив доступ до Інтернет ресурсів, компанії усвідомили, що вони вже не можуть контролювати інформаційні потоки, що стосуються їх власної діяльності, а також діяльності їх постачальників. Неурядові організації, профспілки, групи споживачів і місцеві спільноти можуть обмінюватися інформацією практично миттєво і організовувати бойкоти та кампанії, результати яких можуть стати надбанням громадськості, в разі шахрайського, корумпованого і неетичного бізнес-поведінки. В результаті може бути завдано серйозної шкоди репутації корпорації. Далекоглядні компанії визнають, що необхідно розуміти важливість цієї проблеми, і, замість того щоб опинитися в невідгідному становищі, вони прагнуть максимально використовувати можливості, які надає компанії діяльність в цьому напрямку, тобто їх внесок у вирішення соціально-економічних проблем суспільства. Як показує практика, вони досягають цього двома способами. Спочатку визначають ключові фактори, що впливають на підвищення вартості компанії і пов'язані з корпоративною соціальною відповідальністю, а потім підвищують ефективність діяльності в цій сфері. Одночасно з цим вони підвищують ефективність взаємодії з третіми сторонами з даних питань, повідомляючи їм про те, яка робота була ними виконана в минулому і які дії вони мають намір зробити в майбутньому. Після цього вони пропонують стороннім експертам оцінити результати виконання даних ними обіцянок.

Події останніх років – відмова споживачів купувати продукцію соціально безвідповідальних компаній, банкрутства найбільших корпорацій Enron, World Com – показали, що питання соціальної відповідальності і ділової репутації висувуються на передній план у діяльності будь-якої компанії і розглядати їх потрібно у взаємозв'язку і взаємодії. Соціальна відповідальність бізнесу або корпоративна соціальна відповідальність – це зобов'язання корпорацій здійснювати добровільний внесок у розвиток

суспільства, включаючи соціальну, економічну та екологічну сфери, прийняте компанією понад те, що вимагає закон і економічна ситуація. Всі види відповідальності (економічна, правова, екологічна, філантропічна, етична) визначають імідж компанії при її ринковому позиціонуванні. У зв'язку з ростом зацікавленості суспільства до КСВ, компанії намагаються створити репутацію соціально відповідальної компанії. Їх соціальна відповідальність полягає в тому, що компанії намагаються виправдати громадські очікування щодо своєї продукції або послуг і одночасно формують високі суспільні стандарти, вносять, таким чином, внесок в підвищення якості та рівня життя в країні.

КСВ не є благодійністю і не розвитком зв'язків з громадськістю. Сенс соціальної відповідальності - в усвідомленій зацікавленості корпорацій, що приносить користь для суспільства в цілому. [1] М. Фрідмен вважає, що основна мета соціальної відповідальності підприємства полягає у зростанні і максимізації прибутку, а підприємці мають бути соціально відповідальними перш за все перед своїми працівниками [2]. Світова рада бізнесу зі сталого розвитку розуміє під корпоративною соціальною відповідальністю довгострокове зобов'язання компаній поводитися етично та сприяти економічному розвитку, одночасно покращуючи якість життя працівників та їх родин, громади й суспільства загалом [3].

КСВ – це не абстрактна соціально-економічна категорія, а цілком конкретна реакція бізнес-спільноти на зміни, що відбуваються у трудових колективах, навколишньому співтоваристві, національному та міжнародному розвитку.

Тим часом, основними принципами КСВ є добровільність, спрямованість невикористаних заходів на вирішення проблем в різних сферах життєдіяльності суспільства, спряженість заходів КСВ з основною діяльністю компанії і більший у порівнянні з чинним законодавством спектр соціально відповідальної діяльності.

Таким чином, КСВ – це система добровільних взаємовідносин між працівником, роботодавцем і суспільством, спрямована на вдосконалення соціально-трудових відносин, підтримку соціальної стабільності в трудовому колективі і навколишньому співтоваристві, розвиток соціальної і природоохоронної діяльності на національному та міжнародному рівнях. Іншими словами, КСВ означає активну участь корпорацій в житті суспільства, спрямоване на поліпшення цього життя і рішення загальних соціально-економічних проблем і в той же час, узгоджується з комерційними планами компанії.

Проте, для України проблеми соціальної відповідальності компаній, з одного боку, знайомі і зрозумілі, з іншого - абсолютно нові з позиції практичної апробації в широких масштабах.

Серед чинників, що стримують розвиток КСВ можна виділити наступні:

- негативний вплив періоду переходу до ринку, що характеризується «забуттям» соціальних програм і прагненням підприємств позбутися соціальної інфраструктури;

- нерозуміння вищим керівництвом компаній зв'язку КСВ і можливостей створення позитивного іміджу компанії, що поліпшує можливість позиціонування на ринку;

- недооцінку як менеджментом, так і зацікавленими особами економічних вигод реалізації КСВ на практиці;

- недостатньо високий рівень ділової культури бізнес-спільноти та української громадськості, що не дозволяє адекватно оцінювати дії компаній з точки зору дотримання етичних норм;

- позиція вищого керівництва ряду компаній, які вважають, що дотримання принципів КСВ відволікає ресурси від вирішення більш важливих завдань модернізації вітчизняної економіки;

- суперечливий вплив профспілок і колективних договорів, пов'язаних з неготовністю профспілок реально оцінювати ситуацію і визнати «законність» інтересів інших осіб пов'язаних з компанією (акціонерів, споживачів, кредиторів і т.д.);

- відсутність цілеспрямованої державної політики в сфері КСВ, підтримки компаній, що будують свою діяльність на принципі КСВ.

Однак, незважаючи на існуючі труднощі, стан справ у багатьох українських корпораціях починає змінюватися на краще, і період зневаги соціальними інтересами поступається місцем усвідомленню взаємної залежності бізнесу і суспільства, раціонального пошуку прийнятного компромісу інтересів.

На основі аналізу основних особливостей і тенденцій розвитку концепції КСВ в Україні можна виділити кілька основних напрямків, що дозволяють отримати найбільш повне розуміння ситуації в рамках даного питання:

- основні підходи до визначення і суспільні очікування в області КСВ в Україні;

- основні тенденції реалізації і ступінь інформаційної відкритості соціальної політики українських компаній;

- система взаємовідносин держави і бізнесу в сфері КСВ;

- способи впливу КСВ впливає на зростання ділової репутації.

Як показує практика, для багатьох представників бізнесу стає очевидним розуміння того, що сталий розвиток компаній, що поєднує економічні, соціальні та екологічні фактори, веде до зниження підприємницьких ризиків, зміцнює конкурентоспроможність, підвищує ефективність персоналу і лояльність споживачів, покращує репутацію компаній, створює позитивний внесок підприємницької спільноти в економічний і соціальний розвиток території своєї присутності. Тим самим створюються сприятливі умови для реалізації довгострокових стратегій розвитку бізнесу на основі дотримання балансу інтересів зацікавлених сторін. В цьому суть соціально-відповідального ведення бізнесу як основи сталого розвитку компаній. Необхідно також відзначити той факт, що відповідальністю потрібно управляти, а управляти можна тільки тим, що вимірюється. Досягнення сталого розвитку українських компаній має на увазі

наявність спланованих дій і оцінку їх результативності. Одним з інструментів підвищення якості корпоративного управління, включаючи планування, моніторинг та оцінку діяльності компанії, є не фінансовий звіт. Одночасно він може служити засобом підвищення прозорості в діяльності компанії, поліпшення діалогу з соціальними партнерами. Не фінансовий звіт – це добровільно розкрита інформація, яка достовірно і доступно для ключових зацікавлених сторін відображає основні аспекти та результати діяльності компанії, пов'язані з реалізацією стратегії сталого розвитку бізнесу компанії.

У зв'язку з цим, особливу цінність на сучасному етапі для багатьох груп користувачів має звітність із соціальної відповідальності компаній перед громадою. Розкриття в звітності інформації з питань соціальної відповідальності та корпоративного управління необхідно для залучення інвесторів до компанії. Дана необхідність обумовлена тим, що аналізуючи інформацію не фінансового характеру, можна уникнути багатьох негативних наслідків і відповісти на дуже важливі питання – зокрема, як знизити ризик неефективних фінансових вкладень, а, отже, ставку залучення позикових коштів компанії, щоб забезпечити надходження фінансів для реалізації запланованих видів діяльності. Таким чином, завдяки не фінансовій інформації, акціонери та інші зацікавлені сторони можуть отримати належне уявлення про характер бізнесу, поточний стан та перспективи розвитку на майбутнє.

Структура звіту за стандартом G-RI відображає економічні, соціальні та екологічні досягнення, а також має чітко визначені вимоги, яких компанія повинна дотримуватися при його складанні. Звіт за оцінкою успіху організації у трьох важливих середовищах сталого розвитку суспільства, чи так званий звіт за стандартом AA1000, що заснований на діалозі зі стейкхолдерами, носить універсальний характер і підходить більше для компаній, діяльність яких суттєво впливає на суспільство.

Ієрархічну класифікацію не фінансової звітності складають чотири рівні, кожен з яких представляє певну інформацію залежно від користувачів та їх потреб:

1. Мегарівень: інформація призначена для неурядових організацій та світових співтовариств;
2. Макрорівень: інформація призначена для місцевих органів та держави;
3. Мезорівень: інформація призначена для споживачів, кредиторів та інвесторів;
4. Мікрорівень: інформація призначена для робітників компанії, акціонерів, бізнес-партнерів.

Класифікація не фінансової звітності постійно змінюється завдяки введенню нових класифікаційних ознак і відповідних видів звітів в аспекті соціальної відповідальності бізнесу. До таких додаткових класифікаційних ознак можна віднести цілі підприємства і ступеня дотримання ним норм соціальної відповідальності [4].

На жаль, на сьогоднішній день, більшість українських компаній не розкривають належним чином дану інформацію. У фінансовій звітності, як правило, відсутня інформація з питань корпоративного управління. Але, останнім часом спостерігається тенденція поступового поліпшення розкриття інформації про практику корпоративного управління та річні звіти ряду публічних компаній істотно наблизилися до стандарту, рекомендованому міжнародною практикою.

Кількість українських компаній, які впроваджують практику підготовки не фінансових звітів, щорічно зростає. Причини, які спонукають різні організації, включитися до процесу добровільної соціальної звітності можуть бути різними. При цьому важливо відзначити, що в середовищі українських підприємств формуються тенденції, характерні для світового ділового співтовариства, яке поступово приходить до розуміння того, що соціальний звіт, включаючи весь процес його підготовки та поширення є важливим елементом корпоративної системи управління не фінансовими ризиками, підвищення ефективності та зміцнення конкурентоспроможності.

Нині лідерами не фінансової звітності, за результатами досліджень, є корпорації найуспішніше розвиваються галузей, що займають верхні рядки рейтингів і вносять найбільший внесок у добробут країни, як свого прямого економічною діяльністю, так і реалізацією підходів до корпоративної соціальної відповідальності. Обумовлено це тим, що витрати на процес підготовки і реалізації зі створення не фінансового звіту, а так само його подальшої верифікації вимагає значних фінансових інвестицій. Разом з тим підвищення значущості використання не фінансових звітів в практиці бізнесу призведе до збільшення їх числа.

Одним з важливих показників, який враховує аналіз не фінансової звітності українських корпорацій є Індекс прозорості сайтів українських компаній. Методика оцінювання Індексу була розроблена Beyond Business (Ізраїль) у співпраці з Центром «Розвиток КСВ», а в останні роки була доповнена (наприклад, доповнення 2017 року – інтеграція Цілей сталого розвитку). Бали отримує як інформація щодо політики з КСВ, так і висвітлення результатів її впровадження за результатами року за всіма аспектами КСВ – управління, чесні операційні практики, права людини і трудові практики, захист довкілля, відповідальне споживання та відносини з громадою. Крім того, оцінювалися не фінансові звіти компаній, розміщені на корпоративних сайтах, навігація сайтів та доступність розміщення інформації з КСВ. Учасниками оцінювання стали компанії відповідно до ТОП-100 найбільших платників податків в Україні у 2017 р. за даними Державної фіскальної служби та ТОП 10 найбільш прозорих компаній відповідно до минулорічного Індексу прозорості

За даними Центру «Розвиток КСВ» відповідно до аналізу Індексу прозорості сайтів українських компаній-2017. Лідерами у розкритті інформації з КСВ стали:

- ПАТ «Миронівський хлібопродукт»
- ДТЕК

- ДП “НАЕК “Енергоатом”
- АрселорМіттал Кривий Ріг
- ДП “НЕК Укренерго”
- ТОВ «Лайфселл»
- ПАТ “НАК Нафтогаз України”
- ТОВ “Нова пошта”
- СКМ
- ПАТ “Карлсберг Україна.

Оцінювання показало, що здебільшого на корпоративних сайтах зустрічається інформація про практику трудових відносин, розвитку і підтримку громад та охорони довкілля. Найменше висвітлюються питання винагороди керівництву, програми впровадження КСВ в ланцюг постачання та політика відповідального маркетингу.

Нажаль, рівень інтегрованості Цілей сталого розвитку в КСВ політику і звітність компаній є ще низьким. Тільки 5 компаній з ТОП 100 компаній країни інтегрували звітність з досягнення Цілей сталого розвитку у свої не фінансові звіти (АрселорМіттал Кривий Ріг, ДТЕК, ДП “НАЕК “Енергоатом”, ПАТ «Миронівський хлібопродукт», ТОВ “Нова пошта”) і тільки ПАТ “Карлсберг Україна побудувала свої КСВ цілі на основі Цілей сталого розвитку.

Аналіз рівня висвітлення КСВ засвідчив, що міжнародні компанії мають вищий рівень розкриття інформації з КСВ. На їх сайтах більш ніж вдвічі частіше, ніж на сайтах національних компаній, висвітлюються питання прав людини, програм і політик впровадження КСВ в ланцюг постачання та КСВ стратегії і КСВ цілі. Державні компанії частіше, ніж приватні, висвітлюють антикорупційну політику (прийняття і оприлюднення антикорупційної політики є вимогою законодавства). Натомість, приватні компанії частіше розкривають питання розвитку і підтримки громад та охорони довкілля.

Секторальний аналіз рівня висвітлення КСВ на сайтах компаній засвідчив, що більший рівень прозорості мають агропідприємства, компанії енергетики і металургії. Найменший рівень прозорості у компаній добувної сфери [5].

Отже, сьогодні, для того щоб стати успішним у бізнесі, позиціонувати компанію на ринку, недостатньо бути законослухняним платником податків, забезпечувати гідну заробітну плату співробітникам і своєчасно виплачувати дивіденди акціонерам. Громади чекають від корпорацій активної позиції і добровільного внеску у вирішення численних соціально-економічних проблем.

1.2. Механізм реалізації корпоративної соціальної відповідальності об’єднаних територіальних громад

У сучасному світі людина будь-якої професії та сфери діяльності потребує достатньо високого рівня економічної освіченості, культури та

свідомості, що особливо стосується тих, хто обрав для своєї професійної самореалізації сферу підприємницької діяльності. Соціально-економічна сфера життєдіяльності загальносуспільної системи в глобальному інформаційному світі домінує над іншими, що вимагає для достеменною орієнтації людини в цивілізаційному та соціокультурному просторі формування певного рівня економічних знань, цінностей, орієнтирів та вмінь. «Життєдіяльність людини протікає в соціальному просторі, де вона, як суб'єкт, характеризується, зокрема, і формами включенням в економічну діяльність. Розгортання суб'єктності в процесі економічної соціалізації зумовлює формування у людини соціально-економічних настановлень, орієнтацій на певні економічні цінності, професійних знань та навичок, інших психологічних якостей, набутих особистістю при підготовці до економічної діяльності. [10]

Нові вимоги суспільства і економіки в цілому вже не дозволяють здійснювати забезпечення реалізації генеральних цілей компанії з огляду на лише інтереси з точки зору бізнесу.

Вітчизняні бізнес-структури, що почали вставати на соціально-відповідальну платформу розвитку, вже почали розуміти для себе потенційні вигоди цивілізованого бізнесу. Однак такі трансформації відбуваються переважно на сировинній промисловості і найменше в сільському господарстві.

Нині, коли у більшості населення нашої країни сільські території асоціюється із занепадом і безперспективністю, способом, який може вирішити відомі проблеми об'єднаних територіальних громад, може виявитися реалізація концепції корпоративної соціальної відповідальності. Головною перевагою її реалізації може бути вирішення безлічі нагальних проблем не тільки одного окремого виробника, але, потенційно, і всієї громади, причому переважно не за рахунок фінансових надходжень, а завдяки інноваційним перетворенням в управлінні. При сприятливому розвитку, успішна реалізація соціально відповідальних практик дозволить придбати вітчизняним виробникам новий, сучасний досвід управління, який зможе принести не тільки економічні вигоди громаді, але також буде активно сприяти формуванню престижу та розвитку.

Сформовані умови диктують необхідність вивчення і розробки нових ефективних методів управління та інструментарію по їх здійсненню. Одним із рішень стає впровадження особливої форми менеджменту – соціально-відповідального управління.

Згідно загальноприйнятому Міжнародному стандарту ISO 26000 «Керівництво з соціальної відповідальності» під терміном соціальна відповідальність розуміють відповідальність організації за вплив її рішень та діяльності на суспільство та навколишнє середовище через прозору та етичну поведінку.

Використання цього міжнародного стандарту підтримує кожну організацію у прагненні стати більш соціально відповідальною, брати до

уваги інтереси її членів, відповідати чинному законодавству та поважати міжнародні норми поведінки.

Визнаючи, що організації перебувають на різних щаблях розуміння та впровадження соціальної відповідальності, цей міжнародний стандарт запланований для використання тими, хто тільки розпочинає розглядати питання соціальної відповідальності, а також і для тих, хто має досвід її впровадження. Широке впровадження на підприємствах, в організаціях та установах вимог міжнародного стандарту ISO 26000 сприятиме зростанню показників сталого розвитку України.

Відповідальність за внесок у добробут суспільства та вплив на навколишнє середовище, так звану соціальну відповідальність несуть організації всіх типів: комерційні, неприбуткові, громадянські, органи управління тощо.

Стандартом ISO-26000 «Керівництво з соціальної відповідальності» визначаються основні принципи соціальної відповідальності:

1. Підзвітність, яка полягає в тому, що організація має звітувати щодо впливу від своєї діяльності на суспільство і довкілля.

2. Прозорість, яка означає, що організації слід бути прозорою в її рішеннях і діяльності, які впливають на інших. Організація повинна розкривати в зрозумілій, збалансованій і правдивій формі інформацію про політику, рішення та діяльність, за які вона несе відповідальність, зокрема їх фактичний і можливий вплив на суспільство і довкілля. Ця інформація має бути легкодоступною і зрозумілою для всіх зацікавлених сторін. Прозорість не означає розкриття службової інформації, а також інформації, що захищена відповідно до законів або може спричинити порушення правових зобов'язань.

3. Етична поведінка – стиль поведінки організації. Організація повинна приймати і застосовувати стандарти етичної поведінки, які якнайповніше відповідають її призначенню і сфері її діяльності. Організація повинна розвивати структуру управління так, щоб вона сприяла поширенню принципів етичної поведінки і всередині організації, і в процесі взаємодії з іншими.

4. Взаємодія з зацікавленими сторонами – цей принцип означає, що організації слід поважати, розглядати інтереси її зацікавлених сторін та всебічно взаємодіяти з ними.

5. Правові норми – у контексті соціальної відповідальності повага правових норм означає, що організація дотримується всіх чинних законів і правил, вживає заходів, аби бути обізнаною про застосовані нею закони і правила, інформувати тих осіб в організації, хто відповідальний за дотримання законів і правил, і знати, що такі закони і правила дотримуються.

6. Міжнародні норми – цей принцип визначає, що організації слід поважати міжнародні норми, в тих випадках, коли ці норми є важливими для сталого розвитку і добробуту суспільства.

7. Права людини – цей принцип означає, що організація повинна визнавати важливість і загальність прав людини, поважати права, зазначені у Всесвітній декларації з прав людини [6].

По відношенню до соціально-економічного середовища, у якому функціонує будь-яка компанія незалежно від економічного режиму і політичного ладу, дана форма відповідальності поширюється на внутрішній і зовнішній напрямки. Так, до соціальної відповідальності «всередині» підприємства мають пряме відношення два особливо актуальних напрямки, такі як гуманізація праці та якість трудового життя.

Що стосується «зовнішньої» відповідальності, то до неї можна віднести такі категорії, як розвиток місцевої громади на території ведення бізнесу, природоохоронна діяльність і ресурсозбереження, якісна продукція і послуги, а також сумлінна ділова практика.

Більш детально це напрямки можна наведено на рис. 1.

Реалізація концепції КСО спрямована перш за все на розвиток об'єднаних територіальних громад та на вирішення проблем населення цих громад. Практика соціально-відповідального бізнесу полягає сприянні сталому розвитку соціальної інфраструктури, враховує очікування своїх співробітників та громади в цілому, яка прямо або опосередковано впливає на діяльність компанії.

Перед тим, як перейти до викладу основного змісту, слід зазначити, що таке ОТГ та у чому полягає сутність реформи децентралізації. Реформа децентралізації є однією з наймасштабніших реформ, яка триває з 2014 року. Новостворені громади отримали більше фінансових ресурсів, прями відносини з Державним бюджетом, та, одночасно, ширші повноваження та обов'язки.

Реформа децентралізації передбачає передачу повноважень, фінансів на їх реалізацію та відповідальності за їх виконання від центральної влади органам місцевого самоврядування (ОМС), тобто тому керівництву (місцевим радам та їх головам), яке жителі територіальних громад самі собі виберуть. Вихідним пунктом реформи є усвідомлення, що на місцях краще орієнтуються в локальних проблемах і ефективніше можуть використати кошти на їх вирішення.

Метою децентралізації є наближення влади до мешканців, а мешканців – до влади для підвищення доступності та якості освітніх, медичних, культурних, адміністративних, комунальних і соціальних послуг, які отримують ті самі мешканці громад.

Реформу проводять через об'єднання базових територіальних громад (міст, сіл, селищ) в укрупнені територіальні одиниці – так звані об'єднані територіальні громади (ОТГ). Об'єднання відбувається на добровільних засадах (принаймні так буде до 2020 року). Для запобігання хаосу держава (в особі облдержадміністрацій і за участі громадськості, ОМС, експертів) розробила орієнтири об'єднання – перспективні плани формування територій громад у кожній області України. Однак, оскільки об'єднання добровільне, громади можуть ініціювати внесення обґрунтованих змін до перспективних планів і об'єднуватися по-іншому, аніж було закладено у початковому плані.

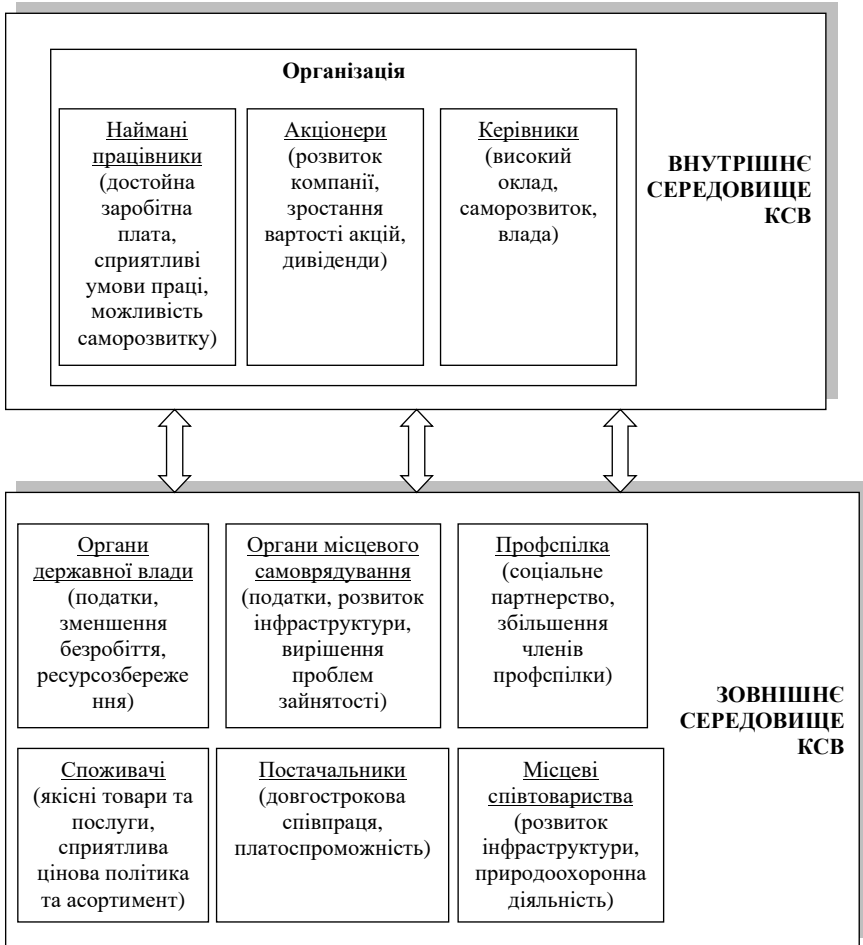

Рис. 1. Середовище функціонування компанії

У результаті об'єднання органи місцевого самоврядування ОТГ отримують набагато більші можливості для розвитку (повноваження та кошти), аніж окремі села чи міста. Пов'язано це зі зміною адміністративно-територіальної вертикалі. До входження в ОТГ міста, села і селища (як базові територіально-адміністративні одиниці) були у складі району (терадмін-одиниці проміжного рівня, який своєю чергою входив до складу області). Після об'єднання в ОТГ села отримали не лише виборні органи управління, компетентні вирішувати всі місцеві питання, а й кошти з державного бюджету на розвиток, які потрапляють в ОТГ безпосередньо з державного бюджету, а не опосередковано, як було до об'єднання (через бюджет області, тоді району і аж потім у село).

На початок 2019 року в країні створено 876 ОТГ. Проте вибори керівних органів ОТГ, які є передумовою початку функціонування ОТГ, проведено лише у 806 ОТГ. Решта очікують на призначення виборів 2019 року (зокрема 45 ОТГ, в яких 2018 року вибори не відбулися через запровадження військового стану в областях їх розташування). Загалом же, за затвердженнями перспективними планами, має бути створено 1289 ОТГ.

До складу об'єднаних територіальних громад, які функціонують, увійшли більш як 3.7 тис. територіальних громад базового рівня (міста, села, селища), або 33.9% усіх територіальних громад країни (не враховуючи окуповані території). Найбільше ОТГ функціонує в Дніпропетровській (62), Черкаській (54) і Житомирській (53) областях. Найменше – в Закарпатській області (6), яка до того ж є аутсайдером і за іншими показниками формування ОТГ (через тривалу відсутність в області затвердженого плану створення ОТГ) [7].

В ОТГ, які функціонують, проживає 21.1% усього населення України (без окупованих територій), або більш як 8.3 млн осіб. Найбільша частка мешканців ОТГ у Житомирській (65.1% усього населення області), Тернопільській (58.6%) і Чернігівській (43.1%) областях.

Для успішного розвитку громад необхідно постійно звертати увагу на реалізацію КСВ. Для цього ОТГ повинні не тільки розуміти, якими ресурсами вони володіють. Із цією метою, пропонується систематизувати можливі напрямки внутрішньої та зовнішньої соціальної відповідальності із умовним поділенням корпоративної соціальної відповідальності на реагуючу та стратегічну.

Модель механізму реалізації КСВ в об'єднаних територіальних громадах наведено на рис.2.

Реагуюча КСВ спрямована на пом'якшення вже існуючих проблем та негативних наслідків діяльності компаній ОТГ, а стратегічна – передбачає побудову ідеї соціальної відповідальності у стратегію.

Для того, щоб активізувати механізм реалізації КСВ, необхідно:

1. розробити технологію оцінки реалізації соціально-відповідальних практик внутрішньої складової КСВ, що враховує напрямки якості трудового життя та інфраструктури компаній ОТГ;
2. провести економічну оцінку ефективності від можливого впровадження соціально-відповідальних практик;
3. реалізувати на практиці заходи із КСВ.

Однак, даний процес може нести певні труднощі. Потрібно буде впровадити цілу низку практик добровільної внутрішньої соціальної відповідальності, які повинні буди спрямовані на покращення соціально-демографічного складу працівників, удосконалення професійно-кваліфікаційної структури, зменшення плинності кадрів, покращення культурно-побутових умов, раціоналізація оплати праці, збільшення умов якості трудового життя та інфраструктури інноваційним шляхом з метою покращення соціально-економічних показників компаній та ін.

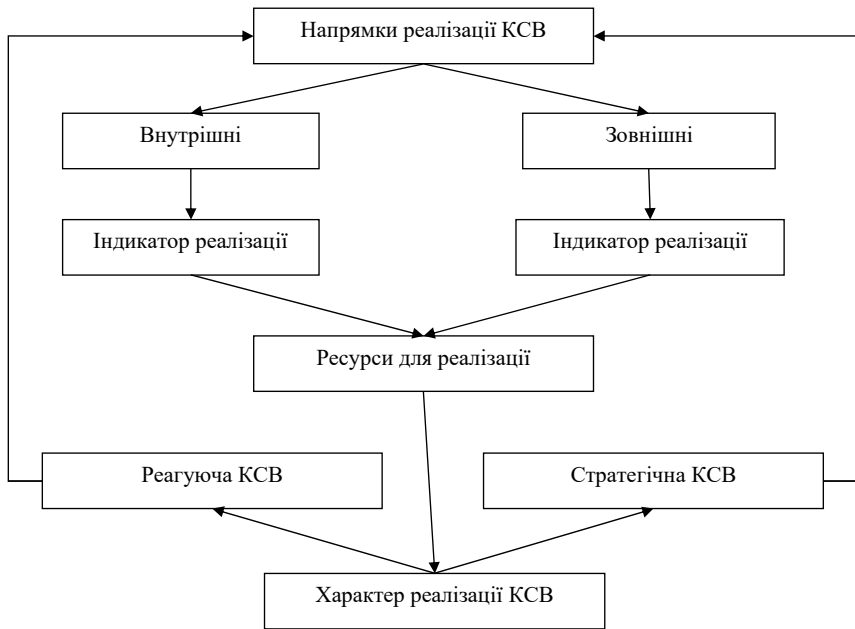

Рис. 2. Механізм реалізації КСВ в об'єднаних територіальних громадах

Так, завдяки згуртованості жителів Дунаєвецької ОТГ (Хмельницької області) у визначенні пріоритетних завдань при реалізації проектів було реалізовано наступне:

- розпочато реалізацію проектів «Створення матеріально-технічних умов для функціонування комунального підприємства Дунаєвецької міської ради «Благоустрій Дунаєвеччини», «Реконструкція адміністративної будівлі під дошкільний навчальний заклад у с. Гірчична Дунаєвецької міської ради», «Капітальний ремонт адміністративної будівлі по вул. Шевченка, 50 м. Дунаївці»;

- прокладено 350 м водопровідної мережі;
- відремонтовано 170 м водопроводу;
- обстежено та взято на облік 34 км сільських водопроводів;
- замінено 200 м аварійного водопроводу;
- розпочато очищення та облаштування 56 криниць;
- проведено енергозберігаючі заходи щодо переведу міських котелень на тверде паливо;
- створено КП Дунаєвецької міської ради «Благоустрій Дунаєвеччини», яким придбано техніку для ремонту доріг і благоустрою населених пунктів об'єднаної громади;
- відремонтовано 540 км доріг із щебеневим покриттям у всіх населених пунктах громади;

- приведено в належний стан благоустрій населених пунктів, висаджено дерева та кущі;
- здійснено ремонт пам'ятників і покращено санітарний стан кладовищ;
- під час проведення ремонту закладів освіти додатково виділено та освоєно 2 млн 500 тис. грн;
- для перших класів закладів освіти закуплено 18 проекторів та екранів, 27 ноутбуків і 3 принтери [8].

Однак настільки великих та при цьому ефективних проектів впровадження та реалізації корпоративної соціальної відповідальності в ОТГ не дуже багато. У нових умовах господарювання економічних суб'єктів це втрачає можливості компаній у галузях сталого та економічного розвитку, формування більш сприятливої ділової репутації. [11]

Однією з причин цього в Україні є низька інформованість про концепцію соціальної відповідальності. Із метою вирішення цієї проблеми пропонується низка заходів, які наведені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Способи підвищення інформованості та популяризації напрямку КСВ у об'єднаних територіальних громадах України.

Заходи із підвищення інформованості	Можливий ефект і потенційні можливості від реалізації соціально відповідальних практик	
	зовнішнього спрямування	внутрішнього спрямування
1) Підвищення інформованості підприємств через: а) інформаційні брошури; б) освітлення в ЗМІ; в) роботу виїзних консультаційних бригад студентів, випускників і фахівців освітніх установ г) роботу наукових лабораторій д) створення відділів КСВ на базі підприємств або лабораторій, де роботою будуть займатися фахівці аграрних університетів і потенційні співробітники в особі студентів) 2) Підвищення інформованості	1) підвищення конкурентоспроможності; 2) вихід на нові ринки; 3) партнерство з агрохолдингами; 4) стійкість; 5) створення затребуваного (можливо інноваційного) продукту; 6) державні субсидії, пільги; 7) розвиток територій; 8) престиж на місцевому, Регіональному і національному рівнях.	1) технології покращення соціально демографічного складу працівників; 2) більш висока ефективність менеджменту; 3) залучення висококваліфікованих спеціалістів, удосконалення професійно-кваліфікаційної структури; 4) поліпшення умов якості трудового життя; 5) раціоналізація оплати праці; 6) поліпшення культурно побутових

Заходи із підвищення інформованості	Можливий ефект і потенційні можливості від реалізації соціально відповідальних практик	
	зовнішнього спрямування	внутрішнього спрямування
<p>підприємствами через:</p> <p>а) інформаційні брошури для персоналу підприємств та потенційних співробітників;</p> <p>б) активна робота із засобами масової інформації;</p> <p>в) проведення екскурсій на підприємствах;</p> <p>г) виїзні, профінформаційні бригади підприємств, які висвітлюють свою діяльність і стан в освітніх установах і центрах зайнятості.</p>		<p>умов за рахунок більш раціонального управління;</p> <p>7) лояльність персоналу, зниження плинності кадрів.</p>

Отже, головною перевагою реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу може стати вирішення безлічі нагальних проблем не тільки членів громади, а й усіх мешканців України, при цьому переважно не за рахунок фінансових надходжень, а завдяки інноваційним перетворенням в управлінні. При сприятливому розвитку, успішна реалізація соціально-відповідальних практик дозволить придбати досвід управління з урахуванням сучасних соціально-економічних вимог, а також буде сприяти формуванню престижу та розвитку підприємств в цілому.

Література:

1. Гагалюк Т., Шафт Ф. «Корпоративна соціальна відповідальність аграрного бізнесу» / [Т. Гагалюк Т., Ф. Шафт]; Німецько-український агрополітичний діалог. – К, 2016. – с. 63.
2. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profit [Online] // New York Times Magazine. – September, 13, 1970. – p.122-126. <http://www-rohan.sdsu.edu/faculty/dunnweb/rprnts.friedman.dunn.pdf>.
3. Офіційний сайт Всесвітньої ради бізнесу із сталого розвитку (WBCSD): [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wbcsd.org/work-program/business-role/previous-work/corporate-social-responsibility.aspx>.
4. Жиглей І.В. Соціально відповідальна діяльність: поняття, складові та передумови відображення у системі бухгалтерського обліку /

І.В. Жиглей // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. - №3. – С. 170-174

5. Результати індексу прозорості сайтів українських компаній – 2017. Режим доступу: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/article/%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D1%96/>

6. Соціальна відповідальність: навч. посібник / О.Є. Кузьмін, О.В. Пирог, Л.І. Чернобай, С.Б. Романишин, Н.О. Вацик. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. 328 с.

7. Децентралізація: коротко про головне. Режим доступу: <http://cost.ua/news/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne>

8. Абрам'юк І.С., Юрченко М.М., Яровенко Н.П. Збірка практик – переможців конкурсу «Кращі практики місцевого самоврядування» 2016 року / [І. С. Абрам'юк, М. М. Юрченко, Н. П. Яровенко] ; М-во регіон. розвитку, буд-ва та житл.-комун. госп-ва України, Рада Європи. – К. : ТОВ «Агентство “Україна”», 2017. – с. 92.

9. Олексенко Р. И. Философия, мировоззрение и мораль современного предпринимателя как составная экономико-социального развития общества / Р. И. Олексенко // Социосфера: науч.-метод. и теор. журнал. - 2013. - № 1. - С. 31-37.

10. Олексенко Р. Економічна освіта і виховання як засоби розвитку світоглядних засад сучасного підприємництва / Р. Олексенко // Вища освіта України. – 2013. – № 4. – С. 80–83.

11. Ортіна, Г. В., Горбова, Н. А., Вороніна, Ю.Є., Сизоненко, О. В., Гарбар, Г. А. Формування та шляхи створення об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації: хрестоматія. ФОП Однорог Т. В., Мелітополь.-2019.- 410 с.

12. Економіка підприємства / [Р. І. Олексенко, О. М. Кондрашов, В. О. Шишкін та ін.] // Економіка підприємства: навчальний посібник / [Р. І. Олексенко, О. М. Кондрашов, В. О. Шишкін та ін.]. – Мелітополь: Люкс, 2010.

1.3. Освіта як основа формування кадрового потенціалу в умовах децентралізації

Свого піку українська освітня система досягла у 1995 році, коли в Україні налічувалось понад 22,300 шкіл, у яких навчалось близько 7 мільйонів учнів. Згодом система почала скорочуватись, але населення скорочувалось швидше: станом на 2013 рік, у 19,300 школах навчались близько 4 мільйонів учнів .

Ситуація з наповненістю шкіл відрізнялася і відрізняється у містах та селах. У великих містах, школи стали переповненими і брак місць створив попит на відкриття нових закладів. Натомість у малих містах та селах, із яких

емігрувала більша частина молоді, школи спорожніли. Так, у 2013 році середня кількість учнів у сільських школах становила 107, у міських школах - 427. Ситуація була гіршою для маленьких міст та селищ, оскільки сільські учні мали нижчі бали ЗНО - це пояснюється як соціально-економічним статусом мешканців сіл, так і нижчою якістю освіти в сільських школах. У селах бракує молодих спеціалістів, включаючи вчителів. Як наслідок, сільським школам важко заповнити вакансії, і в багатьох випадках учитель змушений викладати предмети поза його спеціалізацією.

Ситуацію із середньою освітою у сільській місцевості України можливо охарактеризувати такими 13-ма проблемними чинниками.

1. Велика кількість малокомплектних сільських шкіл, які не можуть забезпечити якісну освіту дітей шкільного віку. Порівняння узагальнених результатів державної підсумкової атестації у формі зовнішнього незалежного оцінювання свідчить, що рівень знань учнів сільських шкіл майже в 2 рази поступається рівню знань учнів міських шкіл з таких ключових предметів, як «українська мова та література» і «математика».

2. Класи з малим наповненням (що характерно для малокомплектних шкіл) не дають змоги розвивати у дітей такі важливі компетенції для сучасного глобалізованого суспільства, як ефективна комунікативна здатність, уміння працювати в команді, про активність в умовах конкуренції, готовність до постійного навчання, яке диктується динамічними змінами на ринку праці.

3. Застаріла і неекономна архітектура шкільних будівель, технічне зношення інфраструктури і непропорційна завантаженість навчальних приміщень зумовлюють додаткові витрати на утримання мережі шкіл. Тому шкільні адміністрації більшою мірою зайняті розв'язанням інфраструктурних проблем, аніж управлінням навчально-виховним процесом.

4. Значна (понад 40%) видаткова частина бюджету громад використовується на забезпечення надання освітніх послуг. Мало комплектні школи є найбільш затратними комунальними установами (у перерахунку на одного учня). Надмірні витрати на їх утримання позбавляють можливості реінвестувати кошти громади у розвиток шкіл, які забезпечують більш високу якість освітніх послуг і, як результат, більш високу якість знань учнів.

5. Система освіти є одним із найбільших роботодавців у сільській громаді, яка забезпечує близько 20-25% постійних робочих місць. Тому закриття (реорганізація) малокомплектних шкіл (з причини неможливості бюджетного утримання і забезпечення ними якості освітніх послуг) спричиняє соціальне напруження серед учителів. Наприклад: У Гуменецькій об'єднаній територіальній громаді Хмельницької області з населенням 14458 мешканців у сфері освіти у 26 комунальних закладах (ЗНЗ, ДНЗ, ПНЗ) на постійній основі працюють 403 особи, з яких 238 – педагогічні працівники.

6. Необхідність оптимізації шкільної мережі, пониження статусу загальноосвітнього навчального закладу, перевезення учнів помилково асоціюється у сільських жителів з початком зникнення їхнього села.

Очевидно, що питання закриття або пониження ступеня навчального закладу до статусу початкової школи є неминучим наслідком багаторічної економічної депресії цієї території, безробіття і стрімкого зменшення кількості населення в цілому.

7. Сільські школи розташовані на значній відстані одна від одної, а погана якість доріг між багатьма сільськими населеними пунктами призводить до проблем безпеки підвезення учнів та погіршення технічного стану шкільних автобусів, що своєю чергою обмежує можливості ефективної оптимізації шкільної мережі на основі моделі «опорних шкіл».

8. Мала кількість учителів у малокомплектних школах не сприяє виникненню творчої професійної конкуренції, що своєю чергою обмежує розвиток педагогічних інновацій у сільській школі, впровадження нових форм і методів навчання.

9. Низька заробітна плата вчителів є причиною вимушеного використання позаурочного часу для робіт у підсобних господарствах з метою поліпшення матеріально-фінансового становища своїх сімей. Таким чином, учителі в сільській місцевості змушені замість підвищення своєї професійної майстерності виконувати низкопродуктивну фізичною працю.

10. Викладання багатьох навчальних предметів педагогами-нефахівцями через неможливість забезпечення повного навантаження вчителів-фахівців призводить до зниження якості викладання предметів, неможливості забезпечення повноцінного профільного навчання учнів у старшій школі і, як наслідок, зниження якості знань учнів.

11. Слабка мотивація роботи в сільській школі серед випускників педагогічних університетів є результатом високого відсотка вчителів пенсійного віку і обмеженої можливості місцевої влади для найму більш кваліфікованих учителів.

12. Система позашкільної роботи переважно охоплює дітей районних центрів. Діти з віддалених сіл через слабке забезпечення громадським транспортом та погану якість доріг фактично не залучені до діяльності позашкільних установ.

13. Економічне становище більшості сільських жителів не дає їм можливості переїхати до благополучних міст, де населення має доступ до більш якісних освітніх послуг. Це означає, що сільські жителі можуть вважатися вразливою групою населення і держава має негайно розробити і реалізувати комплекс заходів для розв'язання перерахованих проблем. Таким чином, оцінюючи соціальний масштаб сфери освіти в сільських громадах, можна стверджувати, що забезпечення якості освітніх послуг на основі створення ефективного управління мережею стане одним із головних критеріїв, за якими українське суспільство буде оцінювати успішність реформ у країні. Тому з метою розв'язання проблем Уряд планує, що замість неефективної і витратної адміністративної структури, нездатної реагувати на виклики в сільських регіонах України, будуть створені близько 1500 об'єднаних громад, наділених значними фінансовими і управлінськими повноваженнями.

До моменту створення об'єднаних територіальних громад, адміністрування та організацію функціонування освітньої мережі в сільських регіонах України здійснювали відділи освіти районних державних адміністрацій. При цьому сільські школи залишались закладами комунальної власності районних рад. Функції виконавчих органів сільських і селищних рад у сфері освіти були мінімальними і полягали в реалізації деяких непрямих завдань.

Така неузгодженість управлінських повноважень зумовлювала різні протиріччя серед відповідальних сторін, плутанину в розподілі функцій. Згадані суперечності породжували ще більше проблем, коли йшлося про довгострокові завдання, у тому числі й план оптимізації шкільної мережі району. Незважаючи на необхідність впорядкування малокомплектних шкіл, відділи освіти районних державних адміністрацій часто наштовхувалися на протидію з боку депутатів районних рад (бо це необхідне завдання є непопулярним для місцевих політиків).

У підсумку майже у всіх сільських регіонах України оптимізація мереж навчальних закладів відкладалася на невизначений термін. Це призводило до зростання навантаження на бюджети усіх рівнів. Щороку нестача коштів на збільшені витрати районної освіти компенсувалася додатковими субвенціями з державного бюджету. Через це у місцевої влади не було потреб і умов здійснювали планування освітньої галузі району на довгострокову перспективу. Цим пояснюється той факт, що в сільських і селищних радах (нерідко в міських радах малих міст) немає досвіду управління мережею освітніх закладів.

Утворення об'єднаних територіальних громад у сільських регіонах, уперше в новій історії державного управління в Україні, створило умови, коли всі управлінські та фінансові повноваження зосереджені в єдиному органі управління – місцевій раді та її виконавчому органі. Зміни в Бюджетному і Податковому кодексах дали громадам можливість отримати стабільні джерела доходів і перейти на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Таким чином, у місцевих органах влади з'явилася реальна можливість для: подолання численних проблем, які накопичилися в секторі освіти через велику кількість малокомплектних і водночас затратних шкіл у сільських регіонах і, таким чином, можливість заощаджувати значні кошти місцевих бюджетів; початку реалізації власної і справжньої стратегії поліпшення освітніх послуг шляхом оптимізації шкільної мережі, створення нової системи методичної служби, впровадження нової структури позашкільного розвитку, забезпечення якісного профільного навчання учнів старших класів тощо.

Тому вкрай важливо, щоб органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад використали одне з вагомих власних управлінських повноважень, яке їм надала реформа децентралізації – право і можливість на формування ефективної системи забезпечення освітніми послугами мешканців громади. Необхідно також зазначити, що з урахуванням соціальної значущості сектора освіти та домінуючого обсягу

видаткової частини бюджету громади на її утримання – це завдання є одним із першочергових і найбільш актуальним для органів влади об'єднаних територіальних громад. Водночас потрібно пам'ятати, що розв'язання проблеми раціонального використання бюджетних коштів на утримання шкіл громади не повинно відводити місцеву владу від розуміння, що головним критерієм ефективності управління мережею освітніх закладів об'єднаної територіальної громади є якість освіти.

Як свідчить міжнародний досвід, на сьогоднішній день необхідним є перехід від централізованої аграрної політики, сконцентрованої на аграрному секторі, до більш інтегрованої політики розвитку сільської місцевості, що передбачає наявність зв'язку між економічними, екологічними, соціальними та територіальними аспектами життєдіяльності сільських територій.

Пріоритетність розвитку сільських територіальних громад в Україні зумовлюється винятковою значущістю виробництва продукції сільського господарства та продовольства в життєдіяльності людини, потребою відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Найгострішими проблемами на селі залишаються відсутність мотивації до праці, безробіття, бідність та трудова міграція.

Для подолання вище окресленої проблеми на початку 2019 року в Україні було прийнято закон, у якому зафіксовано, що вступники, які мають бажання працювати в сільській місцевості, вперше зможуть скористатися правом першочергового зарахування на бюджет. Наразі дане право поширюється на майбутніх лікарів та вчителів, що оберуть навчання на спеціальностях галузей знань 01 «Освіта/Педагогіка» і 22 «Охорона здоров'я». За даними МОН, право першочергового вступу отримують ті, хто попередньо пройде конкурс та укладе угоду на відпрацювання в селі або селищі міського типу не менше 3 років. На наш погляд, дія цього закону допоможе покращити якісний склад вчителів сільських ОТГ[2].

В багатьох селах, які найбільше постраждали від скорочення населення та переїзду молоді в міста, школи спорожніли до тієї міри, що не кожен клас мав хоча б 5 учнів.

Проблема з невеликою кількістю учнів в малих містах та селах буде вирішуватись за допомогою оптимізації мережі шкільних закладів. На наш погляд, зменшення кількості шкіл у селах шляхом об'єднання шкіл та використання автобусів для транспортування дітей до найближчих шкіл було прийнятним рішенням. Цей процес дозволить заощадити кошти, що витрачаються на експлуатацію приміщень у спорожнілих школах, і спрямувати їх натомість на модернізацію тих шкіл, які залишилися.

Оптимізація шкільної мережі може відбуватись шляхом закриття недостатньо укомплектованих шкіл з організацією підвезення дітей до інших найближчих шкіл. Громади можуть також створювати опорні школи (зазвичай велика школа в адміністративному центрі громади), після закриття там недостатньо укомплектованих шкіл. Опорні школи - це заклади загальної середньої освіти, які мають вищий юридичний статус і більше повноважень, ніж звичайні школи. В опорних школах, як правило, навчається понад

200 учнів, вони оснащені сучасним обладнанням для вивчення різних предметів і мають кваліфікованих учителів з цих предметів. Ці заклади відвідують учні середньої та старшої школи, тоді як учні початкових класів зазвичай продовжують навчатись у ближчих маленьких школах.

Станом на 1 травня 2018 року в Україні вже утворено 519 опорних шкіл. Концентрація ресурсів та найкращих учителів в одному місці спрощує доступ до якісної освіти для сільських дітей. Природно, що питання оптимізації шкільної мережі є нелегким для громад. Але шукати спільні рішення та компроміси між керівництвом громади та громадянами на місцях легше. Так, наприклад, відділ освіти Баранівської ОТГ (Житомирська область) провів аналіз шкільної мережі за різними показниками - кількість учнів та дітей дошкільного віку, приріст населення в останні роки, відстань між школами, стан доріг між населеними пунктами, середні витрати на одного учня в кожній зі шкіл, тощо. За підсумками проведеного аналізу було вирішено закрити дві школи з п'ятнадцяти в громаді. В кожному селі, де заклади підлягали закриттю, відділ освіти провів громадські слухання для всіх зацікавлених сторін. Керівництву ОТГ вдалося переконати вчителів та батьків у економічній доцільності закриття цих шкіл - адже важко сперечатися, коли ОТГ обіцяло забезпечити перевезення школярів автобусами та працевлаштувати вчителів із закритих шкіл.

Часто можна почути, що в сільській місцевості (у зв'язку зі значною вимушеною міграцією населення) залишалась та частина мешканців, для якої якість шкільної освіти не є пріоритетом і тому вони не мають мотивації щось змінювати в цьому плані. Частково це правда, але помилкові погляди окремих батьків (наслідком яких може бути низький рівень шкільної освіти їхніх дітей) не повинні обмежувати особистий розвиток дитини. У тому і полягає сенс створення ефективного управління освітою у громаді, щоби вона, з одного боку, – забезпечила рівні шанси для всіх учнів, незалежно від ставлення до освіти їхніх батьків і місця проживання родини. А з іншого – постійно залучала батьківську громадськість до партнерства заради дітей і таким чином підвищувала обізнаність батьків щодо якісної освіти та її значення у житті дітей.

Тому вкрай важливо приділити увагу професійному і стратегічному розумінню головної мети освіти у громаді, дати відповіді на питання: яке місце в цьому буде займати якість освіти, як вона буде покращена та як це можна виміряти.

За усі вищевказані оптимізаційні процеси відповідає комплексна реформа середньої освіти, що була ініційована у 2014 році, але набула чіткої форми лише у вересні 2017 року з прийняттям нового Закону “Про освіту”. Реформа покликана втілити у життя концепцію “Нової української школи” через зміну структури середньої освіти, впровадження дитиноцентричного підходу до навчання, а також зміною розподілу повноважень в управлінні освітою та направленням ресурсів з центрального уряду до громад.

Розвиток аграрного потенціалу країни – запорука стійкого економічного зростання. Загалом, як свідчить міжнародний досвід, на

сьогоднішній день необхідним є перехід від централізованої аграрної політики, сконцентрованої на аграрному секторі, до більш інтегрованої політики розвитку сільської місцевості, що передбачає наявність зв'язку між економічними, екологічними, соціальними та територіальними аспектами життєдіяльності сільських територій. Для успішної реалізації цієї політики потрібно, зокрема, забезпечити створення відповідних місцевих інститутів, серед яких сучасні освітні заклади.

Неможливо уявити розвиток сільського господарства без розвитку сільських територій, добробуту селянина, як основного господаря земель. Тому, сталий розвиток сільських територій є важливою передумовою для гарного економічного розвитку сільського господарства країни. Все більшого значення набуває реалізація на практиці тих організаційно-економічних заходів мотиваційного механізму, які пов'язані з соціальними перетвореннями на селі.

Серед основних проблем розвитку сільських територій можна назвати масовий відтік молодих кваліфікованих кадрів з села до великих міст. Раніше нами було встановлено, що важливими пріоритетами державної аграрної політики є створення умов для закріплення в сільській місцевості кваліфікованих спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я та побутового обслуговування.

На думку вченого Р. Олексенко, саме освіта є суспільною підсистемою, в якій у найактивніший та найадекватніший спосіб долається невідповідність між сферою знання і цінностей та об'єктивно-реальними умовами.

Тому, першочерговим завданням влади є забезпечення усіх умов для життя та розвитку молоді у селах. І розпочинати треба з освіти усіх рівнів, у першу чергу, із шкільної. Відомо, що сільські учні вже кілька років поспіль, мають нижчі бали ЗНО - це пояснюється як соціально-економічним статусом мешканців сіл, так і нижчою якістю освіти в сільських школах . У селах бракує молодих спеціалістів, включаючи вчителів.

Для подолання проблеми нестачі шкільних вчителів на селі, на початку 2019 року в Україні було прийнято закон, у якому зафіксовано, що вступники, які мають бажання працювати в сільській місцевості, вперше зможуть скористатися правом першочергового зарахування на бюджет. Наразі дане право поширюється на майбутніх лікарів та вчителів, що оберуть навчання на спеціальностях галузей знань 01 «Освіта/Педагогіка» і 22 «Охорона здоров'я». За даними МОН, , хто попередньо пройде конкурс та укладе угоду на відпрацювання в селі або селищі міського типу не менше 3 років . На наш погляд, дія цього закону допоможе покращити якісний склад вчителів сільських ОТГ.

Ця робота вже проводиться на регіональному рівні: конкурс організовують облдержадміністрації (ОДА) на основі прогнозу територіальних громад щодо потреби фахівців з вищою медичною чи педагогічною освітою. Для приведення даного закону у дію ОДА мають активно інформувати вступників через власні інтернет-сайти та засоби

масової інформації. Конкурси оголошені до 1 березня, а до 30 квітня – вже мають оголосити їх результати.

При цьому самі вступники та їх батьки мають бути більш активними та проявляти ініціативу до участі у конкурсі, цікавитися можливістю першочергового вступу в представників своєї місцевої влади. ОДА самі визначають порядок та умови таких конкурсів. Це, зокрема, стосується вимог до конкурсантів та переліку документів. Водночас МОН радить одним із критеріїв визначити місце проживання учасника. Тоді перевагу зможуть отримати ті, хто живе в тому ж (найближчому) населеному пункті, що й майбутній роботодавець, наприклад школа чи дитячий садок. Таким чином, підтримка буде надана тим дітям з сіл, які хочуть отримати вищу освіту і повернутися працювати до себе додому.

Спеціальність, термін та освітній рівень, які планує обрати конкурсант, мають співпадати з визначеною потребою у фахівцях. Учасники повинні бути попередньо ознайомлені зі своїми обов'язками щодо навчання та відпрацювання. При цьому територіальні громади, що формують замовлення на кваліфіковані кадри вказаних спеціальностей, зобов'язані прийняти рішення про забезпечення майбутніх працівників безоплатним житлом на термін не менш як 3 роки.

Переможці конкурсів отримають право на першочергове зарахування. Їх конкурсний бал множитиметься на першочерговий коефіцієнт (1,05). Для вступників на бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного спрямування) в Умовах прийому додатково передбачено спеціальну квоту-4, під яку буде надано частину бюджетних місць.

Після закінчення навчання випускник повинен буде протягом місяця прибути до місця відпрацювання, укласти трудовий договір та почати роботу. Якщо ж випускник відмовиться виконувати умови угоди, йому потрібно буде відшкодувати кошти, витрачені вишем на його підготовку.

Нестача кваліфікованих кадрів для сільськогосподарських підприємств – проблема, яка також пов'язана із відтоком молоді з села. Крім того, представники аграрного бізнесу вважають, що українським навчальним закладам потрібно орієнтуватися на потреби агробізнесу [1].

Так, наприклад, вагоме місце у системі агробізнесу України займають фермерські господарства, тому напрям підготовки «Організація і ведення фермерського господарства» є дуже актуальним. Підтримка державою невеликих фермерських господарств, зокрема фермерських господарств сімейного типу, має розпочинатися саме з розвитку освіти за цим напрямом .

Українська система аграрної освіти має конкурентні переваги, які можна вважати унікальними на ринку освітніх послуг, адже наша країна має умови для створення і апробації інноваційних продуктів для різних агрокліматичних зон у межах одного регіону. Це забезпечує відповідність наукомістких результатів реальним умовам ведення аграрного виробництва. На наш погляд, для подальшої підтримки інфраструктури села та запобігання масового виїзду молоді з сільських громад, необхідно запроваджувати

подібні програми для інших ВНЗ, зокрема, для аграрних, у яких готують фахівців для сільського господарства [3].

Окремим дуже важливим питанням є забезпечення кваліфікованими кадрами управлінські органи територіальних громад, тобто професійно підготовленими державними службовцями.

В Україні умови прийняття на державну службу та її проходження визначаються Законом України «Про державну службу», яким передбачено обов'язкове проходження випробувального терміну [1]. Порядок проведення конкурсу на заміщення вакантної посади державного службовця регулюється положеннями, що затверджується постановами Кабінету Міністрів України [2, 3]. В органах виконавчої влади досить розповсюдженою практикою є практика добору претендентів на посади державних службовців у формі іспитів з питань нормативно-правового характеру. Процес найму на державній службі є комбінацією перевірки, докладного вивчення резюме й інтерв'ю. Остаточне рішення приймається комісією з найму чи може бути довірено керівникові відповідного органу, установи.

І. Лаврінчук зазначає, що «такий суспільний інститут», як проходження державної служби, за правовими ознаками являє собою зміну в службово-правовому становищі працівників, що відбувається у зв'язку чи на підставі обставин, які породжують, змінюють або припиняють службово-трудові відносини. У ролі зазначених обставин виступають: прийняття на державну службу, атестація, переміщення по службі, присвоєння працівникам кваліфікаційних розрядів, категорій, рангів, підстави припинення служби.

До кадрового резерву державної служби України зараховуються професійно підготовлені працівники, які успішно справляються з виконанням службових обов'язків, проявляють ініціативу, мають організаторські здібності й необхідний досвід роботи, успіхи в навчанні. На кожную посаду державного службовця - керівника формується кадровий резерв у кількості двох осіб, за посадами спеціалістів складаються списки осіб, які включаються до резерву з урахуванням фактичної потреби.

Основними етапами формування кадрового резерву у сфері державної Служби в Україні є:

- 1) планування кадрового резерву на найближчий час (до 1 –3 років) і більш далеку перспективу (до 5 років);
- 2) визначення обов'язкових і бажаних критеріїв до кандидатів, вивчення і добір кандидатів до кадрового резерву;
- 3) формування, складання списку резерву кадрів та узгодження його з вищестоящим керівником;
- 4) визначення та застосування кадрових технологій до фахівців, що зараховані до кадрового резерву (стажування, тимчасове виконання обов'язків відсутнього працівника, залучення до проведення перевірок, службових розслідувань, підвищення кваліфікації, перенавчання, навчання тощо);
- 5) визначення готовності осіб, зарахованих до кадрового резерву.

З метою якісного формування складу державних службовців, керівники органів державної виконавчої влади в Україні: визначають щорічну і перспективну потребу в кадрах державних службовців усіх категорій; формують замовлення на підготовку державних службовців, укладають договори з навчальними закладами; добирають кадри державних службовців відповідно до вимог законодавства; проводять роботу з кадровим резервом.

Водночас, не всі державні службовці за освітою є економістами, юристами, фахівцями з державного управління. Багато службовців за базовою вищою освітою є фахівцями технічного профілю. Це обумовлює необхідність у розгортанні системи підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців.

В контексті реалізації адміністративної реформи, розпочатої у 2010 році президентом України, пріоритетного значення набувають питання модернізації державної служби та підбору кадрів для роботи в органах державної влади.

На наш погляд, кадровий резерв для державної служби бажано формувати із людей, які мають вищу освіту та стаж роботи не менше, ніж 3 роки. В першу чергу з числа кадрового резерву на керівні посади працевлаштовують людей, які мають науковий ступінь з державного управління.

Кадровий склад управлінської верхівки ОТГ повинен мати надійний резерв державних службовців. Цікавим є досвід Республіки Білорусь стосовно формування кадрового резерву. Відповідно до Указу Президента Білорусі від 26 липня 2004 р. № 354 «Про роботу з керівними кадрами у системі державних органів та інших державних організацій» резерв керівних кадрів — це група перспективних працівників з відповідними діловими та особистими якостями, спеціально сформована державним органом або іншою державною організацією, посадовою особою на підставі їх індивідуального відбору та комплексної оцінки.

Відповідно до зазначеного указу резерв формується на підставі об'єктивної оцінки ділових та особистісних якостей кандидатів на керівні посади, колегіального розгляду питань зарахування до резерву, недопущення дискримінації за ознаками статі, національності та віросповідання. Основними критеріями зарахування кандидата до резерву є результати його практичної діяльності, його здібності до майбутньої діяльності, потенційні можливості, результати тестування та останньої атестації кандидата. У Білорусії існує резерв голови держави, до якого зараховуються особи, призначення яких здійснює президент.

Одним з основних факторів, який визначає процес формування кадрового резерву у зарубіжних країнах, є:

- 1) рівний доступ для всіх громадян та добровільність участі у конкурсах для включення до кадрового резерву;
- 2) об'єктивність та системність оцінки особистих та професійних якостей претендентів, що залучені до кадрового резерву;

- 3) планування професійної посадової кар'єри державного (цивільного службовця);
- 4) гласність, доступність інформації про формування кадрового резерву на державній (цивільній) службі.

У багатьох країнах основні засади найму на державній службі традиційно формувалися виходячи з ідеї системної відмінності цього сектору від інших секторів суспільства. Ця відмінність обґрунтовувалася більш широкими нормами управління. Протягом останніх 20 років багато сфер зайнятості у галузі державного управління втратили свою унікальність і стали цілком схожими із загальними системами найму.

Рівень професіоналізації інституту державної служби багато в чому залежить від грамотного та кваліфікованого підбору кадрів, підвищення рівня їх професійної компетентності, зокрема з урахуванням нових завдань та пріоритетів. Саме за рахунок кваліфікованих кадрів можна підвищити ефективність роботи установи. У широкому розумінні зростання ефективності означає постійне вдосконалення людьми економічної діяльності, постійне знаходження можливості працювати краще.

На наш погляд, для пошуку сильних претендентів на посаду державного службовця в ОТГ слід застосовувати наступні способи:

- звернення до професійних кадрових агенцій;
- оголошення в пресі та на спеціальних інтернет-сайтах;
- розповсюдження усної інформації серед потенційних кандидатів;
- просування перспективної молоді всередині організації;
- звернення до вищих навчальних закладів, де готують бакалаврів та магістрів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» (рекрутування у вищому навчальному закладі);

Під час пошуку претендентів на роботу, кадровому менеджеру слід акцентувати увагу потенційних співробітників на перевагах роботи на державній службі, адже сучасна молодь часто не розуміє цих переваг. Слід використовувати прості формулювання та окреслювати перспективи. Слід говорити про соціальний пакет, можливість кар'єрного росту, престижність роботи, можливість налагодження професійних та особистих зв'язків, майбутнє пенсійне забезпечення державного службовця та інші найбільш яскраві переваги.

Одночасно пріоритетного завдання набувають питання формування ефективного та дієвого кадрового резерву, зокрема й на вищі посади державної служби.

Беручи до уваги нові сучасні тенденції розвитку державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (в умовах реалізації адміністративної реформи), організація роботи з кадровим резервом має бути кардинально переглянута, зокрема шляхом удосконалення навчальних програм, вироблення та впровадження нових інноваційних форм підвищення рівня професійної компетентності як самих державних службовців, так і осіб, зарахованих до кадрового резерву.

Дуже важливим завданням HR-менеджменту на державній службі є робота щодо підвищення кваліфікації осіб, зарахованих до складу кадрового резерву. Одним із методів такої роботи є проведення стажувань на посадах державних службовців. Крім того, необхідним є проведення занять, на яких майбутні державні службовці вивчають законодавство України про державну службу, розглядаються проблемні питання діяльності структурних підрозділів органу державної влади.

Вища освіта має забезпечувати перспективні й поточні освітні потреби людини, суспільства і народного господарства. Головним завданням державного регулювання на ринковому просторі послуг освіти є створення необхідних умов задля діяльності вищих навчальних закладів, котрі як раз і надають послуги освіти. Однією з основних проблем державного регулювання ринку освітніх послуг є невідповідність навчального та виховного процесу у навчальних закладах із потребами розвитку народного господарства. Багато сільських територіальних громад відчувають жорсткий дефіцит кваліфікованих вчителів, лікарів та працівників сільського господарства. Для подолання цього дефіциту на початку 2019 року в Україні було прийнято закон, у якому зафіксовано, що вступники, які мають бажання працювати в сільській місцевості, вперше зможуть скористатися правом першочергового зарахування на бюджет. На наш погляд, це дуже важливий крок для покращення рівня життя у сільських територіальних громадах. Вважаємо, що для подальшої підтримки інфраструктури села та запобігання масового виїзду молоді з сільських громад, необхідно запроваджувати подібні програми для інших ВНЗ, зокрема, для аграрних, у яких готують фахівців для сільського господарства.

Література:

1. Застрожнікова І. В. Вплив децентралізації на розвиток освіти на селі / І. В. Застрожнікова // Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реформа адміністративно-територіального устрою в Україні: реалії та перспективи», м. Полтава, 29 травня 2019 року.
2. Застрожнікова І.В. Державне регулювання підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад вищими навчальними закладами України./ І.В. Застрожнікова // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2019. – Вип. 1 (55).
3. Застрожнікова І.В. Освіта в сільських ОТГ в умовах децентралізації влади в Україні / І.В. Застрожнікова // Збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ» ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон, 18-19 квітня 2019 року.
4. Застрожнікова І.В. Формування кадрового резерву, як одна з функцій HR-менеджменту державної служби. / І.В. Застрожнікова // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету

- (економічні науки) / За ред. Л.В. Синяєвої. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2018. - №2, – с. 85-95.
5. Застрожнікова І.В. Якісна освіта, як передумова сталого розвитку сільських територій / І.В. Застрожнікова // Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених «Економіка, підприємництво, менеджмент: сучасний стан і обриси майбутнього» Національна металургійна академія України, м. Дніпро, 23 квітня 2019 року.
  6. Економіка підприємства / [Р. І. Олексенко, О. М. Кондрашов, В. О. Шишкін та ін.] // Економіка підприємства: навчальний посібник / [Р. І. Олексенко, О. М. Кондрашов, В. О. Шишкін та ін.]. – Мелітополь: Люкс, 2010.
  7. Ортіна, Г. В., Горбова, Н. А., Вороніна, Ю.Є., Сизоненко, О. В., Гарбар, Г. А. Формування та шляхи створення об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації: хрестоматія. ФОП Однорог Т. В., Мелітополь.- 2019.- 410 с.
  8. Шаров С.В. Компетентнісний підхід: переваги, структура та особливості // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2018. №4(63). С. 194–199.
  9. Шаров С. В., Постильна О. О. Інформатизація освіти і виховання як вектор розвитку сучасного суспільства //Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. – 2017. – Т. 1. – №. 18. – С. 199-204.
  10. Шарова Т. М., Шаров С. В. Електронне навчання: дієвий формат освіти //Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 16-17 травня 2019 року). – Видавництво СумДПУ імені А.С.Макаренка, Суми, 2019. – С. 119-123.
  11. Шарова Т. М., Шаров С. В. Масові відкриті онлайн курси як можливість підвищення конкурентоспроможності фахівця //Молодий вчений. – 2018. – Т. 9. – №. 61.1. – С. 137-140.
  12. Шаров С. В., Шарова Т. М. Формування індивідуальної освітньої траєкторії студента засобами інформаційної системи // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. – 2017. – Т. 2. – №. 19. – С. 149-154.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

2.1. Формування механізму реалізації державної політики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації

Роль системи державного і господарського управління в забезпеченні стратегії розвитку в умовах децентралізації зумовлена виконанням властивих йому механізму функцій, у тому числі:

По-перше, забезпечувати інструментарій для обґрунтування і прийняття стратегічних і поточних рішень, що охоплюють як макро-, так і мікроекономічний регулюючий вплив і параметри функціонування держави;

По-друге, забезпечувати за допомогою економічних та адміністративних важелів практичну реалізацію стратегії розвитку та поточних програм економічного розвитку, аналіз та оцінку досягнутих результатів, коригування заходів і дій в залежності від складних умов;

По-третє, забезпечувати необхідний правовий та політичний захист економічного суверенітету країни на основі вироблення і послідовного проведення в життя законодавчих і нормативних актів, що передбачають охоронні, заохочувальні та заборонні режими в системі взаємовідносин з іншими країнами;

По-четверте, формувати стійку і надійну систему розподілу прав, функцій і відповідальності, взаємодії органів і посадових осіб, що дає змогу швидко і компетентно реагувати на всі виникаючі явища і кризові ситуації у функціонуванні національної економіки.

Серед зовнішніх умов функціонування механізму забезпечення стратегії розвитку нами виділений фактор глобалізації, який має значний вплив на зміст стратегії. Прояви цього фактора конкретизують наступні моменти:

По-перше, відмінності в національних інтересах, прагнення до більш повного виділення їх із загальних інтересів, незважаючи на розвиток інтеграційних процесів. Специфіка інтересів вимагає визначення механізмів їх реалізації і розробки відповідної антикризової стратегії.

По-друге, обмеженість природних ресурсів, різний ступінь забезпеченості ними окремих країн містить потенційну можливість для загострення економічної і політичної боротьби за користування цими ресурсами.

По-третє, зростає значення чинника конкуренції у виробництві та збуті товарів реального сектора економіки. Також зростає необхідність створити умови для розвитку фінансово-банківського сектора і налагодити його чітку роботу ставиться в один ряд з умінням створювати нові промислові та сільськогосподарські технології. Тому зростання конкурентоспроможності одних країн розглядається іншими як небезпека, загроза їхнім національним інтересам.

Виходячи із зазначених положень, в механізмі реалізації стратегії розвитку необхідно передбачити такі ключові складові:

- макроекономічне регулювання, що встановлює загальні правила і параметри господарювання;

- індикативне планування, на базі якого відбувається спрямування процесів інвестиційного розвитку на визначені пріоритетні напрями структурної політики, та інші види механізму господарювання щодо оперування економічними методами впливу для будь-яких підприємств та організацій;

- більш жорсткий підхід до формування планів розвитку підприємств державної форми власності, державних замовлень, а також розробка і здійснення методів управління державним майном.

Ефективна робота механізму забезпечення стратегії розвитку може бути успішно реалізована тільки при дотриманні ряду певних вимог.

По-перше, необхідно чітко розмежувати функції уряду, а також місцевих органів влади.

По-друге, повинні бути визначені завдання державного і місцевого рівня і відповідне розмежування щодо державного регулювання між центральними та місцевими органами влади при забезпеченні єдності систем виконавчої влади.

По-третє, потрібно адекватне інформаційне забезпечення регулюючої функції держави.

Деякі ключові положення державної діяльності стосовно здійснення стратегії розвитку мають реалізовуватись під час формування проєктів прогнозу економічного розвитку України та державного бюджету на середньострокову і довгострокову перспективу.

Антикризова стратегія повинна розроблятися і реалізовуватися в рамках реалізації економічної політики, ключовими цілями якої є забезпечення стійкості економічного стану, соціальної стійкості держави і суспільства, гарантування прав і свобод громадян, передбачених Конституцією України, законності.

Для цього необхідно створити дієву й надійну систему державного регулювання економіки, що дасть реалізувати з мінімальними втратами регулювання головних економічних трансформацій, а також буде здатна брати на себе виконання управлінських функцій і підтримки стійкого розвитку національної економіки країни.

Крім того мають бути встановлені чіткі межі та критерії або умови втручання держави в економічні процеси, у тому числі, межі державного сектора економіки, а також створюватись умови для розвитку дієвих та ефективних методів й механізмів державного впливу.

Постановка і визначення мети забезпечення стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад будуть ускладнені без конкретизації відповідних завдань і заходів щодо її забезпечення.

У цьому зв'язку держава повинна здійснити комплекс заходів, насамперед, щодо забезпечення економічного зростання, що і буде гарантією

економічної стабільності. Зазначені заходи повинні охопити всі сфери економіки. До цих заходів входять здійснення активної структурної та соціальної політики, посилення активності держави в інвестиційній та зовнішньоекономічній сфері, продовження інституційних перетворень.

На макrorівні ключовими завданнями виступають: збільшення сукупного попиту; підвищення норми заощаджень та створення належного інвестиційного клімату, що спонукає до перетворення накопичень на інвестиції; забезпечення переходу виробничих й фінансових ресурсів від неконкурентоспроможних суб'єктів та підсистем реального сектора економіки до конкурентоспроможних й ефективних підприємств, а також в окремі сектори зростання; підтримка експорту та його урізноманітнення; регулювання (стримування) імпорту для захисту національного виробника у межах наявних процедур.

На мікрорівні в процесі реалізації структурної політики на передній план постають завдання стимулювання й підтримки активного розвитку підприємств і організацій, що відзначаються високою економічною ефективністю, а також реорганізації економічних структур, що мають низький рівень ефективності, супроводження погоджувальних процесів в цілях стримування росту цін, введення норм ринкової поведінки суб'єктів економічних відносин.

В ході цієї роботи необхідно:

По-перше, виявити «локомотиви зростання», тобто підприємства та організації реального сектора економіки, які реалізують проекти і програми, що забезпечують знаходження і освоєння платоспроможного попиту на ринку;

По-друге, визначити роль і місце існуючих підприємств в економічній системі, забезпечити процес реорганізації неефективних суб'єктів господарювання, покращити ефективність менеджменту підприємств державної форми власності;

По-третє, скласти перелік господарюючих суб'єктів реального сектора економіки, виробу яких мають стратегічне значення;

По-четверте, визначити підприємства, контрольний пакет акцій в яких мають бути закріплені за державою з метою забезпечення необхідного впливу на процеси прийняття рішень;

По-п'яте, окреслити перелік відповідних підприємств, які потребують державної підтримки з метою збереження конкурентоспроможності на етапі приєднання України до ЄС.

Обов'язковою умовою щодо забезпечення стратегії розвитку виступає комплексна реалізація програм й проектів на перспективу (наукових, виробничих, інноваційних, інвестиційних).

Для збереження і наявного науково-технічного потенціалу, який забезпечує стратегічні інтереси і науково-технічну самодостатність України необхідно уточнити пріоритети державної науково-технічної політики, узгоджені із завданнями сталого розвитку.

Необхідно розробити та затвердити державні програми за основними напрямками фундаментальних наукових досліджень, сформувавши належний інноваційний клімат в системі національної економіки на основі різних форм й методів державного стимулювання поширення передових технологій та захисту вітчизняних виробників наукоємної конкурентоспроможної продукції.

Сьогодні розвиток виробництва базується на фундаментальних і прикладних дослідженнях, спрямованих на створення нових видів техніки, що відповідають перспективним вимогам щодо екології, безпеки, надійності.

Пріоритетними напрямками здійснення наукових пошуків у середньостроковому періоді є:

- застосування альтернативних видів палива (біопаливо, водень, етанол тощо);
- розроблення комбінованих енергетичних установок й паливних елементів;
- розроблення й впровадження технологій щодо супроводу відповідних продуктів протягом їх повного життєвого циклу.

Для реалізації цих завдань має бути забезпечено формування на підприємствах реального сектору економіки необхідного кадрового потенціалу на основі підвищення кваліфікації фахівців усіх рівнів використання та системи безперервної освіти, яка відповідає останнім світовим тенденціям.

Генеральним напрямком здійснення інвестиційної політики на перехідний період має бути формування сприятливого середовища з метою підвищення інвестиційної активності, залучення приватних вітчизняних та іноземних інвестицій. Підкреслимо, що при проведенні ефективної інвестиційної політики повинні дотримуватися наступні основні принципи:

- послідовна децентралізація інвестиційного процесу;
  - підвищення ролі не інфляційних джерел накопичення (внутрішніх джерел підприємств і заощаджень населення);
  - значне розширення практики спільного (пайового) державно - комерційного фінансування інвестиційних проектів;
  - перенесення центру ваги з безповоротного бюджетного фінансування на кредитування на поворотній основі;
  - розміщення централізованих капітальних вкладень і державного фінансування інвестиційних проектів виробничого призначення виключно на конкурсній основі;
  - використання частини централізованих (кредитних) інвестиційних коштів на реалізацію ефективних інвестиційних проектів, які швидко окупаються та об'єктів малого бізнесу незалежно від їх галузевої належності та форм власності для прискорення структурно-технологічної перебудови виробництва;
  - стимулювання залучення іноземних інвестицій.

Також важливим напрямком в оздоровленні соціально-економічного клімату є інвестиційні програми. Ефективну ринкову економіку доцільно

свідомо формувати. Вона має стати підсумком реалізації антикризової стратегії, в рамках якої необхідно узгодити і гармонізувати цільові установки в сфері антикризового регулювання, ринкових перетворень, структурно - технологічної перебудови, підвищення рівня життя населення, ефективного включення у світову економіку.

Крім того, для забезпечення безпечної інтеграції України у світову економіку, державі, розвиваючи спеціальні інститути, необхідно забезпечити:

- формування оптимальної структури експорту, яка передбачає значне підвищення в ньому питомої ваги та обсягів товарів з високим ступенем переробки, високоякісних послуг;

- виходячи з наявних конкурентних переваг, виявлення і цілеспрямоване освоєння найбільш перспективних для українського експорту товарних ніш країни на світовому ринку, концентрацію основних зусиль і засобів для досягнення ринкового успіху, а також всебічний розвиток виробничої кооперації, інжинірингу, лізингу;

- досягнення сприятливого торгового режиму у відносинах із зарубіжними країнами та їх торгово-економічними організаціями та спілками (СОТ, ЄС та ін.);

- забезпечення доступу вітчизняних підприємств реального сектору економіки як експортерів та імпортерів на світові ринки машин, обладнання та технологій, інформації і капіталу, до транспортних комунікацій, у тому числі на ринках з високим ступенем монополізації чи захищених протекціоністськими заходами.

Разом з тим, належить визначити перелік виробництв що має стратегічне значення для держави, які матимуть обмеження в доступі для іноземних інвесторів.

Найбільш важливими завданнями в перехідний період у галузі зовнішньоекономічної діяльності, що забезпечує конкурентоспроможність національної економіки, мають стати:

- регулювання розвитку зовнішньої торгівлі при дотриманні економічних інтересів України та забезпечення її стійкого розвитку, підвищення економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності в умовах інтеграції національної економіки у світове господарство;

- подальший розвиток експортного потенціалу, в першу чергу, за рахунок розширення виробництва конкурентоспроможних товарів і послуг, проведення політики імпортозаміщення;

- підтримка інтересів вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках з метою відновлення і збереження їх позицій на товарних світових ринках;

- проведення в рамках загальноприйнятих процедур політики розумного протекціонізму щодо вітчизняних виробників, які не є монополістами на внутрішньому ринку;

- забезпечення безперебійної роботи транспортних магістралей, що з'єднують Україну з зовнішніми ринками (автомобільний й залізничний транспорт тощо).

В рамках протидії криміналізації економіки доцільно активізувати боротьбу з організованою злочинністю, порушення прав громадян у сфері економічної діяльності.

На державному та регіональному рівнях повинні бути вжиті заходи, що забезпечують, в першу чергу, відображення загроз економічній злочинності, що наносить збиток реальному сектору економіки.

Ключові завдання повинні бути вирішені в галузі управління національною економікою, її окремими галузями. Удосконалення системи управління вимагає, насамперед, чіткого визначення завдань національного та галузевого рівня та відповідного розмежування з державного управління між регіональними органами влади при забезпеченні єдності системи виконавчої влади.

Для реалізації стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад необхідно реалізовувати дії за всіма напрямками економічних перетворень, включаючи:

- формування нормативно-правового середовища, нових інститутів управління та здійснення інституційних перетворень;
- розробку механізму вирішення спірних питань і конфліктних ситуацій, що виникають у сфері економічних відносин між місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- посилення державної влади, забезпечення довіри до її інститутів, оптимізацію механізмів формування державної економічної політики.

Для вирішення поставлених завдань необхідна розробка відповідного механізму їх реалізації. Механізм формування та реалізації стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад – це система організаційно-економічних і правових заходів, який включає в себе наступні елементи:

- об'єктивний і всебічний моніторинг;
  - вироблення порогових, гранично допустимих значень економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності і кризи в економіці;
  - діяльність держави щодо виявлення та попередження внутрішніх і зовнішніх кризових факторів.

Для вирішення наведених проблем в роботі побудовано загальну модель стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад в системі державного регулювання економіки України (рис. 1). Стратегічною метою формалізації архітектури та реалізації в межах стратегії розвитку управлінського механізму – є замкнене створення багатогалузевої, високотехнологічної, конкурентоздатної і високоєфективної економіки спрямованої на: а) досягнення високого рівня економічної безпеки держави; б) забезпечення заощадливого використання сировинних ресурсів функціонування української економіки; в) на розбудову інноваційного та промислового потенціалів; г) оптимізацію структурних змін в реальному секторі економіки; д) оздоровлення екологічної ситуації; ж) інтеграцію національної економічної системи до глобалізаційної системи світо господарських зв'язків на взаємовигідних умовах; к) поступове підвищення

вимог до результативності управління сталим розвитком, що реалізує загальноекономічне прискорення та макросистемну еволюцію в межах національної економічної системи.

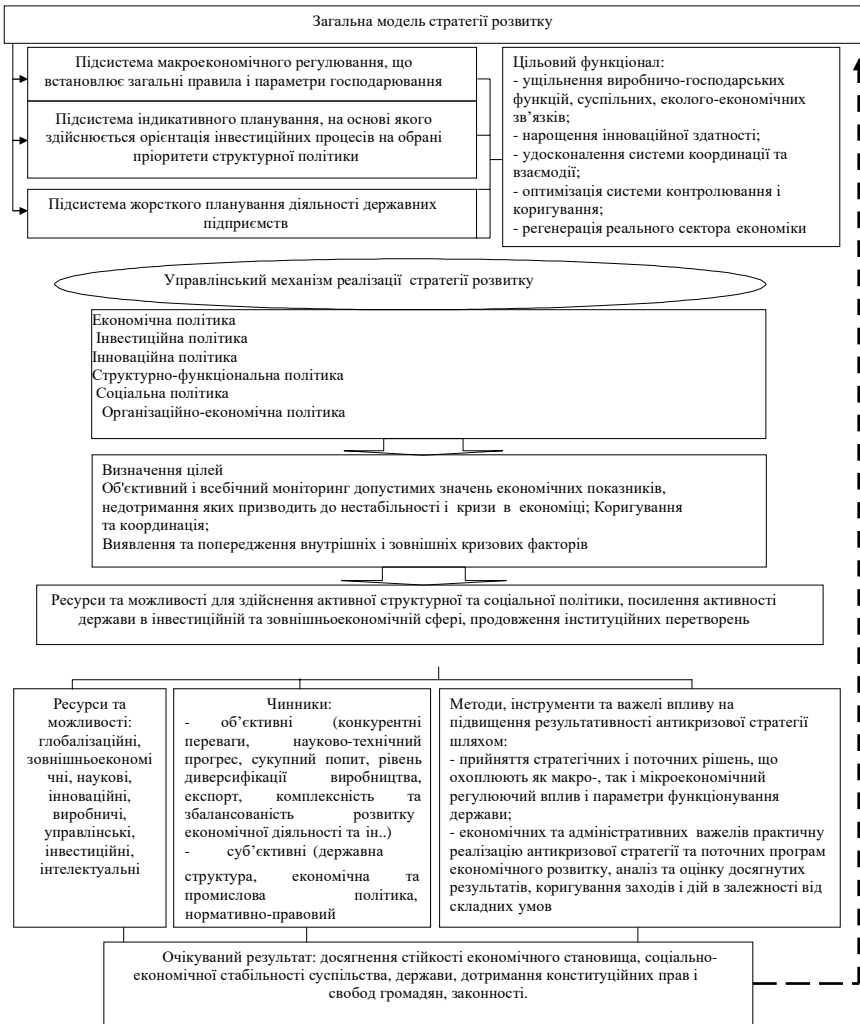

Рис. 1. Модель механізму реалізації державної політики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації (розроблено й обґрунтовано автором)

Реалізація заходів щодо формування та реалізації стратегії розвитку вимагає також організації системи контролю за їх виконанням.

Слід підкреслити, що в умовах багатоукладної ринкової економіки, коли держава не може директивними методами спрямовувати діяльність всіх господарюючих суб'єктів реального сектора економіки, необхідне державне регулювання економіки, зокрема, шляхом впливу держави на макроекономічні параметри, цілеспрямованого регулювання структурних перетворень та грошово-фінансових потоків.

Подальша розробка теоретичних і практичних питань вдосконалення механізму формування та реалізації стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад повинна передбачати розробку системи заходів щодо створення умов для розвитку конкуренції:

1. Формування структурної політики і пріоритетів економіки на основі вироблення спільних позицій держави, державних і місцевих органів влади та бізнес середовища з цієї проблеми;

2. Суттєве збільшення кількості малих і середніх підприємств реального сектора економіки;

3. Скорочення розриву між рентабельністю установ фінансово-банківської системи, торгівлі і галузей промисловості і сільського господарства;

4. Розробка надійної законодавчої бази і надійних методів контролю за обґрунтованістю калькуляції витрат, що вимагає суттєвого підвищення якості бухгалтерського обліку та широкого розвитку аудиторських служб;

5. Побудова системи аналізу, прогнозування та регулювання всієї сукупності цін - від закупівельних і оптових до споживчих.

На наш погляд, державна економічна політика виявиться найбільш ефективною у разі, якщо буде виконуватись наступний алгоритм:

- виявлення конкурентоспроможних або потенційно конкурентоспроможних підприємств – кластерів;

- ранжування виявлених кластерів з урахуванням інституційного чинника. Це відтворить вплив на конкурентоспроможність одних і тих же національних кластерів формальних і неформальних інститутів в різних країнах;

- остаточне коректування з урахуванням національних інтересів і вибір пріоритетних для державної підтримки кластерів (політичний фактор);

- вироблення цілей, програми і механізму їх реалізації.

Економічні чинники об'єктивно визначаються рівнем технології, наявністю та якістю людських, природних та інших ресурсів і не можуть бути змінені в короткі терміни. Політичні фактори, які вбудовуються в стратегію розвитку об'єднаних територіальних громад уряду країни, певною мірою суб'єктивні і можуть бути змінені в широких межах з метою досягнення взаємодії виходячи зі стану економічних чинників конкурентоспроможності економіки.

Це обумовлює необхідність рішення задачі масштабного залучення інвестицій у високотехнологічні галузі економіки і, як результат, активізації інноваційної діяльності в цілому в країні.

Успішна реалізація стратегії національної конкурентоспроможності, важливою складовою частиною якої є цільові програми, вимагає певні інституційні перетворення.

На наш погляд, для виявлення перспективних напрямків, визначення стратегії і тактики, координації дій уряду і підприємців, моніторингу конкурентоспроможності економіки України на різних ринках необхідно передбачити в структурі уряду Національне агентство конкурентоспроможності економіки. Виходячи з японського досвіду, представляється необхідним участь у даному агентстві на правах експертів представників вітчизняних виробників автомобільної техніки і в першу чергу тих, за якими будуть розроблені державні програми.

Для фінансування програм розвитку галузевої конкурентоспроможності пропонується передбачити в державному бюджеті статтю «Розвиток конкурентоспроможності автомобільної промисловості», яка б фінансувалася за рахунок рентних платежів. Сприятливе суспільне ставлення до даної стратегії є важливим фактором досягнення поставлених цілей. В умовах членства України у СОТ створення деяких протекціоністських бар'єрів на ринках автомобільної продукції буде проблематично.

Втім, навіть поза ГАТТ-СОТ такі дії майже завжди викликають симетричну відповідь, що знижує їх ефективність. Таким чином, особливу цінність представляє внутрішній споживач, поведінка якого визначається усвідомленням спільності власних інтересів та інтересів національної конкурентоспроможності.

Виходячи з інтересів національної конкурентоспроможності, держава має повністю забезпечити попит на продукцію вітчизняних виробників. В даному випадку достатньо відмовитися від надання митних і податкових пільг іноземним конкурентам вітчизняних автомобілебудівників і вітчизняний ринок буде практично недоступний закордонним компаніям, що саме по собі зрозуміло тільки великими лобістськими можливостями даних концернів.

Принцип національної конкурентоспроможності в антикризовій стратегії України дасть змогу синхронізувати зусилля держави та приватного сектору, що спрямовані на інноваційний економічний розвиток, який є найважливішим чинником добробуту нації.

Ключові завдання треба вирішити також в сфері структурної політики. Структурна деформація національної економіки, подальше посилення цієї несприятливої тенденції є фундаментальною загрозою безпеці реального сектора економіки України, оскільки вона є перманентною основою відтворення сформованих у минулому диспропорцій національної економіки і пов'язаних з цим труднощів. Сформована негативна структура економіки зумовлює і постійно відтворює сучасні проблеми, а можливості її зміни визначають майбутнє вітчизняної економіки, частку ринкових перетворень.

На сьогоднішній день виділяється два типи промислової політики. Перший – західноєвропейський тип впливає на структурну політику і

передбачає поступове поліпшення, коригування існуючої структури шляхом заохочення перспективних галузей і згортання збиткових галузей. Цей тип промислової політики зобов'язаний своїм існуванням високо диверсифікованому типу економічної структури західноєвропейських держав. Саме цьому типу політики як одному з напрямів забезпечення сталого розвитку реального сектора економіки буде приділено увагу. Мова буде йти в першу чергу про виробничу та інвестиційну безпеку реального сектору економіки.

Другий – японський тип спрямований на концентровану підтримку високотехнологічних галузей. В основі цього типу лежить ідея про те, що в сучасних умовах зростання залежить від освоєння науково-технічних досягнень.

Зміна структури економіки включає два етапи – пасивний і активний. На першому етапі відбувається скорочення потужностей з виробництва продукції через зниження попиту на ринку. Цей етап необхідний для досягнення поточної збалансованості попиту і пропозиції. На другому етапі нарощуються потужності з виробництва конкурентоспроможної продукції, виробленої раніше, і створюються потужності для виробництва нових видів продукції. Напрями та підходи до структурної перебудови, які необхідно здійснити в першу чергу, а саме:

а) визначення місця і ролі діючих підприємств на предмет доцільності їх збереження в господарській системі;

б) визначення переліку підприємств оборонного комплексу, які працюють за військовим замовленням і не підлягають конверсії;

в) визначення підприємств, у яких контрольний пакет акцій має бути закріплений за державою з метою впливу на прийняті рішення;

г) залучення іноземного сектора в ті галузі і сфери економіки, які в більшій мірі впливають на структурні зрушення;

д) законодавче визначення так званих «локомотивів зростання в галузях і сферах виробництва, що сприяють формуванню оптимальної структури економіки (пріоритетне фінансування, пільги).

Відповідно в середньостроковій перспективі мають розв'язуватись такі системні завдання:

- стимулювання конкурентних й ефективних підприємств та згортання малоперспективних підприємств із застарілими технологіями;
- розбудова інфраструктури національної економіки, потрібної для здійснення структурних перетворень;
- реалізація більш раціонального використання ресурсів;
- стимулювання найбільш цінних складових наявного науково-технічного потенціалу;
- усунення структурних диспропорцій, збалансування виробничої структури із платоспроможним попитом;
- сприяння адаптації господарських суб'єктів до ринкових умов;
- урізноманітнення експортного потенціалу;
- формування умов для посилення екологічної безпеки.

Структурна політика включає забезпечення зростання сукупного попиту, норми заощаджень та створення належного інвестиційного клімату, що стимулюватиме перетворення накопичень на інвестиції, забезпечення переходу капіталу від неконкурентоспроможних секторів й суб'єктів до перспективних секторів зростання, підтримка та урізноманітнення експорту, обмеження імпорту. Структурна політика має здійснюватись на макро- і мікроекономічних рівнях за такими основними напрямками, які є визначальним орієнтиром діяльності органів державної влади щодо селективної підтримки елементів національної економіки для забезпечення стійкого зростання реального сектора економіки.

На макрорівні - в процесі реалізації структурної політики мають вирішуватися наступні завдання: посилення сукупного попиту; підвищення норми заощаджень і забезпечення умов трансформації накопичень в інвестиції; підтримка переходу всіх видів ресурсів від застарілих секторів у перспективні сектори зростання; підвищення валових інвестицій; підтримка експорту; обмеження імпорту для захисту національних виробників у межах існуючих процедур.

На мікрорівні в процесі реалізації структурної економічної політики держави має бути вирішено наступні завдання: стимулювання економічно ефективних суб'єктів господарської діяльності; реорганізація безперспективних економічних суб'єктів; запобігання появі нових монопольних утворень; стимулювання розвитку національного фондового ринку для забезпечення умов належному міжгалузевому переливу капіталу; організація погоджувального процесу для уповільнення зростання цін; стимулювання введення норм ринкової поведінки суб'єктів господарювання.

Посилення впливу структурних факторів на економічну динаміку означає, що в перспективі роль промислової політики не тільки сильно зросте, а й якісно зміниться. Її здійснення має бути спрямоване на те, щоб забезпечувати економічне зростання, послаблюючи його структурні обмеження.

По-перше, середньострокова антикризова стратегія економічного розвитку, яка має переважно макроекономічний характер, повинна бути доповнена цілеспрямованими заходами структурної та інвестиційної політики в промисловості. Необхідно чітко виявити найбільш ефективні

«локомотиви зростання» в рамках різних сценаріїв економічного розвитку. Повинні бути заздалегідь виявлені структурні обмеження, що зумовлюють гальмування росту, і розроблені технології їх подолання.

По-друге, необхідно забезпечити взаємну узгодженість галузевих програм. Мають бути обґрунтовані економічні ефекти їх реалізації з метою стимулювання подальшого більш збалансованого підйому економіки.

По-третє, необхідний аналіз інвестиційного потенціалу галузей, що спирається на розробку їх фінансових балансів з урахуванням динаміки цін на продукцію природних монополій та інших витрат утворюючих факторів. Слід визначити можливості оновлення виробничих потужностей і масштаби першочергового залучення додаткових ресурсів в ключові галузі, щоб вони

не стали вузьким місцем загальноекономічного розвитку. Світовий досвід позитивних структурних трансформацій в економіці показує, що головним аспектом структурної трансформації є підтримка тих галузей національної економіки, які можуть бути носіями економічного піднесення в рамках світового ринку.

У результаті дії деяких закономірностей відтворення в Україні в даний час існує технологічна багатоукладність.

У ринковій економіці заміщення технологічних укладів характеризується перерозподілом наявних ресурсів з елементів застарілого технологічного укладу на розвиток нового, оновлення виробничого потенціалу на сучасній технологічній основі.

Економіці з новим типом структурної будови став притаманний інший механізм формування міжгалузевих технологічних взаємозв'язків у процесі економічного розвитку. При колишній структурі знизу вгору піднімалися природна сировина та продукти його переробки на ранніх стадіях технологічного ланцюжка, а зверху вниз надходили машини й устаткування, послуги, високотехнологічні матеріали тощо, спрямовані на заміну фізично застарілого обладнання, його ремонт або на розширення виробництва на колишній технічній основі.

Моральний знос як причина залучення капіталу для заміни обладнання не відігравав визначальної ролі. У господарстві з новою структурою виробництва заміна через моральне старіння в традиційних галузях стала зустрічатися все частіше, а в нових наукомістких галузях стала правилом. Така трансформація зумовлена тим, що в економіці з новою структурною будовою інформація і галузі, пов'язані з її виробництвом і обробкою, стали визначати характер розвитку.

Домінування національної економіки в сфері технологій, сполучених з виробництвом інформаційних продуктів, у сфері інших науково-технічних інновацій стало гарантом економічного процвітання, а не тільки питанням національного престижу. У директивно керованій економіці становлення нових технологічних укладів відбувається при зберіганні та відтворенні попередніх. Це забезпечується відповідними виробничими системами.

У результаті складається специфічна ситуація відтворення технологічної багатоукладності національної економіки, яка формує посилення технологічних диспропорцій, гальмування прогресивних технологічних змін і загальних темпів піднесення економіки.

При розробці структурної політики в Україні важливе значення має виявлення основних особливостей галузевої та відтворювальної структур національної економіки та світових тенденцій зміни цих структур у процесі економічного розвитку. Якщо держава буде втручатися в рішення структурних проблем, робити ставку на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників у традиційних галузях промисловості та на розвиток наукомістких виробництв, тобто орієнтуватися на потенційні переваги, створювані НТП, то в довгостроковій перспективі

неминуче відбудеться трансформація структурної будови, яка відбулась в індустріально розвинених країнах.

Становлення п'ятого технологічного укладу почалося в СРСР практично одночасно з таким же процесом в розвинених капіталістичних країнах. Але при цьому орієнтовано було тільки на ОПК, і одночасно тривало розширене відтворення четвертого і третього технологічних укладів.

Тенденція відносного і абсолютного скорочення виробництва в традиційних галузях обробної промисловості та ряді підгалузей сільського господарства має багатофакторну основу. Свою роль зіграли не тільки макроекономічні та політичні чинники, а й високий рівень монополізації виробництва, подорожчання природних ресурсів, реструктуризація сукупного попиту, що пов'язана з переходом його значної частини на більш конкурентоспроможну продукцію, що імпортується. Частка продукції п'ятого технологічного укладу в промисловому виробництві впала в 3 рази (з 6 до 2%), у машинобудуванні з 20 до 8%, в промислових товарах для населення з 3 до 1%. Зниження за цей час відносної ваги виробництв п'ятого технологічного укладу еквівалентно 15-річному відкоту назад. Фактично ж в Україні спостерігається аномальна тенденція: темпи зростання виробництва знижуються з підвищенням технічного рівня галузі. Це свідчить про зниження рівня, насамперед, науково-технологічної безпеки реального сектора економіки.

Слід пам'ятати, що саме найвищий рівень розвитку промислового виробництва і забезпечених доходів заклав основу постіндустріальної трансформації економічно розвинених країн, переведення їх економік на інноваційний шлях розвитку. Дійсно, поступове накопичення кількісних змін – збільшення кількості виробників і обсягів промислового виробництва, зростання наповненості ринків і напруженості конкурентної боротьби призвели до якісних змін в економіці, коли розробка і впровадження інновацій, вдосконалення продукту і процесу його виробництва стало невід'ємною частиною відтворювального процесу на промислових підприємствах і основним засобом забезпечення їх конкурентоспроможності. Сформована ситуація виділила промисловість не тільки головного споживачем інновацій, а й головним джерелом коштів для фінансування їх розробки.

Для ефективного виконання покладених на промислове виробництво функцій, необхідно забезпечити адаптивність його галузевої структури, з одного боку, поставленим цілям і завданням, а з іншого – прогресивним тенденціям виробничого і науково-технічного розвитку. Якщо звернутися до досвіду економічно розвинених країн, питома вага обробної промисловості в загальному обсязі промислового виробництва цих країн становить від 70 до 80%.

Поряд із встановленням ефективних макро- і мезопропорцій модернізація структури вітчизняної економіки передбачає оптимізацію складу видів економічної діяльності або її структури. Рішення даного завдання включає в себе, з одного боку, відбір перспективних видів

економічної діяльності, здатних скласти ефективну національну спеціалізацію, а з іншого – згортання неефективних її видів і мобілізацію вивільнених ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку. Віднесення видів діяльності до перспективних ґрунтується на використанні системи об'єктивних критеріїв, до яких слід віднести переваги та сильні сторони країни, втілені в факторному потенціалі і наявність не наповнених зростаючих ринків.

Слід зазначити, що даний фактор, мабуть, єдиний, досить повно використовується при формуванні структури національної економіки в Україні. При цьому слід зазначити, що слабо враховувались додаткові можливості, які відкриває глобалізація – доступність переваг і ринків по всьому світу, про що свідчить досить низький рівень транснаціоналізації української економіки. Тим часом транснаціоналізація є одним з найбільш впливових процесів сучасності, що забезпечує збільшення масштабів та ефективності, виробництва, розширення географічних рамок коопераційних зв'язків, вдосконалення механізмів акумуляції капіталу і ресурсів розвитку, уніфікацію економічного простору у вигляді зближення «правил гри» та однаковості в споживчих перевагах через домінування світових брендів і стандартів. Активну участь вітчизняного бізнесу в процесі транснаціоналізації дасть змогу істотно підвищити конкурентоспроможність національної економіки, сформувати додаткові джерела ресурсів розвитку, безпосередньо брати участь у виробництві і розподілі світового доходу.

Відзначимо, що національна економіка має всі необхідні передумови для активного включення в процес транснаціоналізації: значний ресурсний, кадровий і науково-технічний потенціал; досвід управління в умовах мультикультурного середовища; високий рівень адаптивності, що сформувався у відповідь на перманентні кризові явища. Однак на рівень і темпи транснаціоналізації українського бізнесу негативно впливає більш пізніше включення національної економіки в даний процес, не сформованість організаційно-правових та економічних механізмів створення та просування українських ТНК. На рівні компаній – це відсутність або недостатньо висока якість стратегій закордонного інвестування, механізмів управління міжнародною мережею і просування компанії в світовій економіці, на рівні держави – недостатня ефективність державної підтримки зарубіжної експансії національних компаній, а також проблеми створення позитивного іміджу країни.

Враховуючи зростаючу нестабільність ринкової ситуації, до найважливіших критеріїв формування ефективної структури української економіки та забезпечення безпеки економічного розвитку слід додати рівень диверсифікації виробництва та експорту. Як відомо, за своїм змістом диверсифікація є мірою внутрішньої різноманітності економічної діяльності і забезпечується в трьох основних формах: за допомогою розширення напрямків економічної діяльності (внутрішньо - і міжгалузєва форма), продуктів, що випускаються (продуктова форма) та ринків, на яких ці продукти представлені (регіональна форма). Її основоположна мета –

забезпечення стійкості економічного розвитку і зниження ринкових ризиків за рахунок коливань ринкової кон'юнктури, коли застій на одному ринку може супроводжуватися збільшенням обсягу продажів на інших ринках.

Неважко помітити, що диверсифікація (розосередження) знаходиться в складному діалектичному зв'язку з національною спеціалізацією (концентрація на певних видах діяльності), в силу чого потрібне встановлення і підтримання балансу у використанні цих критеріїв. У вирішенні цього завдання може бути використаний оптимум за Парето для трьох змінних – рівень диверсифікації, доходи і ефективність національної господарської системи.

За розрахунками фахівців, величина коефіцієнта диверсифікації, що забезпечує відносну стійкість виробництв в умовах сучасного ринку, повинна становити від 130 до 150. Зауважимо, що у лідерів процесу диверсифікації виробництва та експорту США і Китаю показник диверсифікації ще вище і становить відповідно 530 і 391. В Україні цей показник у виробництві не перевищує 40, а в експорті - менше одиниці, що спричиняє вразливість національної економіки до змін ринкової кон'юнктури. І хоча проведений в роботі аналіз показав в цілому позитивну динаміку показника диверсифікації виробництва та експорту в Україні, але наведені темпи її зростання не можуть забезпечити кардинального вирішення даної проблеми, оскільки для цілей стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад потрібен кардинальний прорив у цій галузі, що дасть змогу збільшити відповідний показник в декілька раз.

Досягнення ефективного рівня диверсифікації здатне не тільки знизити ринкові ризики і стати основою довгострокового економічного зростання в країні, а й забезпечити вибухову зовнішньоторговельну експансію українських компаній, реалізацію ними амбіцій глобального технологічного лідерства, хоча спочатку і на обмежених сегментах світового ринку.

У тісному зв'язку з двома наведеними критеріями знаходиться критерій комплексності та збалансованості розвитку економічної діяльності, від якого також залежить стійкість функціонування і розвитку національної економіки. Йдеться про відновлення і формуванні нових науково-виробничих, виробничо-збутових комплексів і кластерів, здатних забезпечити взаємопов'язаний розвиток взаємодоповнюючих галузей та видів економічної діяльності.

Роль даного чинника можна проілюструвати на прикладі металургійного виробництва. Як відомо, основним споживачем його продукції виступає машинобудування, при цьому за цією ознакою його можна віднести до сполучених видів економічної діяльності. Кризове становище вітчизняного машинобудування позбавляє металургійне виробництво ємного внутрішнього ринку і орієнтує переважно на зовнішній ринок. Наслідком цього є, з одного боку, залежність галузі від кон'юнктури світового ринку та обмежувальних заходів, прийнятих країнами-імпортерами, а з іншого – експорт продукції низької обробки і не використані можливості нарощування доданої вартості.

Відносно високотехнологічних галузей слід зазначити, що винесення тих чи інших видів діяльності за межі країни, може призвести до порушення конфіденційності інформації про нові науково-технічні розробки і поставити їх реалізацію в залежності від благонадійності та бажання співпрацювати зарубіжних партнерів. Тим самим створюється загроза технологічної незалежності країни. Це означає, що при всій важливості науково-технічного співробітництва і його зростаючих можливості, що відкриваються у зв'язку з розвитком тенденцій глобалізації, рішення в даній сфері мають прийматися виважено, особливо в тих сферах, де національна економіка претендує на технологічне лідерство.

Оскільки для будь-якого виду економічної діяльності важливий, насамперед, її результат, то найважливішим критерієм відбору пріоритетних видів економічної діяльності відводиться рівню генерування ними доданої вартості. Дійсно, показник доданої вартості не тільки відображає кінцевий фінансовий результат економічної діяльності (прибуток, повернення капіталу, заробітна плата), але і в опосередкованому вигляді служить найважливішою характеристикою рівня і якості життя, економічної безпеки країни, турботи про довкілля. Визначальний вплив показника доданої вартості на доходи підприємницьких структур реального сектору економіки, рівень і якість життя населення вимагає обґрунтованого визначення стратегічних цілей в даній сфері.

Як вже зазначалося у розділі 3 цього дослідження, національна економіка в своєму сучасному стані не здатна забезпечити досягнення певних Комісією ООН індикаторів життєдіяльності населення. Відповідно до одного з індикаторів, заробітна плата нижче 3 дол. за годину не забезпечує навіть простого відтворення робочої сили і неминуче призводить до деградації трудового потенціалу суспільства. В Україні цей показник становить 1,5 дол. Другий індикатор - частка заробітної плати у ВВП повинна становити від 50 до 75% (цей рівень підтримують країни ЄС, США та Японії), в Україні ж реально вона становить близько 30%.

Отже, навіть вихід на рівень нормального відтворення робочої сили припускає, як мінімум, подвоєння величини доданої вартості, що генерується національною економікою. Рішення цього складного завдання потребує інтенсивної державної підтримки розвитку середньо - і високотехнологічних галузей і виробництв реального сектора економіки, які, як відомо, і дають найбільш високий рівень доданої вартості. Однак, здійснюючи вибір на користь зазначених видів економічної діяльності, слід пам'ятати про те, що саме високий рівень доданої вартості провокує вкрай напружену конкурентну боротьбу у відповідних секторах ринкового простору. У цьому зв'язку в короткостроковому періоді спиратися у своєму виборі слід на види економічної діяльності, в яких національною економікою України накопичений найбільший конкурентний потенціал.

Необхідно враховувати і той факт, що забезпечення конкурентоспроможності високотехнологічних видів діяльності безпосередньо пов'язано з досягненням лідерства в технологічному розвитку.

Зазначені обставини вимагають взаємопов'язаного обліку критерію доданої вартості і критерію відповідності видів діяльності основоположним напрямками інноваційного розвитку країни, що дасть змогу перейти до формування інноваційних структур.

Однак саме по собі створення інноваційних структур не є гарантією високої інноваційної активності, що наочно демонструє український досвід. Дійсно, незважаючи на створення в країні державних інноваційних фондів, інноваційно-технологічних центрів, технопарків, венчурних інноваційних фондів тощо, виробництво вітчизняними підприємствами реального сектора економіки продукції на основі принципово нових технологічних розробок, за даними офіційної статистики, становить трохи більше 15 млрд. грн., а її частка в сукупному обсязі продукції промисловості 0,6%. Навіть у високо-технологічних секторах ця частка не перевищила 2,4%, що, істотно менше, ніж у більшості європейських країн. Наприклад, частка принципово нової продукції в середньому по галузях промисловості становить у Фінляндії – 17%, у Швеції – 16, у Німеччині, Франції, Великобританії – 10-11%.

Якщо розглядати менш наукомісткі галузі вітчизняної промисловості, то їх внесок у випуск принципово нової продукції мінімальний, а саме: підприємства середньо-технологічних секторів високого рівня – 1,2%, низького рівня – 0,4, низько-технологічних галузей – 0,5%. Низька результативність інноваційної діяльності послаблює конкурентні позиції українських виробників на зовнішніх ринках. Переважна частина їх експорту припадає на продукцію, що не підлягала технологічним змінам, а частка інноваційних товарів, робіт та послуг складає всього 7,7%.

Як показав проведений в роботі аналіз, підприємства реального сектора економіки надають перевагу іншим видам інноваційної діяльності, таким як закупівля вже упередметнених технологій – машин і устаткування (68% підприємств). Мотивом при цьому служить цілком виправдане положення макроекономічного стану прагнення підприємств в найкоротші терміни оновити матеріально-технічну базу, підвищити технологічний рівень і рівень конкурентоспроможності виробництва, забезпечити більш швидку окупність вкладених в інновації засобів. Проте вже в найближчій перспективі політика, що перешкоджає довгостроковим інвестиціям в ще не упередметнені вітчизняні розробки у вигляді патентів та інших результатів НДР може викликати руйнування накопиченого в країні інноваційного потенціалу і тим самим підірвати основи не тільки поточної, а й майбутньої конкурентоспроможності національної економіки.

2.2. Напрями державної політики щодо забезпечення конкурентних переваг об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації

Значення конкуренції для функціонування ринкової економіки важко переоцінити. Конкуренція є невід'ємною частиною ринкового середовища і є необхідною умовою розвитку національної економіки.

Методологічні основи конкуренції як категорії заклали основоположники економічної науки А. Сміт, Дж. Кейнс та інші [121; 239]. Поведінковий підхід став першим підходом до визначення конкуренції. Зокрема, А. Сміт ототожнював конкуренцію з «чесним суперництвом між продавцями за більш вигідні умови продажу своїх товарів» [239, с. 68].

Досить вагомий внесок у теорію досконалої конкуренції був зроблений Дж. С. Міллем, їм розроблено рівняння міжнародного попиту, наведена потрійна класифікація цінової еластичності попиту, розроблені поняття економії на масштабах, альтернативних витрат [146, с. 34].

Американський економіст П. Хайне стверджує: «Конкуренція є прагнення якнайкраще задовольнити критерії доступу до рідкісних благ». Тут визначальним фактором конкурентоспроможності виступає здатність до забезпечення «масовості» малодоступних благ [113].

Австрійський вчений Ф. фон Хайек вважає, що «конкуренція - процес, за допомогою якого люди отримують і передають знання. Конкуренція веде до кращого використання здібностей і знань. Велика частина досягнутих людських благ отримана саме шляхом змагання, конкуренції. Конкуренція вимагає раціональної поведінки як умови перебування на ринку» [113]. За Ф. Хайєком конкурентоспроможність визначається людським фактором.

Деякі дослідники вважають, що в світі відсутнє єдине поняття «конкуренція» і вчені дотримуються одного з трьох трактувань конкуренції:

- поведінкове трактування конкуренції - боротьба за гроші покупця шляхом задоволення його потреб;
- структурне трактування конкуренції - аналіз структури ринку для визначення ступеня свободи продавця і покупця на ринку (форми ринку) і способу виходу з нього;
- функціональне трактування конкуренції - суперництво старого з новим, з інноваціями, коли приховане стає явним [260, с. 291].

Конкуренція в умовах вільного ринку є само виникаючим, само підтримуючим і саморегулюючим явищем, яке об'єктивно притаманне ринковим зв'язкам і відносинам [118]. У цьому сенсі можна стверджувати не стільки про зовнішнє управління конкуренцією, скільки про пристосування до конкуренції.

Досліджуючи питання управління конкуренцією на ринках з боку держави, необхідно враховувати обмежені можливості органів влади і тим більше господарських структур впливати на конкуренцію на рівні міжнародних, регіональних й локальних ринків.

Аналізуючи проблему конкуренції з цієї точки зору, то правомірніше розглядати її з боку впливу на конкурентні процеси (управлінням конкуренцією), або більшою мірою у контексті розвитку можливостей суб'єктів господарської діяльності брати участь у конкуренції, посилювати своє конкурентне становище на ринках.

За такого підходу в центрі уваги має знаходитися конкурентоспроможність суб'єктів господарювання, економічних агентів, а

об'єктом вивчення теорії та практики управління стає управління конкурентоспроможністю учасників конкурентних ринкових відносин.

У наукових працях також можна зустріти чисельні визначення поняття «конкурентоспроможність», хоча за змістом цієї категорії зрозуміло, що мова у будь-якому разі йде про здатність суб'єкта господарської діяльності конкурувати на ринках.

Неокласична теорія, розвиваючи теорію поведінкового підходу, визначає зміст конкуренції як боротьбу за рідкісні економічні блага. Так, на думку американського економіста П. Хейне, «конкуренція є прагнення якомога краще задовольнити критеріям доступу до рідкісних благ» [113].

Структурний підхід визначає зміст конкуренції типом ринку і тих умов, які панують на ньому, а функціональний підхід зміщує розгляд економічної сутності конкуренції в бік вивчення її ролі в економічному розвитку.

Основні переваги України полягають у великому обсязі ринку і позитивній зміні показників макроекономічної стабільності. Слід зазначити, що звіт спирається на дані, зібрані до того, як криза в Україні набула значної ескалації (анексія Криму і конфлікт на Донбасі). Швейцарія очолила рейтинг конкурентоспроможності країн, Сінгапур знаходиться на другій позиції, за ним йдуть США, Фінляндія, Німеччина. У першій десятці домінують країни: 6-е, 7-е і 8-е місця зайняли Японія, Гонконг, Нідерланди відповідно.

Універсального, загальноприйнятого визначення конкурентоспроможності не існує. На відміну від конкурентних відносин (конкуренції), що представляють собою певні відносини між її суб'єктами, поняття «конкурентоспроможність» представляє потенційну або фактичну властивість якогось явища (особи чи предмета), безпосередньо пов'язаного з конкуренцією. У найбільш загальному випадку воно визначає потенціал або рівень можливості суб'єкта конкурентних ринкових відносин до суперництва зі своїми контрагентами.

Відносно економічної сфери під конкурентоспроможністю в найзагальнішому вигляді можна розуміти володіння властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання (конкурентної боротьби) [120, с. 86].

У загальному розумінні конкурентоспроможність продукту визначається як ступінь його відповідності потребам ринку, покупців в порівнянні з іншими подібними товарами, представленими на цьому або інших ринках [137].

Конкурентоспроможність визначається, з одного боку, якістю продукту, споживчими властивостями, технічним рівнем, а з іншого - ціною пропозиції на продукт. Конкурентоспроможність продукту зумовлює також продажний і після продажний сервіс, мода, реклама, коливання попиту, кон'юнктура ринку, платоспроможність споживачів.

Відповідно з цим можна зробити висновок про необхідність розрізняти узагальнююче поняття «конкурентоспроможність» та приватні поняття – «конкурентоспроможність продукції», «конкурентоспроможність

підприємства», «конкурентоспроможність регіону», «конкурентоспроможність країни».

На нашу думку, конкурентоспроможність для цілей цього дослідження можна визначити як властивість суб'єкта конкурентних відносин, що характеризує ступінь реального чи потенційного забезпечення ним певної потреби у порівнянні з подібними об'єктами, наявними на такому ринку.

Такі види конкурентоспроможності з точки зору управлінського підходу формують певну ієрархію, в якій спроможність конкурувати на системному рівні визначається конкурентоспроможністю підсистем, які входять до її складу.

У той же час кожен рівень має власні можливості впливу на підвищення конкурентоспроможності. Слід особливо підкреслити обумовленість конкурентоспроможності вироблених продуктів – проектуванням їх конструкції, виробничою технологією. Саме якість продукту і собівартість його виробництва найбільш залежать від здійснення наукових досліджень, проектування, технологічного забезпечення виробничого процесу.

Зазначення конкурентоспроможності на різних ланках управління національною економікою визначає також особливість набору методів управління на кожній з таких ланок, специфіку мікроекономічного й макроекономічного управління, спроможність щодо конкуренції країни як економічної системи, окремих галузей, територій, корпорацій.

Державне управління у сфері конкурентоспроможності передбачає економічний, організаційно-розпорядчий, морально-психологічний вплив суб'єктів державного управління на процеси проектування, виготовлення, збуту, споживання товарів і послуг та учасників таких процесів, що здійснюються для посилення позицій на ринках, збільшення об'ємів продажів, доходів на основі конкурентних переваг. До останніх належать більш високі відносно конкурентів технологічний рівень, якість продукту, менші ціни, виробничі та обігові витрати.

Державне управління у сфері конкурентоспроможності на мікроекономічному та макrorівнях, що орієнтоване на її підвищення, передбачає:

- підтримку наукових досліджень, проектних, технологічних розробок випробувань в рамках державних програм науково-технічного та техніко- технологічного розвитку;
- участь уряду країни у професійній підготовці, підвищенні рівня кваліфікації трудових ресурсів;
- державну участь у пошуку, поширенні, передачі позитивного світового досвіду здійснення виробництва та ринкових продажів;
- державна підтримка освоєння і застосуванню ресурсощадних технологій виробництва та обігу продукції;
- управління якістю товарів і послуг на основі розроблення та прийняття державних стандартів якості, процедури сертифікації продукції;

- державна підтримка просування товарів і послуг національних виробників на зовнішні ринки збуту, розширенню ринкових секторів, захист від монопольних утворень.

Також необхідно зауважити, що уряд може вдаватися до реалізації заходів підвищення конкурентоспроможності продукції через стимулювання високої якості, регулювання та контролю критеріїв якості, визначення податкових ставок, тарифів, що забезпечують підвищення конкурентних можливостей національних товаровиробників.

З категорією конкурентоспроможності пов'язані конкурентні переваги. У відповідності з рівнями поняття конкурентоспроможності, носіїв конкурентних переваг можна умовно розділити на три основні групи, кожна з яких характеризує ієрархічний рівень формування категорії конкурентоспроможності: - мікрорівень - товари (конкретні види продукції і послуги); мезорівень - окремі підприємства, фірми, їх корпоративні об'єднання, галузі, галузеві комплекси; макрорівень - національні господарства окремих країн.

На кожному із зазначених рівнів формується різний зміст самого процесу конкуренції і коло чинників, що формують мікро-, мезо- і макроконкурентоспроможності. Кожне з перерахованих понять конкурентоспроможності описується своїм набором показників і відповідно процес її підвищення потребує специфічного для кожного рівня підходу [197, с. 515].

Відповідно до запропонованої структури поняття конкурентоспроможності, на кожному з рівнів формулюються різні її визначення: мікроконкурентоспроможність – сукупність факторів, що забезпечують товарам переваги в їх обміні на гроші на внутрішньому і зовнішньому ринках; мезоконкурентоспроможність – сукупність факторів, які забезпечують сталий рівень виробництва та збуту конкурентоспроможних товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках; макроконкурентоспроможність – сукупність факторів, зміцнення і розвиток національної відтворювальної бази, що забезпечує довгострокові переваги країни у світовій економіці в порівнянні з іншими країнами [197, с. 521].

Загалом всю сукупність конкурентних переваг умовно можна розділити на три групи: ресурсні (володіння ресурсами особливої якості або кількості (природними або придбаними); операційні (характеристика ступеня або ефективності використання наявних ресурсів); програмно-стратегічні (наявність певної стратегії розвитку суб'єкта -носія конкурентної переваги, якість цієї стратегії).

В процесі розвитку конкурентних ринкових відносин види переваг ускладнюються від ресурсних до стратегічних і останні (стратегічні) стають все більш важливими [209].

Сьогодні конкурентна боротьба фактично перетворюється на боротьбу стратегій практично на всіх рівнях, а стратегічна компонента, по суті, є провідною характеристикою конкурентоспроможності.

Конкуренентоспроможність є поняттям, пов'язаним з формуванням і використанням потенціалу ринкового суб'єкта, отже, його формування та реалізація ефективно можуть бути здійснені тільки за певною програмою, планом або відповідно до заздалегідь розробленою стратегією. Тому розробка стратегії розвитку в конкурентній боротьбі є головною і вихідною точкою ведення такої боротьби. Звідси можна зробити висновок, немає конкурентної стратегії - ні конкурентної боротьби [209].

Відповідно до даних положень, розробка стратегії розвитку може складатися з наступних основних етапів (рис. 5.2): оцінка позицій об'єкта конкурентної боротьби (товару, підприємства, країни); прогноз зміни умов конкурентного середовища; розробка стратегічного плану дій з варіантами реакції на різні прогнозні ситуації.

Всі ці елементи зберігають своє значення для будь-якого рівня ведення конкурентної боротьби. Відповідно, чим складніше і масштабніше суб'єкт цієї боротьби, тим більш важливою і складною стає завдання формування стратегії розвитку вже на початковому її етапі - на етапі оцінки конкурентних позицій [230].

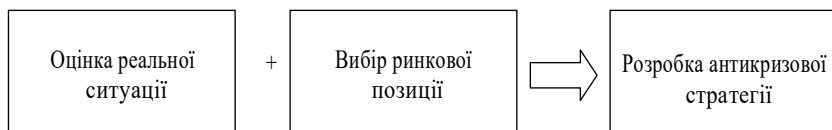

Рис. 5.2. Основні елементи розробки стратегії розвитку(розроблено й обґрунтовано автором)

Одним з основних завдань реалізації стратегічних рішень є зміна балансу в розстановці конкурентних сил на користь товару, компанії, галузі чи країни з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Для країни необхідна оцінка всієї сукупності соціально-економічних, національно - культурних і військово-політичних характеристик, здатних в тій чи іншій мірі вплинути на її конкурентні позиції у світі. При цьому особливо важлива якісна оцінка її позиції як суб'єкта конкурентної боротьби в глобальній світовій економіці. Головним завданням розробки стратегії розвитку є виявлення сильних і слабких сторін конкуруючого суб'єкта [230].

При розробці та реалізації стратегічного плану чи програми важливо врахувати дві умови. Перше - одного разу розроблений план повинен постійно оновлюватися і коригуватися відповідно до мінливих умов. Наступність і гнучкість - дві головні умови, що забезпечують стійкість стратегічної лінії.

Друге - стратегія повинна неухильно виконуватися, тобто зміни не повинні торкатися суті стратегічного задуму. У процесі реалізації стратегії розвитку можуть допускатися коректування програми, але такі, які не порушують суті самої стратегії [230].

Серед конкурентних переваг України є наявність багатих природних ресурсів, досить високий освітній рівень населення, кваліфіковану робочу силу і науково-технічний потенціал. Останні місця в рейтингу конкурентоспроможності наша країна займає за такими показниками, як відкритість економіки і якість конкуренції, прозорість і ефективність адміністративного управління.

Україні поки не вдалося піднятися вище факторної стадії розвитку (по-Портеру), що було зумовлено цілим рядом причин, в першу чергу, практично повною відсутністю конкурентних відносин: «ромб» як система не працював, тому навіть наявні детермінанти не сприяли розвитку інших.

За факторними умовами Україна має досить велику територію, багаті природні ресурси, що дало змогу їй розвинути добувну і лісову промисловість.

До несприятливих базисних факторів можна віднести в першу чергу клімат. В Україні загальний обсяг енерговитрат промисловості становить 3/4, не враховуючі більш високих витрат на освітлення. Через холодний клімат капітальне будівництво обходиться дорожче в порівнянні з будь-якою іншою країною світу (у порівнянні з Європою воно в 2-3 рази дорожче і менш довговічне), оскільки є необхідність прокладки глибоких комунікацій, подвійного скління, будівництва більш товстих стін. Різкі перепади температури в зимовий період призводять до швидкого зносу дорожніх покриттів.

До сприятливих факторів відноситься забезпеченість природними ресурсами, саме їх наявність є основою поточної конкурентоспроможності України. У країні є запаси різноманітних корисних копалин: вугілля, нафти, газу, горючі сланці, торфу, заліза, марганцю, нікелю, титану, урану, хрому, кам'яна сіль, каолін, вогнетривкі глини, цементна сировина, флюсові вапняки.

Крім цього, ефективність ресурсоспоживання в економіці країни набагато нижче, ніж у більшості інших країн світу. Україна витрачає тільки на енергоносії 12-13% ВВП, у той час як США - 3,5-3,7%, а європейські країни і Японія – ще менше.

Україні вдалося використовувати деякі несприятливі фактори, які зіграли позитивну роль у розвитку країни. Наприклад, віддаленість від ринків збуту при наявності річок і морів стимулювала розвиток цілого ряду галузей – суднобудування, розвитку портів та мережі залізниць.

Одними з головних сприятливих факторів і конкурентних переваг України є хороший загальний освітній рівень населення і кваліфіковані людські ресурси завдяки розвиненій системі освіти. Майже третина населення, зайнятого в реальному секторі економіці, має вищу та середню спеціальну освіту.

У післявоєнний період конкурентну перевагу створювали завдяки відносно низькій заробітній платі. Однак невисока продуктивність праці (в обробній промисловості цей показник в 4-6 разів нижче, ніж у розвинених країнах, і в 2-3 рази нижче, ніж в «нових індустріальних» країнах) робить

витрати по заробітній платі зовсім не такими низькими, як видається на перший погляд. З урахуванням особливостей нашого клімату ці витрати часто вище, а не нижче середньосвітових. За вартістю робочої сили Україна поступаєтьс Індії, Китаю і ряду інших країн. Тому конкурентоспроможність нашої продукції визначається і відносно високою ціною нашого робочого порівняно з середньосвітовим рівнем.

Іншими проблемами є демографічна, проблема безробіття та еміграції висококваліфікованих фахівців.

Фактор капіталу як і раніше залишається для України несприятливим. Проведена ще в СРСР політика змогла сконцентрувати в руках держави певний капітал, який спрямовувався не на стимулювання ключових ефективних галузей, а у створення гігантських підприємств-монополістів, хоча деякі з них і виробляли цілком конкурентоспроможну продукцію. Зростання капіталовкладень в останні роки не супроводжується поліпшенням їх структури: з усіх інвестицій в економіку країни в обробні галузі як і раніше йде всього близько 7%.

Інвестиційна діяльність в даний час стримується неповноцінним розвитком ринкової банківської системи. Головною проблемою є брак довгострокових виробничих інвестицій комерційними банками в умовах завищених процентних ставок і досить високих ризиків.

Науково-технічний потенціал за певних умов міг би стати одним з головних конкурентних переваг України. Добре відомий високий рівень академічної науки. В останнє десятиліття сталося його руйнування. Скорочення фінансування наукових досліджень призвело до погіршення ситуації в цій галузі. Різко зменшилася кількість вчених, особливо за рахунок найбільш молодих перспективних кадрів. В умовах низької зарплати найбільш мобільна частина вчених пішла з науки в бізнес або емігрувала за кордон.

Головною слабкою ланкою в Україні є недостатній рівень внутрішньої конкуренції, що історично викликано наявністю протягом тривалого часу державної монополії і планового господарства закритістю національного ринку. Перешкодою конкурентним відносинам служить також політика пільг і привілеїв неефективним підприємствам через високий рівень корупції, низької якості адміністративного управління. Брак повноцінного законодавства заважає створенню нового бізнесу і виходу на зовнішні ринки, а кваліфіковані працівники прагнуть потрапити в відомі сировинні або іноземні компанії. Недостатньо розвинений попит і наявність монополій також не сприяють розвитку конкурентних відносин, нестача яких ускладнює міжнародний успіх більшості великих компаній.

Слабкі конкурентні відносини в багатьох галузях не сприяють підвищенню якості робочої сили, створенню нового бізнесу, розширенню і поглибленню кластерів, тобто вдосконаленню всієї системи «ромба». В останні роки нові фірми з'являються саме в галузях, де розвинена конкуренція, - в сфері ІТ технологій та послуг.

Традиційно велику роль в економіці України відіграє держава. У післявоєнний період держава зосередила у своїх руках всі ключові ресурси і зіграло важливу роль у розвитку капіталомістких галузей, здійснюючи фінансування і захист таких галузей, як металургія, машинобудування, аерокосмічна та інші. Але державна монополія, планування і регулювання економіки негативно вплинули на конкурентні відносини. Однак, в 90-ті роки в цій області відбулися деякі зміни, частка держави у ВВП і ступінь регулювання залишаються високими.

Держава створила недостатньо механізмів для вдосконалення факторів. В даний час державні інвестиції у створення факторів невеликі і використовуються малоефективно: значна частина допомоги йде не на розвиток виробничих факторів, а на порятунок збиткових підприємств. Недостатньо ефективно діють антимонопольні закони, що дає змогу компаніям зберігати командні позиції на національному ринку. В останні роки ситуація в цій області почала змінюватися і відзначаються деякі успіхи у проведенні макроекономічної політики.

Результатом конкурентної боротьби є виникнення стратегічних і тактичних кризових факторів, у зв'язку з чим дані сфери розглядаються в системі економічної безпеки.

По-перше, вона створює перешкоди для втрати конкурентних переваг і, по-друге, блокує перехід цих переваг до конкурента. Останнє особливо є небезпечним, оскільки означає подвійну втрату конкурентоспроможності – абсолютне зменшення свого рівня і додаткового зниження відносно рівня конкурента.

Безпека може забезпечуватися двома основними шляхами: пасивною (насамперед охоронною) попереджувальною діяльністю та проведенням активних наступальних заходів щодо запобігання небезпечних дій конкурентів або із застосуванням запобіжних заходів ослаблення позицій конкурента. Оскільки мова йде про конкурентну боротьбу, то застосування подібних заходів в рамках закону не тільки не забороняється, але і приймається ринковими суб'єктами як природна поведінка [260].

Попереджувальні заходи можуть здійснюватися різними методами, вибір яких залежить від рівня, на якому ведеться конкурентна боротьба, і від характеру конкретної сфери економіки. При цьому на різних рівнях організації господарської діяльності виникають свої специфічні завдання щодо забезпечення безпеки і вирішуються ці завдання різними способами.

Міждержавна конкурентна боротьба ведеться за двома жорсткими правилами, відомим з бізнесу: перше правило - знищ конкурента або послаб його і зроби неконкурентоспроможним; друге правило - постійно підвищуй власний рівень конкурентоспроможності.

Існує і має постійно розвивається характер прийомів і методів ведення конкурентної боротьби, протистояння активності держав. Набір даних методів має широкий спектр, до якого включаються як правові, так і протиправні методи. У реальній практиці використовується практично весь спектр можливих методів, який варіюється залежно від країни застосування.

Таким чином, необхідною умовою є розробка антикризової стратегії, яка має бути спрямована на подолання економічної кризи і створення нових робочих місць і одночасно націлена на створення локомотивів зростання, які орієнтовані на майбутнє.

Загальним моментом стратегії розвитку інших держав є те, що всі країни зосереджують зусилля на розвитку «зелених», екологічно чистих технологій. Іншими словами, це стратегія створення робочих місць, забезпечення водних ресурсів і подолання кризи за допомогою «зеленої революції». З іншого боку, це стратегія, що закликає стати передовою країною майбутнього, концентруючи зусилля на розвитку відповідно до світової тенденції, яку можна позначити як «зниження викидів вуглекислого газу і розвиток екологічно чистих технологій».

В Україні необхідно здійснити перетворення в політичній, економічній, соціальній та інших сферах суспільного життя в рамках антикризових заходів.

Слід зазначити, що парадигма економічного розвитку стикається з докорінними змінами. Ситуація визначається як складна для збереження нинішнього рівня конкурентоспроможності, якщо не відбудеться зміна моделі створення прибутку - з «моделі слідування прикладом інших» на

«модель визначення тенденції». Відбувається швидке зростання нових бізнес-моделей, заснованих на злитті всередині виробничих галузей, виробничій сфері та сфері послуг, а також всередині сфері послуг. Наприклад, ІТ в поєднанні з існуючою виробничою сферою сприяють створенню нових галузей; розробка нових ліків у поєднанні з медичними послугами розширюють сферу медичних закладів; виставки, конференції на додаток до туризму розширюють можливості туризму з високою доданою вартістю; екологічні послуги разом з фінансами створюють так звані «зелені» фінанси.

Реалізація стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад передбачає необхідність пошуку нових локомотивів зростання економіки шляхом розвитку партнерства між секторами суспільства (державна: галузеві підрозділи уряду, бізнес, громадськість) та залучення до планування, розробки та реалізації усіх зацікавлених сторін (приватний сектор, науковці, громадські організації, органи місцевого самоврядування), оскільки лише шляхом спільного розв'язання нагальних проблем можливо забезпечити успішну реалізацію зазначеної стратегії.

Основними напрямками пошуку нових локомотивів зростання і критеріями відбору є «ринковість» і «хвильовий розподільчий ефект», в якості додаткового критерію використовується «зв'язок із зеленим зростанням» економіки. При розгляді «ринковості» враховувалися не тільки існуючі розміри ринку, але і майбутній потенціал його розширення. При розгляді «хвильового ефекту» враховувалися можливості конвергенції, подальшого ефекту і можливість створення робочих місць. При розгляді «зв'язку із зеленим зростанням» враховувалося бачення нового економічного зростання на основі «зеленого зростання».

Стратегія розвитку об'єднаних територіальних громад по зеленому зростанню включає впровадження короткострокових, середньострокових і довгострокових часових понять щодо нових локомотивів зростання. Ставиться завдання, точно визначаючи термін впровадження локомотивів зростання у відповідності зі ступенем зрілості ринку, системно розвивати і підвищувати ефективність.

Пропонується диференційована стратегія розвитку відповідно до часових критеріїв.

До короткострокових (3-5 років) локомотивів росту відносяться сфери з високим ступенем зрілості ринку де за короткий термін можливо створити додаткову вартість і сфери, які сприятимуть створенню робочих місць.

До середньострокових (5-8 років) локомотивів росту відносяться сфери, що мають великі можливості для створення нових ринків завдяки основним технологіям і технічним можливостям та сфери, що дають змогу створювати нові бізнес-моделі.

До довгострокових (у межах 10 років і більше) локомотивів зростання - сфери з початковим етапом формування ринку або з високим майбутнім потенціалом такого формування та сфери, які стануть майбутніми локомотивами «зеленого зростання» завдяки забезпеченню основними вихідними технологіями (табл. 1).

Таблиця 1

**Нові локомотиви зростання
у розвитку об'єднаних територіальних громад**

Короткострокові (3-5 років)	Середньострокові (5-8 років)	Довгострокові (в межах 10 років і більше)
<ul style="list-style-type: none"> - нові поновлювані види енергії (енергія припливів); - конвергентна мовна індустрія і зв'язок; - конвергентна система ІТ; - охорона здоров'я; - туризм; - сучасні «зелені» міста. 	<ul style="list-style-type: none"> - нові поновлювані види енергії (сонячні батареї); - високий ступінь використання водних ресурсів; - джерела енергії з низькими викидами вуглецю; - виробництво продуктів з високою доданою вартістю; - використання світло випромінюючих діодів; - освітні послуги; - «Зелені» фінанси; - Програмне забезпечення контенту; 	<ul style="list-style-type: none"> - нові поновлювані види енергії (морська біосировина); - джерела енергії з низькими викидами вуглецю (повторне використання двоокису вуглецю); - екологічно чисті транспортні мережі; - застосування робототехніки; - нові матеріали і нано медичне обладнання (для біомедицини);

Короткострокові (3-5 років)	Середньострокові (5-8 років)	Довгострокові (в межах 10 років і більше)
- розробки прикладних технологій; - поліпшення систем і створення інвестиційного клімату.	- оволодіння основними технологіями; - створення ринку.	- отримання базових технологій; - підготовка кадрів та ін.

Джерело: Згруповано автором

Роль уряду в сприянні створенню ринку концентрується на сферах, що викликають найбільші очікування згідно з вибором і принципам концентрації зусиль. Уряд концентрує свою увагу на поліпшенні різних державних систем для активізації ринку і створенні первісного ринку, розробці основних вихідних технологій і «створенні інвестиційного клімату в приватному секторі».

Приватному сектору необхідно зосередити зусилля на розробці і комерціалізації технологій та активізації вкладення інвестицій в устаткування, створення нових робочих місць та забезпеченні конкурентоспроможності на світовому ринку. Таким чином, в результаті пошуку нових локомотивів зростання відібрані 17 нових локомотивів зростання в 3 сферах (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл 17 нових локомотивів зростання за сферами

3 сфери	17 нових локомотивів зростання
Індустрія зелених технологій (6)	Нові поновлювані види енергії; види енергії зі зниженими викидами вуглецю; високий ступінь використання водних ресурсів; використання світловипромінюючих діодів; екологічно чисті транспортні мережі, сучасні «зелені» міста
Сучасна конвергентна індустрія (6)	Конвергентна мовна індустрія і зв'язок; конвергентна система ІТ; застосування робототехніки; конвергенція нових матеріалів і нано технологій; медичне обладнання для біомедицини; індустрія виробництва товарів з високою часткою доданої вартості

3 сфери	17 нових локомотивів зростання
Сфера послуг з високим рівнем доданої вартості (5)	Охорона здоров'я; освітні послуги; «зелені» фінанси; програмне забезпечення контенту; MICE-туризм (організація ділових зустрічей (Meetings), інсентив (Incentive), проведення конференцій (Conferences), виставок та подієвих заходів (Exhibitions/Events), а також їхній супровід.)

Джерело: Згруповано автором

В індустрії зелених технологій – 6 нових локомотивів зростання, в таких сферах, які не просто дадуть змогу знизити витрати енергії, а стануть основою майбутнього зростання і мають великі можливості для вирішення проблем, пов'язаних з потеплінням клімату і дефіцитом ресурсів.

У сучасній конвергентній індустрії - 6 нових локомотивів зростання в сферах де Україна має великі технологічні можливості на світовому ринку (IT) і шляхом конвергенції може підвищити рівень і створити нові галузі.

У сфері послуг з високим рівнем доданої вартості – 5 нових локомотивів зростання в сферах з великим потенціалом відносно створення робочих місць, з можливостями створення товарів з високою часткою доданої вартості.

В сучасних умовах постійного нарощення й поширення процесів глобалізації та загроз функціонування національної економічної системи пріоритетними завданнями щодо забезпечення високої результативності стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад є:

1. Створення системних умов для ринку (поліпшення законодавчої бази, податкова підтримка):

- підготовка законодавчої бази для створення нового ринку відповідно до змін конвергентних умов;

- покращення систем для відновлення та активізації ринкових функцій.

2. Бюджетна підтримка для реалізації пілотних проектів, об'єктів громадського призначення для початкового формування ринку:

- створення початкового ринку щодо нових технологій, нових продуктів з метою громадського користування (застосування світловипромінюючих діодів: дорожні системи, пошти тощо, нові поновлювані види енергії: реалізація проекту «зелених будинків»);

- просування пілотних проектів для ринкової перевірки та розширення нових проектів (сучасні «зелені будинки»: реалізація пілотних будинків, застосування роботів: реалізація пілотних проектів «роботленд» та ін.).

3. Допомога у створенні системної інфраструктури, включаючи розробку міжнародних стандартів та системи сертифікації для оволодіння глобальним ринком:

- розширення підготовки стандартної ліцензійної системи для прискорення застосування продукції нових локомотивів зростання (розширення стандартної системи сертифікації для роботехніки, охорони здоров'я, освітлення світловипромінюючих діодів тощо);

- використання системи обов'язкового застосування поновлюваних джерел електроенергії в держустановах).

4. Посилення конкурентоспроможності на світовому ринку через кілер-апплікейшн:

- концентрація зусиль на отриманні основних прикладних технологій, розробці технологій з високим ступенем залежності від іноземних виробників (висока ефективність використання води (технології опріснення морської води), «зелені» транспортні засоби (технології виробництва гібридних автомашин), індустрія конвергентного мовлення та зв'язку, конвергентні системи ІТ («розумні» автомобілі тощо);

- в основі успіху підвищення ефективності інвестицій в науку і конструкторські розробки і збільшення частки таких інвестицій в сфері нових локомотивів зростання економіки.

5. Забезпечення потенціалу майбутнього зростання через розробку базових вихідних технологій: отримання базових вихідних технологій шляхом переходу до «стратегії творчого лідерства».

6. Підготовка професійних кадрів за галузями нових локомотивів зростання:

- надання фінансової допомоги у зміцненні бази середньострокової та довгострокової підготовки кадрів, виявлення потреб у нових кадрах;

- надання допомоги у створенні професійних магістратур за галузями нових локомотивів зростання і підготовка магістрів і кандидатів наук.

У подальших планах бізнесу та влади слід виділити наступне:

- уточнення розподілу повноважень та відповідальності між приватним бізнесом і урядом за кожним новим локомотивом зростання;

- уряд планує розробку технологій з високим ступенем ризику, поліпшення систем і створення ринкових умов. Приватний бізнес: збільшення інвестицій в устаткування, створення нових робочих місць і створення товарів з високою часткою доданої вартості. Створивши «систему співпраці влади та бізнесу» за новими локомотивам зростання, використовувати її для формування загального розуміння повноважень та відповідальності кожного з учасників процесу та розвитку взаємного співробітництва.

Ефективність реалізації стратегії розвитку у реальному секторі економіки багато в чому залежить від ефективності взаємодії суб'єктів виробничої діяльності, яке завжди мало вирішальне значення при використанні обмежених ресурсів в інтересах задоволення потреб суспільства. В процесі розвитку економіки взаємодія наповнювалася новим змістом, розширювалися його рамки і обсяг, зростала складність спільно вирішуваних завдань. Реінтеграція, що припускає відновлення колишніх

схем, обсягів і форм зв'язків, вже неможлива, необхідний новий тип інтеграції та новий механізм співпраці. Основою цього механізму має стати збереження вже створених і впровадження нових організаційних форм за участю вітчизняного та зарубіжного капіталу, а також використання нових ризиків територіальної організації продуктивних сил.

У сучасних умовах значення взаємодії економічних суб'єктів різко зростає. Поява якісно нових галузей виробництва, збільшення диференціації та спеціалізації окремих виробництв, розвиток малого бізнесу, поглиблення міжнародного поділу праці - все це зумовлює пошук нових шляхів підвищення ефективності взаємодії економічних суб'єктів.

Розглядаючи проблеми міжгалузевих економічних зв'язків, деякі вчені визначають їх поняттям «мезоекономіка» і вважають, що вони відіграють роль сполучної ланки між макроекономікою і мікроекономікою..

Перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки передбачає формування стійкої системи економічного і соціального партнерства різних суб'єктів економічної діяльності. Партнерство виступає принципом взаємодії, необхідним для узгодження економічних і соціальних інтересів суб'єктів економічної діяльності.

Можна виділити, як мінімум, чотири основні групи соціально - економічних інтересів: галузеві (відомчі) інтереси, регіональні інтереси, корпоративні інтереси, інтереси соціальних груп населення. В основу узгодження інтересів повинен бути покладений корпоративний принцип і принцип партнерства.

Більшість економістів вважає необхідною інституційну модернізацію, засновану на укладенні «контракту» між державою і групами суспільства, коаліціями, зацікавленими у захисті прав і свобод громадян, гарантії прав власності, розвитку конкуренції. Розуміння цілей основних учасників розвитку дає змогу підійти до формування партнерства. Взаємодії можна досягнути в тому випадку, якщо для кожного з можливих учасників мета взаємодії буде адресно інтерпретована.

Крім того, в структурі формування інтересів відносно власності зазвичай виділяють дві групи суперечливих інтересів. Це безпосередні інтереси власне виробництва і група майнових інтересів власників. Виробничі структури володіють власними інтересами і динамікою розвитку, для яких майнова приналежність стає гальмуючим фактором. Виникає необхідність обмеження майнових прав власності з метою розвитку підприємства як виробничої організації. Закономірним результатом дозволу протиріччя інтересів є відділення підприємницьких функцій від власності. Таким чином, теоретично неспроможним виявляється поняття тотожності інтересів підприємства як виробничої одиниці і його формальних власників. Мають місце різні комбінації накладення і сумісності інтересів, що обумовлені рівнем розвитку інституційних факторів виробництва. Практичною формою втілення теоретичної необхідності комбінації інтересів є формування контрактної економіки, що забезпечує створення інструментів публічного контролю над приватними інтересами, організаційно-правові механізми забезпечують

досягнення інституалізації приватного інтересу і надання йому властивості розвивати суспільний прогрес і економічне зростання.

Виходячи з перерахованих цілей різних суб'єктів економічної діяльності, з'являється можливість організувати реалізацію цих функцій з метою забезпечення сталого розвитку реального сектора економіки і задоволення приватних інтересів суб'єктів економічної діяльності. Завдання полягає в узгодженні інтересів за допомогою діяльності.

Під взаємодією економічних суб'єктів у реальному секторі економіки слід розуміти узгоджені дії економічних суб'єктів з досягнення цілей сталого розвитку, а також взаємний вплив їх дій на досягнення своїх цілей – задоволення інтересів.

Можна виділити принципи взаємодії економічних суб'єктів, які доцільно розглядати у трьох аспектах: правовому, економічному і науковому. Правовий аспект обумовлений необхідністю дотримання єдиних і обов'язкових для всіх економічно і політично незалежних суб'єктів досягнутих угод щодо взаємодії, що не суперечать існуючому законодавству. Економічний аспект зумовлений браком досвіду організації взаємодії економічних суб'єктів в умовах ринку і багатоукладної економіки. До наукових принципів прийнято відносити системний підхід, передбачення, адаптацію, постійне вдосконалення. Вони є загальними принципами взаємодії економічних суб'єктів.

Існують певні вимоги до організації ефективної взаємодії економічних суб'єктів. При організації взаємодії необхідно враховувати умови, в яких воно буде здійснюватися, і, виходячи з цих умов, визначати всі інші вимоги. Однією з найважливіших умов є активна конкуренція за ринки, ресурси, підтримку органів влади і управління. Високий динамізм і нерівномірність розвитку економіки, зумовлюють і таку вимогу до взаємодії економічних суб'єктів, як гнучкість. Стійкість, безперервність і гнучкість є важливими складовими ефективності взаємодії економічних суб'єктів. Відсутність будь-якої складової може значно знизити якість взаємодії. При цьому будь-яка стійка, безперервна і гнучка взаємодія економічних суб'єктів не буде ефективною, якщо для вирішення спільних завдань немає достатньої кількості сил і засобів. Ця вимога до взаємодії економічних суб'єктів також впливає з принципу повноти обліку наявних можливостей і визначається в кожному конкретному випадку, виходячи з реальних обставин. Ефективність взаємодії, багато в чому, залежить від ступеня його централізації і цілеспрямованості, які, у свою чергу, впливають з такого принципу взаємодії, як стійкість управління та координація спільних дій [260].

Одним із способів узгодження інтересів суб'єктів економічної діяльності в промисловості є діяльність щодо ключових питань розвитку території та способів трансформації конфліктів і проблем в цілі і завдання діяльності органів влади та управління на довгострокову перспективу, тобто розробка та реалізація стратегії розвитку у реальному секторі економіки. Елементи успішного партнерства між органами влади і управління та підприємствами реального сектора економіки наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Елементи партнерства між суб'єктами економічної діяльності в реальному секторі економіки

Сфери	Органи державної влади	Виробнича структура	Інфраструктура	Асоціації	Споживачі (проміжні та кінцеві)	Партнерство
Стратегічне управління	Розробка стратегії розвитку регіону, галузевих та цільових програм	Розробка та реалізація стратегії розвитку підприємства	Розробка і реалізація стратегії розвитку інфраструктурних компаній	Внутрішньогалузева і міжгалузева координація, експертиза стратегій розвитку	Експертиза та підготовка пропозицій	Органи влади та управління враховують цілі підприємств
Фінанси	Надання бюджетних преференцій на реалізацію державного регулювання реального сектора економіки	Реалізація проєктів з пайовим бюджетним фінансуванням, що сприяють реалізації функцій влади у сфері зайнятості, наповнення бюджету, екології та ін.	Забезпечення реалізованих проєктів необхідною інфраструктурою із залученням бюджетного фінансування	Лобювання проєктів в органах державної влади, експертиза нормативних та розпорядчих документів	Експертиза та підготовка пропозицій	Консолідація державних і недержавних фінансових ресурсів для досягнення цілей партнерства
Кооперація	Адміністративна та інформаційна підтримка кооперації, спів фінансування інфраструктури	Встановлення і розвиток коопераційних зв'язків	Сприяння у налагодженні і розвитку коопераційних зв'язків	Координація галузевої та міжгалузевої кооперації	Формування замовлення на коопераційні послуги, спів фінансування проєктів кооперації	Зниження витрат підприємств реального сектору економіки в рамках партнерства

Сфери	Органи державної влади	Виробнича структура	Інфраструктура	Асоціації	Споживачі (промислні та кінцеві)	Партнерство
Інновації та інвестиції	Формування сприятливого інноваційного клімату. Співфінансування об'єктів інфраструктури	Реалізація інвестиційних та інноваційних проєктів	Забезпечення реалізованих проєктів необхідної інноваційною інфраструктурою	Участь з вироблення заходів і правил державної підтримки	Формування замовлення на продукцію	Реалізація інноваційної та інвестиційної політики
Кадри	Формування державного замовлення	Формування замовлення, співфінансування	Забезпечення проєктів кадрами	Участь у виробленні кадровій політиці	Формування замовлення на підготовку кадрів	Реалізація кадрової політики

Джерело: Згруповано автором

Антикризова стратегія має розроблятися усіма учасниками, що впливають на розвиток території, за активної ролі органів влади і управління. Органи влади та управління за допомогою розробки та реалізації стратегії розвитку в реальному секторі економіки використовують механізми відкритої взаємодії з бізнесом і громадськістю, механізм зворотного зв'язку. Коли мова йде про партнерство та взаємодію різних суб'єктів економічної діяльності в довгостроковій перспективі, іноді використовується термін “стратегічний альянс”.

Особливий інтерес представляють питання взаємодії підприємств реального сектора економіки з банками та іншими фінансовими структурами. Співставлення вимог до взаємодії підприємств реального сектора економіки з банками з його фактичним станом, можна виділити наступні напрямки розвитку взаємодії: розробка методів формування та підтримання взаємодії; адаптація методів оцінки ризиків відповідно до системи взаємодії; вдосконалення оцінки ефективності взаємодії; розробка пропозицій щодо оцінки резервів вдосконалення управління взаємодією. Такий підхід є алгоритмом організації взаємодії і може використовуватися не тільки при організації взаємодії між фінансовими структурами і підприємствами, а й при організації взаємодії між різними суб'єктами економічної діяльності в реальному секторі економіки.

Методи організації взаємодії суб'єктів економічної діяльності мають вигляд комплексу взаємопов'язаних заходів, спрямованих на встановлення найбільш всебічної та ефективної узгодженості дій суб'єктів господарювання, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фінансових структур з метою розв'язання економічних проблем розвитку території та забезпечення сталого розвитку реального сектора економіки.

На рисунку 3 наведено решітка взаємодії із зазначенням цільового діапазону, як компромісного варіанту досягнення цілей кожного зазначеного у схемі суб'єкта економічної діяльності, при цьому цілі кожного суб'єкта, безумовно, не досягаються на 100 відсотків, але узгодження цілей дає змогу забезпечити необхідний для розвитку регіону результат організації взаємодії: здійснення цільових структурних зрушень, підвищення ступеня керованості реального сектора економіки, партнерство різних рівнів управління, підвищення конкурентоспроможності продукції, стійкість розвитку реального сектора економіки, підвищення інвестиційної та інноваційної активності.

В якості інструментарію організації взаємодії суб'єктів економічної діяльності можуть виступати такі форми, як спільна розробка правових документів у реальному секторі економіки, співфінансування інфраструктури кооперації, організаційна підтримка створенню ініціативних груп, організаційна підтримка, створення умов взаємодії, ініціація розробки цільових програм, інтеграція проектів державно-приватного партнерства в цільові програми, співфінансування інфраструктури наукових досліджень.

Невід'ємною умовою антикризового функціонування реального сектору економіки є конструктивна взаємодія бізнесу та структур державної влади.

Таким чином, в сучасній економіці, особливо в умовах глобалізації, на перше місце виходять кластери – системи взаємодії фірм та організацій, значимість яких, як цілого, перевищує просту суму складових частин. Взаємозв'язок і обмін усередині кластера і поза ним зазвичай впливає більше на зростання продуктивності, ніж масштаби діяльності окремих фірм, тому зусилля органів державної влади і управління повинні бути спрямовані не на вдосконалення роботи компаній, а на розвиток взаємин: між постачальниками і споживачами факторів виробництва, між кінцевими споживачами та виробниками товарів, між самими виробниками та урядовими інститутами.

Кластер має бути вбудований в модель антикризової стратегії. Успішна реалізація проектів щодо стимулювання кластерів можлива за наявності стратегії розвитку реального сектору економіки, оскільки розвивати кластер у відриві від розвитку регіону в цілому неефективно. У сучасних умовах мова йде не стільки про те, що необхідність розвитку певного кластера повинна бути прописана в стратегії розвитку, скільки про те, що повинен існувати консенсус між підприємствами реального сектору економіки і органами державної влади з питання необхідності розвитку кластера.

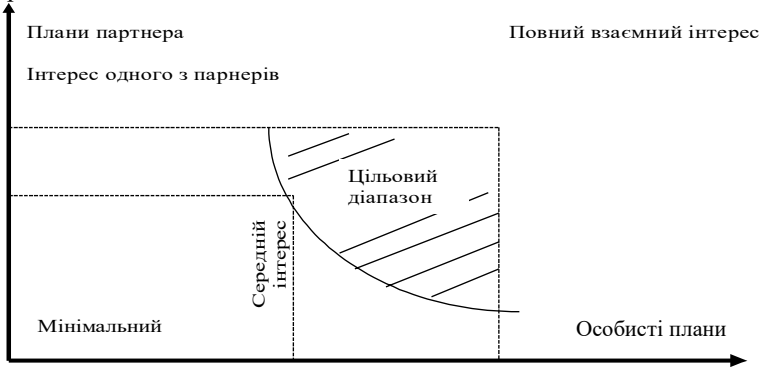

Рис. 3. Діапазон взаємодії суб'єктів економічної діяльності (розроблено й обґрунтовано автором)

Таким чином, кластерний підхід у взаємодії з антикризовою стратегією розвитку, є ефективним способом організації взаємодії суб'єктів економічної діяльності в реальному секторі економіки.

Таким чином, нова антикризова стратегія в основі своїй містить цінності, що відрізняються від традиційної стратегії розвитку, що домінувала на до кризовому етапі. Головна цінність традиційної стратегії розвитку – збереження стабільності, нової – зміни, моніторинг кризових

процесів і реалізація системи заходів антикризового управління. При цьому, очевидно, що в умовах, коли значна частина суспільства зацікавлена в збереженні стабільності та не готова до реальних змін, які завжди в тій чи іншій мірі носять кризовий характер, реалізація нової стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад буде залежати від того, наскільки поділяють ці цінності основні її агенти - органи державної влади, бізнес, суспільство і, виходячи з цього, чи зможуть вони мобілізувати свої ресурси. Основною функцією нової стратегії розвитку стає функція досягнення компромісу в баченні «образу майбутнього» та способів її досягнення учасниками її реалізації. Стратегія об'єднаних територіальних громад є продуктом спільного вироблення зацікавленими учасниками основних положень на основі спільних цінностей, узгодженої оцінки загроз економічній безпеці, усвідомлених взаємоприйнятних інтересів.

До пріоритетних напрямів формування «образу майбутнього» – визначення сукупності базових технологій і компетенцій, які формуватимуть конкурентоспроможність в майбутньому ключових видів економічної діяльності, забезпечувати позиції місцевих виробників на зовнішніх і внутрішніх ринках, а також ризики реалізації різних варіантів.

Підводячи підсумки розгляду організаційної моделі управління процесами, хотілося б відзначити важливу роль державних органів влади на всіх етапах антикризового управління, включаючи формування державного регулювання в реальному секторі економіки, управління цільовими структурними зрушеннями, організації взаємодії суб'єктів економічної діяльності. Очевидно, що в умовах багатоваріантності довгострокового науково-технологічного розвитку реального сектора економіки і пов'язаних з ним ризиків, необхідна наявність визначеної базової основи, яка формується органами державної влади, що охоплює можливості та обмеження для реалізації різних варіантів розвитку. Запропонована концепція структурної перебудови реального сектора економіки і промисловості, зокрема, в умовах кризи може бути використана органами влади у практичній діяльності в якості основи для організації постійного процесу усунення диспропорцій, що виникають у виробничому комплексі під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища і сформованого співвідношення факторів виробництва.

Ефективність структурної перебудови і результативність функціонування організаційної моделі управління процесами об'єднаних територіальних громад залежить від діяльності всіх суб'єктів економічної діяльності відносно організації виробництва високорентабельної і конкурентоспроможної продукції, вирішення існуючих проблем, ліквідації кризових явищ. Розроблені параметри і критерії структурних змін визначають напрями управління та необхідні для цього механізми.

Подолання технологічної відсталості національної економіки, вихід на показники економічно розвинених країн в технологічному лідерстві та конкурентоспроможності вимагає суттєвої активізації підприємницької діяльності в інноваційній сфері. Вирішення цієї проблеми у свою чергу

неможливо без модернізації способів і механізмів цього розвитку, зміни його пріоритетів, інститутів, відносин між суб'єктами економічної діяльності, ресурсної бази.

Стратегічний напрям щодо модернізації галузевої структури національної економіки висуває на передній план проблему мобілізації необхідних ресурсів, у тому числі за рахунок згортання структурно-депресивних виробництв. У процесі їх ліквідації або часткового згортання вивільняються ресурси, площі, робоча сила, які потім можуть бути перерозподілені у пріоритетні галузі.

Здійсненню даного процесу має передувати підготовчий період, тривалість якого залежатиме від накопиченого в країні економічного потенціалу, поточного стану економіки і глибини структурної кризи. На протязі цього періоду повинні бути визначені галузі та виробництва, що підлягають згортанням, а також склад заходів і конкретні терміни їх проведення. Першим кроком у розробці програм структурних перетворень є ранжування галузевої структури економіки на групи галузей:

- базові галузі промисловості, які є базовими конструкціями національної економіки та визначають її незалежність;

- перспективні галузі, що визначають базу економічного зростання;

- структурно-депресивні галузі, підгалузі, підприємства і виробництва, до яких відносяться екологічно шкідливі, ресурсо- і трудомісткі, що базуються на застарілих технологіях і не перспективних напрямках економічної діяльності.

Слід зазначити, що значні масштаби структурної перебудови економіки України та її поточний стан ускладнюють вирішення цієї проблеми у відносно короткий проміжок часу. Необхідно здійснити реалізацію послідовних державних програм. На підтримку реалізації цих програм доцільно прийняти спеціальні закони (наприклад, в США були прийняті Спеціальний надзвичайний закон про структурно-депресивні галузі та Тимчасовий закон про структурну перебудову галузей економіки).

Реалізація програм структурної перебудови вимагає зміни пріоритетів інвестування (частка витрат на модернізацію і реконструкцію в розвинених країнах становить 70-90% від загального обсягу інвестицій в основний капітал), а також галузевої структури інвестицій, здійснюваного через міжгалузевої та міжнародний перелив капіталу. Останній передбачає перерозподіл інвестиційних потоків між галузями і всередині великих корпорацій на користь найбільш перспективних галузей (виробництв) і відмова від інвестування в структурно - депресивні види діяльності. Цей процес здійснюється через диверсифікацію або біржовий канал, наприклад, у формі нової емісії акцій підприємств.

Міжнародне залучення капіталу в структурні перетворення сприяє вирішенню таких завдань, як створення ТНК, міжнародних стратегічних альянсів інших глобальних підприємницьких мереж або входження до складу вже діючих об'єднань з метою спільного використання наявного потенціалу та компетенцій; зниження рівня нееквівалентного обміну країни

на світових ринках наукомістких товарів, технологій, інтелектуальних послуг.

Програми структурної перебудови мають бути підтримані і відповідними механізмами державного регулювання особливої уваги, на нашу думку слід приділити:

- формуванню і підтримці попиту на продукцію перспективних галузей з використанням механізмів державних замовлень дотацій до цін і селективних форм митного регулювання;

- управлінню процесами амортизації капіталу для нарощування інвестиційних можливостей підприємств за рахунок власних коштів;

- посилення валютного регулювання, спрямованого на акумуляцію в країні валютних ресурсів на цілі структурної модернізації;

- посилення державного контролю за розподілом прибутку підприємств, що знаходяться повністю або частково у державній власності і перетворенням її в інвестиції всередині країни відповідно до обраних національних пріоритетів;

- пільговому оподаткуванню прибутку, що спрямовується на модернізацію реконструкцію та інноваційний розвиток виробництва;

- пільгового кредитування підприємств пріоритетних галузей через селективне зниження відсоткових ставок і створення переваг в отриманні кредитів на інвестиції, що направляються на виробниче освоєння нових видів продукції і прогресивних технологій;

- надання допомоги інноваційному бізнесу через державне страхування інвестиційних ризиків у високотехнологічних галузях;

- встановленню для банків лімітів кредитних ресурсів, що спрямовуються на фінансування пріоритетних сфер економіки, недотримання яких призвело б до скорочення обсягів їх рефінансування.

Головним напрямком державної політики, спрямованої на модернізацію технологічної бази та галузевої структури економіки, як показує досвід розвинених країн, має стати формування в країні повноцінної національної інноваційної системи (НІС), покликаної забезпечити органічне вбудовування інноваційних процесів в поступальний розвиток економіки і суспільства. Незважаючи на відмінності в національних моделях НІС, об'єднуючої рисою для них виступає лідерство держави, що забезпечує три пріоритети: розвиток науки; розвиток освіти; розвиток наукоємного виробництва. При цьому державі повинна відводитися активна роль у визначенні пріоритетів науково-технічного розвитку, підтримки фундаментальних досліджень, мотивації підприємницької активності в інноваційній сфері, захист прав інтелектуальної власності, реформуванні освіти. Стадії прикладних НДДКР та комерціалізації нововведень доцільно віддавати приватним компаніям.

Ефективне функціонування інноваційної системи можливо тільки у випадку, коли всі її компоненти - державна політика, правова база, освіта, виробництво, ринок і інфраструктура - націлені на створення сприятливих

умов функціонування і розвитку головної підсистеми – підсистеми генерації та поширення знань.

Вирішенню проблеми фінансування інноваційної діяльності може служити розвиток ефективного партнерства між державою, бізнесом та академічними колами. Як відомо, приватні фірми неохоче вкладають гроші в дорогі і ризиковані фундаментальні дослідження. Конкуренція між приватними фірмами починається після отримання результату фундаментальних досліджень. Проте становище можна змінити шляхом забезпечення підтримки стадії фундаментальних досліджень з боку держави. У Японії, наприклад, держава фінансує початок досліджень, а приватні фірми, дізнавшись про підтримку проекту державою, вкладають свої капітали в подальші розробки. На прикінцевих етапах проект здійснюється повністю за рахунок приватних фірм.

Суттєву роль у фінансуванні інновацій відіграють банки. Банки можуть кредитувати всі етапи життєвого циклу нововведення. Зазвичай кредит видається під наявні у заявника фонди, гарантії держави, укладені договори на придбання виробленої за рахунок використання кредиту нової продукції. При цьому відсоткову ставку за кредит на інноваційну діяльність необхідно встановлювати в залежності від ефективності інновацій, термінів їх окупності, відповідності пріоритетам науково-технічного розвитку і ступеня ризику. Банк може стати співвласником результату, компенсуючи свої витрати у вигляді прибутку від експлуатації нововведення. У договорі на фінансування може визначатись термін, після закінчення якого частка коштів банку у фінансуванні інновації за бажанням юридичної особи, яка отримала позику, може бути ним викуплена. Банки можуть брати участь в організації комплексної експертизи нововведення, залучаючи висококваліфікованих фахівців. Зазвичай вартість комплексної експертизи становить 1% від розрахункової вартості або визначеної ціни розробки. Банк може також надавати інноваційним підприємствам інформаційні, посередницькі, консультативні, науково-технічні, рекламні, прогнозні, кон'юнктурні послуги. Банк може стати організатором фінансових проектів та спільних підприємств на акціонерній основі.

Враховуючи ризиковий характер інноваційних проектів і невизначеність кінцевого результату, слід очікувати, що планові значення цих факторів можуть не збігатися з їх фактичними значеннями. Співвідношення фактичного і планового значення факторів призводить до зміни відсоткової ставки, що сприятиме орієнтації кредитоотримувачів на досягнення найкращих результатів при використанні кредиту.

Оскільки головним споживачем інновацій є виробництво, необхідно забезпечити його сприйнятливість до нововведень, яка досягається при дотриманні наступних умов:

- інноваційна діяльність є неодмінною умовою виживання і підтримки конкурентоспроможності виробництва;
- виробництво має або може залучити необхідні для інноваційної діяльності ресурси;

- існує вичерпна інформація про можливості інноваційних перетворень і очікувана ефективність інноваційних проектів;

- державна політика забезпечує необхідні і достатні преференції для мотивації інноваційної активності підприємств, що враховують ризики і тривалі терміни окупності інновацій.

Однією з головних умов ефективного функціонування НІС є інтеграція інноваційної сфери в ринковий простір. При цьому, незважаючи на те, що сама по собі комерціалізація наукових результатів створює передумови вrostання інноваційної сфери в систему ринкових відносин, але без відповідних організаційно-економічних перетворень це завдання не може бути вирішено.

Зростання ролі інноваційної діяльності на сучасному етапі розвитку національної економіки пов'язане, з одного боку, з найвищим рівнем напруженості конкурентної боротьби, а з іншого – з перетворенням інновацій в найпотужніший інструмент ринкового змагання. Основною метою впровадження інновацій – це стратегічне нарощування переваг в порівнянні з іншими конкурентами. Наведені обставини вказують на наявність глибокого взаємозв'язку між інноваційною діяльністю та конкуренцією.

Успішний інноватор в певний, хоч і обмежений, період часу володіє монопольною владою над ринком. І тільки потім під дією процесу дифузії нововведень і / або появи нових науково-технічних досягнень його економічний диктат порушується, що не виключає відновлення втраченої монопольної влади шляхом освоєння нових інновацій або перехід цієї влади до іншого інноватора.

Нарешті, успішність реалізації заходів, спрямованих на розвиток національної господарської системи в рамках стратегії розвитку в чому буде визначатися тим, наскільки вони будуть доповнені відповідними перетвореннями і зусиллями в інституційній, соціально-культурній та політичній сферах. Зокрема за роки ринкових перетворень в Україні так і не було створено повноцінного інституційного середовища, необхідного для стабільної та ефективної економічної діяльності господарюючих суб'єктів, їх економічного і технологічного прогресу. При цьому жодна стратегічна мета в галузі соціально-економічного розвитку не може бути успішно реалізована при відсутності інституційного середовища, що забезпечує гармонізацію інтересів членів суспільства і досягнення єдності сприйняття ними цілей розвитку.

Виходячи з наведеного, до найважливіших проблем останніх п'ятнадцяти років слід додати забезпечення економічної безпеки підприємництва. Причина полягає в тому, що в руках підприємців різного рівня концентруються значна частина власності і фінансових засобів, що є об'єктом злочинної уваги як з боку криміналітету, так і з боку державних чиновників.

Разом з тим, незважаючи на прийняття нормативних актів, спрямованих на лібералізацію економічних відносин у суспільстві, в

реальності зберігаються адміністративні та економічні бар'єри, які перешкоджають свободі підприємницької діяльності і викликають необґрунтоване зростання її витрат. У результаті зберігається ґрунт для розвитку корупції та тіньової економіки, «витоку капіталів», «витоку мізків» і кваліфікованих трудових ресурсів з країни, ускладнюючи і без того існуючу там проблему створення умов економічного зростання.

Прагнучи зберегти прибутковість своєї діяльності, підприємці починає застосовувати не правові методи ведення своєї діяльності, йти в «тінь», опиняючись тим самим в не правовому полі та створюючи додаткові загрози своєї діяльності. Вихід більшості підприємницьких структур з «тіньового» сектора економіки виявиться можливим лише у разі вироблення і прийняття державою таких економічних і фінансових, адміністративних та інших механізмів (заходів), які працювали б в інтересах усіх підприємців, а не олігархічної групи і виходили з розумних правил гри (отримання дозвільних документів, податки, кредити, заходи захисту, заходи допомоги та стимулювання тощо).

Іншою особливістю «тіньової» економіки, питома вага якої в українському ВВП, за самим середніми оцінками, становить близько 50%, полягає в тому, що, вона концентрує значні фінансові кошти, з яких значна частина йде на організовану злочинність і корупцію.

Явно вираженою тенденцією стало зрощення «тіньової» економіки, організованої злочинності та корупції. Таке зрощення провокує процеси, що мають далекосяжні наслідки:

- в політичній сфері: безпосереднє входження у владу представників «тіньової» економіки і злочинності, криміналізації влади;
- у правовій сфері: кримінальний світ привласнює собі право вирішувати конкретні та проблемні питання життєдіяльності суспільства, насамперед в економіці, створюється система захисту багатого і сильного при повному ігноруванні прав пересічного громадянина;
- у соціально-психологічній сфері: відбувається зміна психології населення, вимушеного в умовах зубожіння розглядати як життєву необхідність будь-який можливий, в тому числі пов'язаний з порушенням закону заробіток; формується зневажливе ставлення до правової та правоохоронної системи суспільства, зростає почуття незахищеності і законності. Правовий нігілізм стає нормою поведінки, що не може не провокувати процес криміналізації суспільства.

Суттєву загрозу створює політика держави, яка надає реальну підтримку і допомогу в основному великому капіталу в особі олігархічних кіл. У той же час вітчизняний виробник у своїй більшості не отримує необхідної підтримки з боку держави, ніяк не захищений від вторгнення зарубіжних виробників, а значить навряд чи в найближчій перспективі стане конкурентоспроможним.

Таким чином, кримінальний чинник в економіці (спроби заволодіти майном, фінансами, встановити бандитський контроль над приватним сектором економіки) носить в країні загрозливий характер. Економічні злочини ростуть, набувають нової більш витонченої латентної форми; використовуються нові методи, засновані на юридичній, психологічній, рекламній діяльності фахівців, що працюють з кримінальними злочинцями. У цьому зв'язку надзвичайно актуальними видаються зусилля держави щодо подолання корупції та інших не правових явищ в національній економіці. На сьогодні створення правової держави, в якій дії в рамках правового поля гарантували б захищеність та добробут підприємцю, працівникові, громадянину залишається перспективним завданням.

Діючі в суспільстві норми права стають ефективними тільки в тому випадку, якщо вони отримують суспільне визнання і відображають суспільну потребу, тобто мова йде про позитивне право яке спрямоване на захист власності, на дотримання дисципліни, на забезпечення всім рівні правові відносини, гарантують покарання правопорушень, а також безпеку підприємницьким структурам.

Необхідність вирішення внутрішніх проблем економічної безпеки не означає зниження важливості геоекономічного аспекту стратегії, що дає змогу не тільки врахувати загрози, але і використовувати можливості, що відкриваються в умовах глобалізації світового економічного простору в питаннях доступу до ресурсів та ринків інших країн, потенціалу і компетенції іноземних партнерів, участі в процесах транснаціоналізації та регіоналізації інноваційної, виробничо- збутової і фінансової сфер, прориву до виробництва та розподілення світового доходу. У зв'язку з цим важливим питанням є вибір напрямів розвитку зовнішньоекономічної діяльності України.

В даний час переважна частина, зовнішньоекономічного обігу країни припадає на частку розвинених країн і зводиться до обміну матеріально-енергетичними ресурсами та продуктами низького переділу на складну техніку і споживчі товари. Таке становище не можна вважати задовільним з точки зору вирішення проблем економічної безпеки країни, але разом з тим воно об'єктивно впливає з відмінностей у конкурентоспроможності та рівні технологічного розвитку взаємодіючих країн.

Література:

1. Ортіна, Г. В., Горбова, Н. А., Вороніна, Ю.С., Сизоненко, О. В., Гарбар, Г. А. Формування та шляхи створення об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації: хрестоматія. ФОП Однорог Т. В., Мелітополь.- 2019.- 410 с.
2. Економіка підприємства / [Р. І. Олексенко, О. М. Кондрашов, В. О. Шишкін та ін.] // Економіка підприємства: навчальний посібник /

- [Р. І. Олексенко, О. М. Кондрашов, В. О. Шишкін та ін.]. – Мелітополь: Люкс, 2010.
3. Застрожнікова І. В. Засади формування механізмів державного регулювання сільського господарства / Застрожнікова І.В.// Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 7. – С. 87-90.
  4. Застрожнікова І.В. Шляхи удосконалення державного регулювання сільського господарства України / І.В. Застрожнікова // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Наукові розвідки з державного та муніципального управління». Вип. 1/2013. Державне управління та місцеве самоврядування. – К.: ВПЦ АМУ, 2013. – С. 121-135.
  5. Застрожнікова І.В. Формування понятійного апарату державного управління аграрним сектором / Застрожнікова І.В. // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 2.
  6. Застрожнікова І.В. Місце і роль фермерських господарств у системі агробізнесу / Застрожнікова І.В. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2010. - №2 . – с.106-116.
  7. Застрожнікова І.В. Обґрунтування пріоритетів державної аграрної політики / Економіка та держава. – 2010. – № 6. – С. 33-35.
  8. Застрожнікова І.В. Інституціональні основи формування аграрної політики / І.В. Застрожнікова //Інвестиції : практика та досвід. – 2010. – № 9. – С. 96-99.
  9. Застрожнікова І.В. Державна політика у галузі аграрної вищої освіти / І.В. Застрожнікова // Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, менеджменту, обліку та права». Секція 17 «Публічне управління та адміністрування», - м. Полтава, 2018. – с.36-37.
  10. Застрожнікова І.В. Історичні аспекти державного регулювання сільського господарства України / І.В. Застрожнікова // Міністерство фінансів України, Академія фінансового управління, науково-дослідний інститут. Наукові праці НДФІ, науковий збірник, випуск 4 (61) 2012. – с.37-40.
  11. Застрожнікова І.В. Ефективне управління в ієрархічних системах аграрної сфери / І.В. Застрожнікова//Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». Вип. 2/2010. Державне управління та місцеве самоврядування. – К.: ВПЦ АМУ, 2010. – С. 273-283.
  12. Застрожнікова І.В. Формування кадрового резерву, як одна з функцій HR-менеджменту державної служби. / І.В. Застрожнікова // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л.В. Синяєвої. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2018. - №2, – с. 148-152.
  13. Застрожнікова І.В. Державна підтримка інфраструктури села, як передумова сталого розвитку сільського господарства країни. /

- І.В. Застрожнікова // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2016. - №1. – с.148-152.
14. Застрожнікова І.В. Економічне регулювання розвитку сільського господарства в регіональному агрокомплексі / Застрожнікова І.В. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014. - №1 (25), – с. 80-84.
  15. Застрожнікова І.В. Державне регулювання розвитку галузі садівництва в Україні / Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014. - №2 (26), – с. 80-84.
  16. Застрожнікова І.В. Зарубіжний досвід державного управління аграрним сектором економіки / Застрожнікова І.В. // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку. Концепція соціально-економічного розвитку регіонів в умовах глобалізації: зб. наук. праць: у 3 т. – т.2 / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: Туляєв І.П. (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2012.
  17. Застрожнікова І.В. Практичні аспекти методики оцінки рівня державної підтримки суб'єктів фермерського сектора. / Застрожнікова І.В. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. - №2 (18), том 5.
  18. Колокольчикова І. В. Кооперація в контексті концепції державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооператив на період до 2015 року / І. В. Колокольчикова // Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій. Ч.1. – 2011. – С. 228-235.
  19. Колокольчикова І. В. Місце сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в інфраструктурі аграрного ринку: переваги та мотиваційні аспекти / І. В. Колокольчикова // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2010. – № 10. - С. 239–246
  20. Колокольчикова І. В. Организация маркетинговой деятельности крестьянскими (фермерскими) хозяйствами / І. В. Колокольчикова // Экономика и управление. – 2001. – №3(28). – С. 29-30.
  21. Олексенко Р. И. Экономико-правовой механизм реализации новой модели современной культурной политики Украины / Р. И. Олексенко, Л. В. Афанасьева // Международная научно-практическая заочная конференция «Актуальные проблемы экономики, менеджмента и маркетинга в современных условиях».- 2019. - С. 421-425.

22. Олексенко Р. І. Правове і соціально-економічне підґрунтя ринкової економіки / Р. І. Олексенко // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 80. - С. 266-270.
23. Олексенко Р. І. Філософія ринкових відносин. Становлення та розвиток в Україні в період глобалізації та інформаційної революції: соціально-філософський аналіз / Р. І. Олексенко. – Київ: Знання України, 2013. – 367 с. – ISBN 978-966-316-336-9.
24. Олексенко Р.І. Економіко-психологічна адаптація суспільства в пострадянські часи / Р. І. Олексенко, О. В. Царькова // Інвестиції: практика та досвід. - 2013. - № 10. - С. 48-50.
25. Олексенко Р.І. Особливості інноваційно-інвестиційної політики антикризового розвитку реального сектору економіки України / Р.І. Олексенко, Г.В. Ортіна // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2018. - № 5 (17) - С.33-39.
26. Олексенко Р.І. Філософія ринкових відносин: навчально-методичний посібник / Р.І. Олексенко. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В. – 2019. – С. 311 с.
27. Олексенко Р.І. Формування інноваційної політики реального сектору економіки як особливого напрямку розвитку України / Р.І. Олексенко, Г.В. Ортіна // Економіка та суспільство. – 2018. - № 18 - С. 173-180.
28. Олексенко Р.І. Формування концепції креативної особистості як фактор креативно-знанцевої економіки в умовах викликів глобалізації / Р. І. Олексенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. - 2017. - № 71. - С. 118 –126.
29. Ортіна Г.В. Вплив тенденцій глобалізації на умови забезпечення антикризової стратегії в процесі реалізації державної економічної політики [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2015. - № 10. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).
30. Ортіна Г.В. Вплив глобалізації на національну економіку як ключовий чинник антикризового регулювання/ Г.В. Ортіна// *Materialy XI Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka: teoria i praktyka - 2015» Volume 1. Ekonomiczne nauki. Panstwo wyzarzad.: Przemysl. Nauka i studia.* – С. 19-21.
31. Ортіна Г.В. Державна політика розвитку реального сектору економіки України: формування та реалізація антикризової стратегії / Г.В. Ортіна. – Харків: НУЦЗУ, 2017. – 400 с.
32. Ортіна Г.В. Економічний зміст прояву кризових ситуацій в умовах глобалізації/ Г.В. Ортіна// *Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференція, «Динаміката на сьвременната наука», - 2015.Том 2. Икономики. Държавна администрация. Закон. История. Философия. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД.* – С. 61-63.
33. Ортіна Г.В. Зарубіжний досвід реалізації державної політики щодо стратегічного розвитку реального сектора економіки [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2016. - № 3. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).

34. Ортіна Г.В. Інструментарій та механізм державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. –2017. - № 20. - С. 77 - 81.
35. Ортіна Г.В. Кластеризація як напрям реалізації державної антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2017. - № 4. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).
36. Ортіна Г.В. Механізм реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки за умов глобалізації / Г.В. Ортіна // Експериментальні та теоретичні дослідження в сучасних науках;Т. 2. – 2018. - С. 89 - 92.
37. Ортіна Г.В. Напрями антикризової підтримки металургійної галузі України/ Г.В. Ортіна// *Materialy XI mezinárodní vedecko - praktická konference «Prední vedecke novinky - 2015».* - Díl 1. *Ekonomické vedy. Administrativa.*: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – С. 66-68.
38. Ортіна Г.В. Напрями розвитку корпоративного управління реальним сектором економіки в умовах подолання наслідків кризових явищ/ Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика та досвід. –2015. - № 15.-С. 25 - 27.
39. Ортіна Г.В. Особливості інноваційно-інвестиційної політики антикризового розвитку реального сектору економіки України / Г.В. Ортіна // «Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії» Випуск 5 (17) 2018- С. 33 - 39.
40. Ортіна Г.В. Підхід до формування моделі регулювання реального сектору економіки/ Г.В. Ортіна// *Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференції. «Новини на научния прогрес»,* - 2015.Том 1. *Икономики. София.* «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 41-43.
41. Ортіна Г.В. Підходи до розробки механізмів державного регулювання антикризового розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. –2017. - № 19. - С. 116 - 120.
42. Ортіна Г.В. Причини виникнення і наслідки економічних криз в ринковій економіці як об'єкти державного впливу / Г.В. Ортіна // *Державне управління: удосконалення та розвиток.* - 2015. - № 2. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).
43. Ортіна Г.В. Розвиток реального сектору економіки України в системі державного стратегічного управління / Г.В. Ортіна// *Інвестиції: практика та досвід.* –2017. - № 16.-С. 98 - 101.
44. Ортіна Г.В. Стратегічні напрями державної політики щодо антикризової підтримки металургійної галузі України / Г.В. Ортіна // *Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр.* – Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2017. – Вип. 2 (7) (Серія "Державне управління"). - С. 164-172.
45. Ортіна Г.В. Структурна перебудова промислового комплексу як напрям антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортіна // *Інвестиції: практика та досвід.* –2015. - № 13-14.-С. 26 - 29.

46. Ортiна Г.В. Формування iнновацiйної полiтики реального сектору економiки як особливого напрямку розвитку України / Г.В. Ортiна // Економiка i суспiльство. Вип. 18 / 2018- С. 173-180.
47. Ортiна Г.В. Iнновацiї як основа модернiзацiйної стратегiї реального сектору економiки /Г.В. Ортiна// Матерiали Мiжнародної науково-практичної конференцiї «Актуальнi питання економiки, фiнансiв, управлiння та права», 4 червня 2018 року, м. Полтава, 150с.
48. Ортiна Г.В. Механiзм формироваия и реализация антикризисной стратегии страны / Г.В. Ортiна // Матерiали Мiжнародної науково-практичної конференцiї «Приоритетные задачи и стратегии развития экономики, менеджмента и маркетинга: международная научно-практическая конференция посвященная 70-летию академика Ж.Т. Сейфуллина», 25 жовтня 2018 року м. Алмати.
49. Ортiна Г.В. Механiзм реалiзацiї державної полiтики антикризового розвитку реального сектору економiки за умов глобалiзацiї / Г.В. Ортiна // Матерiали Мiжнародної науково-практичної конференцiї, 5 серпня 2018 рiк Суми, Україна, - 90с.
50. Ортiна Г.В. Реалiзацiя антикризового розвитку реального сектору економiки /Г.В. Ортiна// Матерiали Мiжнародної науково-практичної конференцiї, 18 травня 2018 року у м. Чернiгiв,-62 с.
51. Ортiна Г.В. Форми антикризового управлiння для реалiзацiї потенцiалу суб'єктiв реального сектору економiки України /Г.В. Ортiна// Матерiали Всеукраїнської науково-практичної конференцiї «Фiнансово-економiчнi механiзми пiдтримки суб'єктiв реального сектору економiки України в умовах дiї угоди про асоцiацiю з ЄС», 24 травня 2017 року м. Львiв – С. 92-95.
52. Ортiна Г.В. Шляхи забезпечення конкурентоспроможної зовнiшньоекономiчної дiяльностi України в сучасних умовах /Г.В. Ортiна // Матерiали Мiжнародної науково-практичної конференцiї «Сучасний стан та перспективи розвитку економiки, менеджменту, облiку та права», 20 серпня 2018 рiк м. Полтава, 150с.
53. Ортiна Г. В. Фiлософiя антикризового розвитку реального сектору економiки за умов глобалiзацiї / Г.В. Ортiна // Scientific Journal Virtus, 2 (23) 2018- С.115-119.
54. Ортiна Г.В. Реструктуризацiя як напрям стратегiї антикризового регулювання реального сектору економiки / Г.В. Ортiна // Materials of the XI International scientific and practical conference, «Prospects of world science», - 2015.Volume 1. Economic science. Sheffield. Science and education LTD. – С. 8-9.

РОЗДІЛ 3. СТАН ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

3.1. Системний підхід в організації обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку підприємств

Функціонування підприємств у ринковому середовищі вимагає якісної зміни орієнтації діяльності, пошуку й вибору стратегії сталого розвитку. Для реалізації конкурентних переваг пріоритетного значення набуває обліково-аналітична як стратегічний ресурс. Динамічність бізнесу, з одного боку, й посилення конкуренції на ринку — з іншого, приводять до розуміння необхідності формування комплексної обліково-аналітичної системи сталого розвитку, що дає змогу здійснити повномасштабне ефективне управління підприємством, створити єдину інформаційну платформу соціальної та екологічної діяльності, яка, відповідно, сприятиме підвищенню обґрунтованості управлінських рішень. Тому для формування обліково-аналітичного інформаційного простору сталого розвитку доцільно передбачити механізми збору даних, їх оброблення та передачу адресної інформації безпосередньо зацікавленим особам, які використовують отримані дані не тільки в інтересах підприємства, але і формують відповідальне ставлення до зовнішнього середовища. Особливо це стосується аграрних підприємств, виробнича діяльність яких відчутно впливає на соціальне й екологічне середовище. Особливої уваги заслуговує повсюдно негативний вплив на навколишнє середовище та споживачьке використання ресурсів аграрними підприємствами у гонитві за максимізацією прибутку.

Необхідність створення наукової концепції системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємства, яка, на наше переконання, зумовлена відсутністю логічно завершеного, системного підходу до розуміння сутності та змісту обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку, побудови і функціонування механізмів його реалізації в економічному середовищі.

Як наукова категорія термін «система» розглядається у таких значеннях: 1) певний порядок, зумовлений правильним і планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; 2) форма організації чого-небудь; 3) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 4) сукупність принципів, які є основою певного вчення [57]. Розглядаючи такий складний об'єкт дослідження як система обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства, будемо вживати цей термін в його третьому значенні. Багатоаспектність і ґрунтовність цього питання пояснюється відсутністю єдиного й чіткого визначення обліково-аналітичної системи.

На думку Я.В. Соколова, «обліково-аналітична система — це система, що базується на бухгалтерській інформації, яка включає оперативні дані, які використовуються для економічного аналізу статистичної, технічної, соціальної та інших видів інформації» [59, с. 54; 60]. На наш погляд, така позиція вичерпно не розкриває сутність і зміст обліково-аналітичної системи, оскільки основну увагу акцентовано на інформаційній складовій процесів обліку та аналізу. Разом із тим такий спосіб трактування дає підстави ототожнити поняття обліково-аналітичної системи з системою обліково-аналітичного забезпечення управління за їхнім призначенням — забезпечення процесу ухвалення управлінських рішень необхідною інформацією.

М.З. Пизенгольц пояснює систему інформаційно-облікового забезпечення, як інтегровану систему, що включає питання як безпосередньо бухгалтерського обліку, так і планування, контролю, аналізу роботи підприємства з метою ухвалення управлінських рішень щодо вдосконалення виробництва, зниження витрат і підвищення фінансових результатів діяльності підприємства [45, с. 154]

Для більш вичерпної характеристики розглянутого питання було досліджено праці Л.В. Нападовської, М. Добія, Ш. Сандера, Р. Матезича, які під системою облікового-аналітичного забезпечення управління суб'єктом господарювання розуміють сукупність підсумкової інформації про стан і результати його діяльності, зосередженої в різних формах фінансової та внутрішньогосподарської звітності [54, с. 230]. Згідно з цим підходом вся інформація у сукупності формується із зовнішніх і внутрішніх джерел.

Визначення В.С. Леня найбільш повно відображає сутність обліково-аналітичної системи як упорядкованої внутрішньої структури організації, яка накопичує дані господарського обліку й зовнішню поза облікову інформацію для аналізу та формування звітності для внутрішніх і зовнішніх користувачів у необхідному для них аспекті. Обліково-аналітична система організації дає змогу сформувати обліково-аналітичне забезпечення управління бізнес-процесами на основі використання методик обліку, аналізу, планування та контролю [34, с. 286]. Точність полягає в тому, що цей автор вводить до системи основні складові бухгалтерського менеджменту — методики обліку, аналізу, планування та контролю.

Л.О. Волощук визначає систему обліково-аналітичного забезпечення управління як єдність підсистем обліку, аудиту та аналізу [15, с. 330]. З іншого боку, С.Н. Петренко визначає обліково-аналітичну систему як синтез обліку, аналізу, планування і контролю [44, с. 93]. Залежно від поставлених завдань різні науковці і дослідники сформували підґрунтя в контексті двох категорій: система обліково-аналітичного забезпечення й обліково-аналітична система. Але суттєвих та істотних відмінностей у трактуванні категорій не виявлено.

Отже, система обліково-аналітичного забезпечення — це ширша категорія ніж обліково-аналітична система з сукупністю методик та правил «що забезпечують процес безперервного цілеспрямованого збору,

оброблення й оцінки інформації, необхідної для планування діяльності, розробки, прийняття й реалізації ефективних управлінських рішень» [67, с. 27].

Система обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку підприємства передбачає реалізацію таких функцій, як облік, планування, аналіз, аудит і контроль, що тісно взаємопов'язані й утворюють обліково-аналітичну систему, яка забезпечує керівництво підприємства необхідною інформацією для ухвалення управлінських рішень.

О.В. Будько визначає, що обліково-аналітичну систему слід формувати за принципами системного підходу, які забезпечують на основі вхідного масиву даних одержання показників про ефективне оперативне, тактичне і стратегічне управління суб'єктом господарювання [10, с. 194]. Основні принципи системного підходу узагальнено З.Б. Живко: принцип кінцевої мети, принцип єдності, принцип взаємозв'язку, принцип модульної побудови, принцип ієрархії, принцип функціональності, принцип розвитку, принцип невизначеності [23, с. 235]. Ці ж принципи слід враховувати при формуванні системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Після вивчення попередніх теорій нами упорядковано основні складові системи обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком:

- загальна методологія обліку сталого розвитку, яка визначає мету, суб'єкт, об'єкт, методи, стратегію, принципи, технологію та функції. Її детальніше методологія розглянуто в підрозділі 3.3;

- технічні підсистеми обліково-аналітичного забезпечення, що становлять основу прикладного обліку, аналізу, планування, контролю й аудиту сталого розвитку сільськогосподарських підприємств;

- мікросистеми облікового забезпечення, які включають у себе елементи формування облікової інформації;

- мікросистеми аналітичного забезпечення, що узагальнюють складові формування аналітичної інформації.

Перелічені компоненти є визначальними у формуванні загальної концепції системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства й потребують детальнішого вивчення та формування їх контенту.

Підвищення рівня вимог до інформаційного забезпечення системи обліково-аналітичного забезпечення сталим розвитком сільськогосподарського підприємства зумовлено постійними трансформаціями й викликами соціального та екологічного середовища, що впливають на збалансованість економічної діяльності. Об'єктивною передумовою їх вирішення є раціональне поетапне формування результатів взаємодії внутрішніх елементів системи обліково-аналітичного аграрного підприємства на основі диверсифікації процесів.

Раціональне поетапне формування результатів взаємодії внутрішніх елементів системи обліково-аналітичного забезпечення на основі диверсифікації процесів характеризує пристосованість аграрного

підприємства до динамічного зовнішнього середовища. Професійне складання плану обліково-аналітичного процесу впливає на якість одержання, систематизації, аналізу та формування кінцевого інформаційного продукту.

А.Г. Загородній виокремлює в системі обліково-аналітичного забезпечення менеджменту підприємства три підсистеми: облікового забезпечення, аналітичного забезпечення та контролю [24, с. 99]. Відповідно, головними системоутворюючими компонентами обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарського підприємства є мікросистеми обліку й аналізу.

Мікросистема облікового забезпечення охоплює всі види господарського обліку аграрного підприємства. Господарський облік — це кількісна та якісна характеристика господарської діяльності підприємства, мета якої полягає в контролі й управлінні, тобто це спостереження, сприймання, вимірювання та реєстрація господарських фактів, явищ і господарських процесів (включаючи економічні, соціальні та екологічні складові). Проте господарський облік сталого розвитку залежно від характеру облікової інформації включає не тільки оперативний (оперативно-технічний), статистичний, фінансовий та управлінський, а й облік сталого розвитку, який характеризується не тільки обліковим, а й аналітичним забезпеченням формування бухгалтерської інформації.

У цьому розумінні облік сталого розвитку є обліково-аналітичним інструментом формування інформаційних потоків на етапі систематизації, з подальшим переходом до етапу аналізу. Даний етап — вирішальний у процесі формування й розподілу релевантної інформації на монетарну та немонетарну, внутрішню і зовнішню.

Результатом накопичення монетарної інформації є дані монетарного фінансового обліку сталого розвитку, який в основному синтезує грошові показники. На формування немонетарної інформації впливають не грошові показники управлінського обліку сталого розвитку. На цьому етапі здійснено обґрунтування й оцінювання отриманої інформації з подальшим формуванням звітності.

Усі підприємства України, зокрема й сільськогосподарські, зобов'язані формувати періодичну фінансову звітність, що повинна включати звіт про фінансовий стан і результати діяльності. У свою чергу, ця загальна інформація є згорнутою. Звіт про фінансовий стан та результати діяльності неінформативний щодо соціальної діяльності або рівня екологічної відповідальності підприємства. Ця проблема вирішується за допомогою бухгалтерської не фінансової звітності, яка надається як внутрішнім, так і зовнішнім користувачам при прийнятті відповідних рішень. Згідно з позицією О.М. Баришнікової, «звітність сталого розвитку є новим механізмом оприлюднення інформації про господарську діяльність, що дає нагоду приймати інвестиційні рішення, які мають не лише економічний, але й соціальний та екологічний характер і враховують ризики як внутрішнього, так і зовнішнього середовища» [3, с. 63]. Формування звітності сталого розвитку є

неминучим процесом для підприємства у його спрямованості до гармонізації економічної, соціальної та екологічної складових господарської діяльності.

Важливим питанням організації обліку за центрами відповідальності є організація аналітичного обліку витрат на виробництво сільськогосподарської продукції по певних місцях виникнення витрат і побудови на їх основі центрів відповідальності [29, с. 88]. Головним центром відповідальності формування обліково-аналітичної інформації сільськогосподарських підприємств на шляху до сталого розвитку є облік сталого розвитку, який відповідає за обробку економічних, соціальних та екологічних витрат за місцем їх виникнення.

Третьою підсистемою, окрім облікової й аналітичної, є контроль [29, с. 88]. Але контроль передбачає не тільки перевірку правильності відображення процесів господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, але і порівняння даних та результатів з еталонними показниками. Це дуже важливо при отриманні інформації про вплив сільськогосподарського підприємства на навколишнє та соціальне середовище. Мета господарського обліку — фіксація подій і передача результатів діяльності користувачам. Власне система обліку не турбується про правильність діяльності підприємства в соціальному й екологічному середовищі. Таким чином, облік сталого розвитку є не просто системою реєстрації й узагальнення інформації, але і частиною аналітичного процесу зі складовими аналізу, контролю й бюджетування.

Вимоги до інформаційної складової в системі управління підвищуватимуться й надалі. Достатня, якісна та систематизована інформація про внутрішнє середовище підприємства дає змогу керівництву визначати ефективність організаційно-економічних, агротехнічних, соціальних та екологічних заходів і залежно від умов коригувати плани. Чим краще поінформований керівник, тим оперативнішими й ефективнішими будуть його рішення [28, с. 169].

Враховуючи внутрішнє і зовнішнє середовище сільськогосподарського підприємства постає необхідність у бюджетуванні. Г.Г. Кірейцев виявив, що «основою складання бюджетів є розробка виробничих програм, які дають можливість визначити планову собівартість окремих видів сільськогосподарської продукції, де за статтями витрат на підставі переліку передбачених в технології робіт, ґрунтово-кліматичних умов, встановлених норм виробітку, нормативів витрат праці, матеріальних та інших ресурсів і з урахуванням раціонального використання землі, основних засобів, застосування прогресивних агрозоотехнічних і організаційних заходів визначається загальна сума витрат виробництва. Також за допомогою бюджетів здійснюється контроль та аналіз відхилень і що важливо для управління — забезпечується обґрунтована об'єктивна оцінка діяльності найважливіших ланок діяльності» [29, с. 88].

На основі вивчення теоретико-технічних праць та фундаментальних тверджень нами сформовано графічну модель системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств (рис. 3.1).

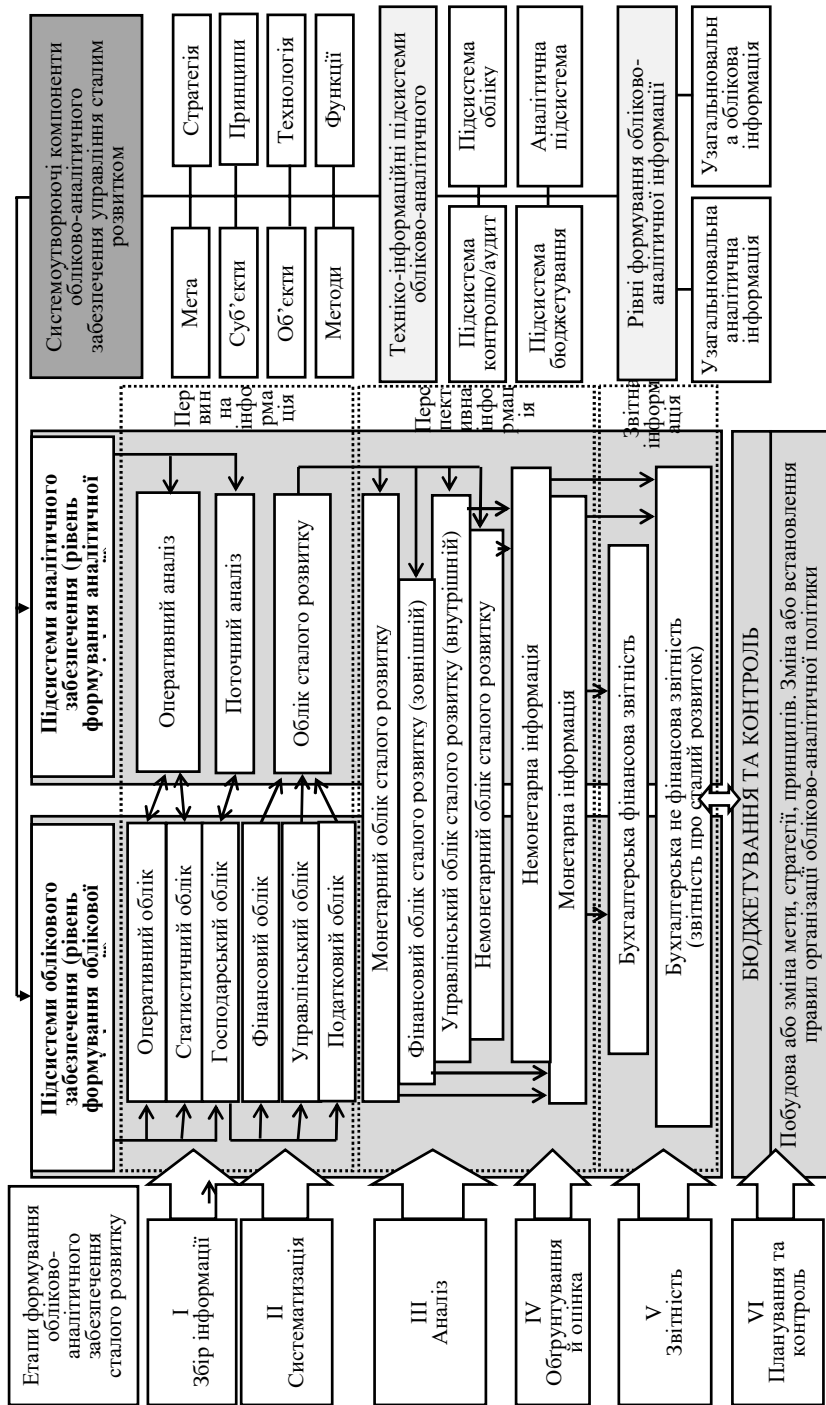

Рис. 3.1. Система обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств*

* Розроблено автором.

Система обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств не є наскрізною у часі та просторі, тому зазнає постійних змін у відповідь на виклики внутрішнього і зовнішнього середовища та потреб користувачів інформації для ухвалення рішень. Тобто між обліково-аналітичною системою та користувачами існує тісний зворотний зв'язок.

Узагальнення позицій авторів і власних досліджень дало змогу нам сформулювати сутність поняття «система обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства» як упорядковану, самостійну, повністю або частково децентралізовану, відповідну цілям управління систему спостереження, збору, ідентифікації, реєстрації, узагальнення, обробки, контролю й аналізу економічної, соціальної та екологічної інформації, заснованої на перевагах сучасних потреб для розроблення, обґрунтування й ухвалення управлінських рішень сталого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Відповідно до кібернетичного підходу система обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства характеризується наявністю двох взаємопов'язаних компонентів:

- суб'єкт обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства — джерело персоніфікованого впливу на обліково-аналітичну систему в цілому; управлінський апарат, який здійснює формування цілей і ухвалення рішень, що забезпечує контроль за їх виконанням;

- об'єкт обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства — обліково-аналітична система, яка зазнає впливу суб'єкта управління з метою функціонування й розвитку; працівники підприємства, які забезпечують виконання поставлених цілей і завдань.

В управлінській діяльності підприємств важливу роль відіграє облік сталого розвитку. Його значення підвищується при реформуванні відповідно до міжнародних стандартів фінансової і не фінансової звітності. У ринковій економіці бухгалтер є не тільки рахівником, що фіксує події господарського життя, а фахівцем, здатним не тільки оцінити економічні явища, а й передбачити вплив соціальних та екологічних умов, запропонувати шляхи розвитку подій. Для цього в організаціях необхідно створити і реалізувати обліково-аналітичну систему управління сталим розвитком. Бухгалтерський облік, аналіз, аудит і бюджетування об'єднуються в єдину систему загальної цільової спрямованості для формування функцій, принципів і системи обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств.

Т.М. Безродна вважає, що «метою обліково-аналітичного забезпечення має стати поєднання процедур бухгалтерського обліку і економічного аналізу формування інформації такого характеру: історичного, що узагальнює результати діяльності; аналітичного, що передуює прийняттю обґрунтованого управлінського рішення» [4, с. 59].

На наш погляд, метою обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарського підприємства є створення оптимально комфортних умов моделювання і функціонування процесу управління аграрним підприємством з одночасним підвищенням якості внутрішнього та зовнішнього еколого-соціального середовища.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення принципово важливих наступних завдань:

- формування інформації про результати господарсько-фінансової діяльності аграрного підприємства відповідно до цілей управління;
- виявлення особливостей функціонування сільськогосподарських підприємств шляхом спостереження, збору, ідентифікації, реєстрації, узагальнення, обробки, аналізу й оцінки, контролю та перевірки всіх видів інформації;
- розроблення принципів організації обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарського підприємства;
- вибір основних напрямів, способів і методик обліку, аналізу, контролю, бюджетування, аудиту діяльності підприємства для пошуку резервів підвищення ефективності його конкурентоспроможності.

Полеміка фахівців у царині обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку є досить жвавою. Але вони погоджуються, що досягнення поставлених цілей і завдань обліково-аналітичного забезпечення управлінням сталим розвитком сільськогосподарських підприємств можливе за умови реалізації його специфічних функцій. Шляхом систематизації думки О.В.Будько [12; 13; 16] та В.М. Рожелюк [55] узагальнено основні функції обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Функції обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств*

Функція	Характеристика функції
Інформаційна	Надання обліково-аналітичної інформації для оперативно-технічного і статистичного обліку, для планування, прогнозування та управління аграрним підприємством. Обліково-аналітична інформація повинна бути об'єктивною, достовірною, своєчасною, оперативною і систематизованою
Облікова	Розроблення або використання готових стандартних форм і методів обліку показників економічної, соціальної та екологічної діяльності аграрного підприємства
Аналітична	Надання обліково-аналітичної інформації для аналізу фінансової, господарської, соціальної й екологічної діяльності підприємства та його підрозділів, аналіз виконання планів, визначення факторів, що впливають на діяльність підприємства, виявлення резервів та аналіз тенденцій розвитку
Контрольна (контролююча)	Контроль за збереженням, наявністю та рухом соціально-екологічних активів і пасивів підприємства, за правильністю і своєчасністю розрахунків. Розрізняють попередній, поточний і наступний контроль

Функція	Характеристика функції
Функція зворотного зв'язку	Обліково-аналітична система формує й передає інформацію про фактичні параметри сталого розвитку об'єкта управління: як введення — неупорядковані дані, процесу — обробка даних, виведення — упорядкована інформація
Організаційна	Розроблення організаційної структури та комплексу нормативних документів з організації обліку сталого розвитку та формування його звітності

* Джерело[13; 14; 55].

В аспекті вирішення проблеми нашого дослідження привертають увагу праці О.В. Антонової [2], І.І. Белого [5], О.В. Будько [11], В.Н. Грибановського [17], К. Друрі [20], З.Б. Живко [21] І. Кутера [32], Б. Нідлз [39], Л.В. Попової [46] Я.В. Соколова [61; 62], Д. Хана [69], Е.С. Хендріксена [71] й інших учених. Теоретичний аналіз їхніх наукових розробок дає нам підстави систематизувати основоположні принципи обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарського підприємства з орієнтацію на перспективу (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Принципи обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств*

Принципи	Характеристика
Системність	Розгляд (сприйняття) об'єкта й суб'єкта обліково-аналітичного забезпечення як цілісного утворення, а саме облік як внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, так і зовнішніх чинників соціального та екологічного середовища
Цілепокладання (цілеспрямування, цілевизначення)	Якісне визначення мети з обов'язковою конкретизацією для подальшої передачі функціональних елементів системи обліково-аналітичного забезпечення. Даний принцип дає змогу визначити напрям розвитку аграрного підприємства у стратегічному фокусі
Комплексність	Можливість аналізу всіх складових діяльності сільськогосподарського підприємства; спроможності підприємства до впровадження концепції господарської діяльності за моделлю сталого розвитку (зростання випуску продукції, здатність до інвестування, підтримка науково-технічного потенціалу залежно від зовнішніх умов та фінансової стійкості)
Компетентність	Здатність до охоплення обліково-аналітичного забезпечення всіх сфер діяльності керованого об'єкта, тобто реалізації управлінських функцій і всіх стадій життєвого циклу продукції, що випускається керованим об'єктом
Ієрархічність	Багаторівневість організаційної структури обліково-аналітичного забезпечення з делегуванням певних повноважень відповідним структурним підрозділам підприємства
Послідовність	Можливість вибору першочергових завдань — «кортежу переваг», що зумовлюється обмеженістю ресурсів та впливає на ефективність розвитку
Організація	Порядок досягнення цілей у певному плановому періоді. Обмеженість ресурсів підвищує роль застосування такого підходу. Цілі «другої» та «третьої» черги не виключаються з розгляду, переносяться на наступний

Принципи	Характеристика
	період. «Кортеж переваг» — закріплюється у відповідному документі, що створює умови для контролю
Безперервність	Спостереження за станом підприємства з урахуванням тенденцій розвитку його потенціалу, загального розвитку економіки, соціуму, екології, а також дії інших загальносистемних факторів
Своєчасність	Можливість організації постійного надходження інформації в точно встановлені терміни до керуючої системи про стан керованого об'єкта

* Джерело [2; 5; 11; 17; 20; 21; 32; 39; 46; 61; 69; 71]

Розглянемо систему обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства з позиції її змісту. На нашу думку, обліково-аналітична система підприємства складається з чотирьох взаємопов'язаних технічних підсистем: інформаційної (бюджетної), облікової, аналітичної (аналізу), аудиторської (контролю). Базовою в системі обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства є облікова підсистема на чолі з обліком сталого розвитку, і, відповідно, саме на його основі будується аналітична підсистема та аудит.

Облікова підсистема забезпечує безперервне формування, накопичення, класифікацію й узагальнення необхідної інформації. Ці процедури виконуються відповідно до розробленої методології та технології обліку сталого розвитку, який є реципієнтом інформації таких видів обліку: управлінського обліку, що охоплює ті види внутрішньої (в основному немонетарної) інформації; фінансового обліку, що визначається як процес формування фінансового обліку сталого розвитку з метою надання достовірної інформації (в основному монетарної) про підприємство усім зацікавленим користувачам; податкового обліку, що має на меті використання інформації для правильного розрахунку податкових, соціальних та екологічних платежів і податкового планування.

На думку С.Ф. Голова [16], М.Ф. Огійчука [40] і М.С. Пушкаря [52], з посиланням на Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», бухгалтерський облік фактично визначений як інформаційна система, функціонування якої відповідно до певних правил забезпечує інформацією різні категорії користувачів в необхідному для них аспекті.

Українські та зарубіжні вчені виділяють три види господарського обліку: бухгалтерський, оперативний і статистичний та дотримуються думки про виділення фінансового, управлінського і податкового обліку як складових бухгалтерського.

В.В. Палій розглядає господарський облік підприємства як сукупність оперативного, статистичного, бухгалтерського та управлінського обліку, виділяючи останній в самостійний вид обліку [42].

На думку В.Г. Швець, облікова система підприємства складається з взаємозв'язаних підсистем: оперативного, статистичного, бухгалтерського та податкового обліку [74]. Бухгалтерський облік, на думку автора, представлений фінансовим і виробничим обліком. Управлінський облік

виступає як підсистема виробничого обліку й окремі його елементи включені в бухгалтерський та оперативний облік, економічний аналіз, маркетинг, які тісно пов'язані з функціями управління.

Облік сталого розвитку сільськогосподарських підприємств є реципієнтом інформації таких видів обліку: управлінського, що охоплює внутрішню (в основному немонетарну) інформацію, яка потрібна менеджерам підприємства для формування показників управлінського обліку сталого розвитку для внутрішнього управління; фінансового, що визначається як процес формування фінансового обліку сталого розвитку з метою надання достовірної інформації (в основному монетарної) про підприємство усім зацікавленим користувач; податкового обліку, що має на меті використання інформації для правильного розрахунку податкових, соціальних та екологічних платежів і податкового планування.

Сфера досліджень системи бухгалтерського обліку достатньо різноманітна й отримала своє висвітлення в низці наукових напрямів, які можна звести до основного аспекту – організаційно-технічного, з позицій якого система бухгалтерського обліку — це комплекс реєстрів за обраною формою обліку, угруповання аналітичних реєстрів обліку первинних документів [53]. Погоджуємося з цим усталеним положенням, але вважаємо, що слід ширше, з ґрунтовним осмисленням концептуалізувати «облікову підсистему» як елемент «системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства».

На нашу думку, мету облікової підсистеми можна визначити як інформаційне моделювання процесу економічного, соціального й екологічного управління підприємством, що зумовлюється специфікою обліку сталого розвитку — охопленням процесів виробництва, обігу та розподілу суспільного продукту з формуванням інформації про кругообіг ресурсів і результати їх використання. Критерієм вибору певного показника як елемента структури облікової підсистеми має бути його цінність для задоволення інформаційних потреб осіб, що приймають управлінські рішення.

Визначення обліково-аналітичної системи, на думку Т.М. Безродної, полягає в об'єднанні облікових і аналітичних операцій в єдиний процес, проведенні оперативного мікроаналізу, забезпеченні безперервності цього процесу й використанні його результатів при розробленні рекомендацій для прийняття управлінських рішень. При цьому загальна методологія й нормативні положення обліку й аналізу для раціонального використання в єдиній обліково-аналітичній системі безперервно удосконалюються [4, с. 61].

Можна погодитися з думкою Л.О. Волощука [15], А.Д. Шеремета [75] та інших авторів, які вважають, що аналітична система забезпечує кількісну і якісну оцінку змін, що відбуваються в керованому об'єкті зі своєчасним передбаченням тенденцій розвитку як небажаних, так і прогресивних зрушень. Аналітична система є основою для ухвалення оптимальних управлінських рішень для управління сталим розвитком.

Облікова й аналітична інформація забезпечує реалізацію основних функцій управління, в тому числі бюджетування і контролю. Погоджуємося з думками фахівців в області аудиту Н.І. Дорош [19], М.Д. Білик [8], А.Д. Шеремета [75] та ін. у тому, що система аудиту дає змогу здійснювати контроль реалізації (впровадження) управлінських рішень, створює гарантію їх виконання та підвищує ефективність управлінського процесу. За допомогою аудиту провадиться перевірка відповідності діяльності підприємства правилам і вимогам, встановленим законодавчими та нормативними актами, вищими органами влади, здійснюється консультування підприємства з питань управління.

Техніко-інформаційні підсистеми обліково-аналітичного забезпечення характеризуються сукупністю методів, засобів і заходів, необхідних для її нормального функціонування. Узагальнення й систематизація поглядів фахівців у галузі інформатизації дало нагоду виділити такі характеристики техніко-інформаційної підсистеми обліково-аналітичного забезпечення [37]:

1. Технічна — комплекс технічних засобів збору, реєстрації, передачі, розміщення, копіювання інформації;
2. Програмна — загальне забезпечення контролю роботи та взаємодії апаратних засобів, функціональне забезпечення, що включає в себе комплекс програм виконання функцій конкретного користувача;
3. Інформаційна — склад показників і форма подання, довідкові дані, класифікатори та кодифікатори інформації, системи документації та звітності;
4. Математична — сукупність моделей й алгоритмів обробки економічної, соціальної та екологічної інформації;
5. Організаційна — перелік інструкцій, методичних вказівок щодо розподілу функцій між користувачами, за схемами взаємодії керуючих служб;
6. Лінгвістична включає спеціальні мови програмування;
7. Ергономічна — комплекс рішень щодо створення комфортних умов для роботи користувачів.

У результаті дослідження отримано матеріал, який дає змогу сформулювати визначення техніко-інформаційної підсистеми обліково-аналітичного забезпечення сільськогосподарських підприємств, цілеорієнтованих на сталий розвиток, як єдність систем обліку, аналізу, планування й аудиту, об'єднаних інформаційними потоками для управління економічними, соціальними й екологічними процесами при реалізації напрямів сталого розвитку та варіантів їх фінансування.

Укрупнена модель техніко-інформаційної підсистеми обліково-аналітичного забезпечення сільськогосподарського підприємства представлена на рис. 3.2.

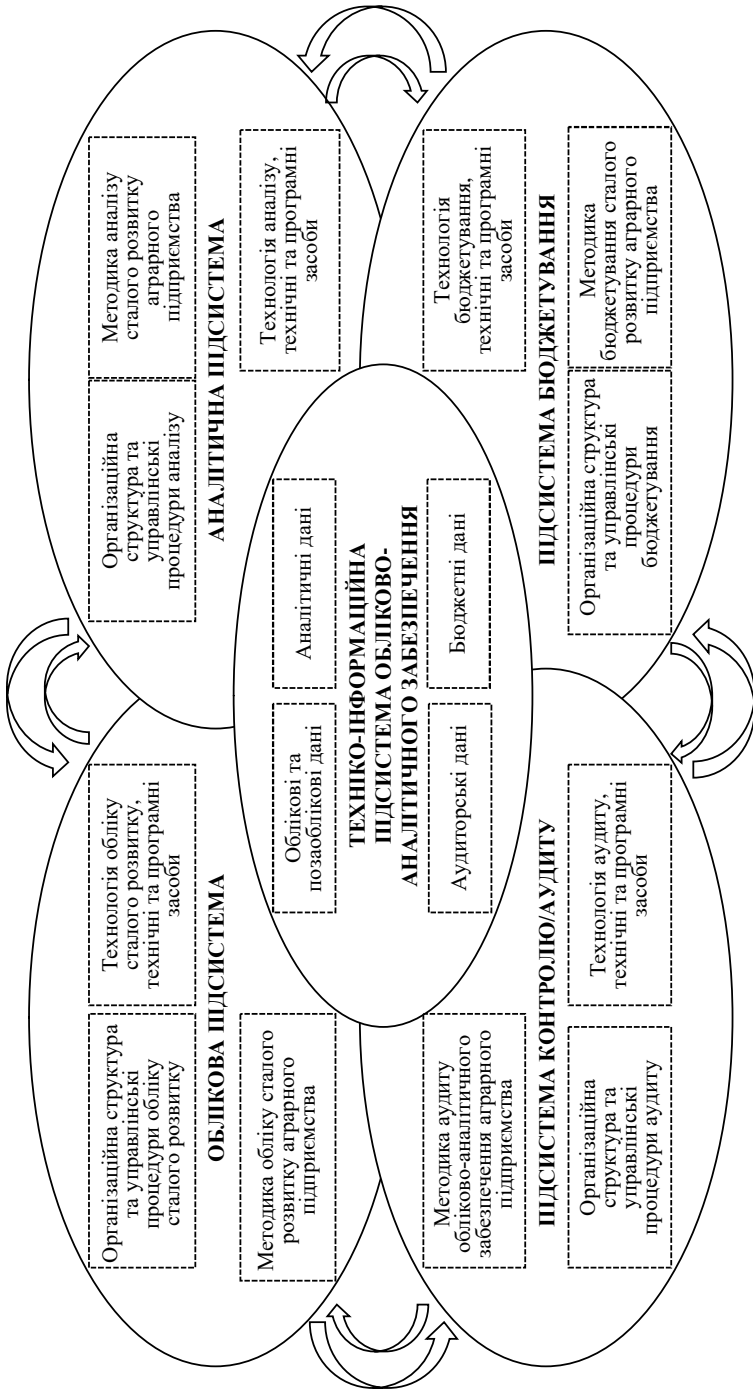

Рис. 3.2. Укрупнена модель техніко-інформаційної підсистеми обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства*

* Розроблено автором.

На наше переконання, долучення до складу системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства підсистеми інформаційного забезпечення є цілком виправданим, оскільки саме цей складник створює необхідні умови функціонування системи управління підприємством, забезпечує засоби отримання, пошуку, зберігання, накопичення, передачі, обробки інформації, формування банків облікових і позаоблікових даних.

Кожна підсистема системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства складається з трьох ідентичних блоків, що відображають специфічні особливості конкретного виду забезпечення:

1. Блок «Методика». Облікове забезпечення ґрунтується на спеціальних методиках ведення фінансового, управлінського й податкового обліку, цілеорієнтованих на сталий розвиток підприємства. Вони враховують специфіку його бізнес-процесів, що уможливує формування зрозумілого раціонального, прозорого облікового простору, підвищення оперативності та якості інформації для ухвалення управлінських рішень, трансформуючись в облік сталого розвитку.

Аналітичне забезпечення застосовує комплексні методики аналізу та оцінки сталого розвитку підприємства з можливістю діагностики його фінансово-господарського стану та маркетингової діяльності, контролю (представлення, оприлюднення) результатів управління його процесами, переорієнтації ресурсів для досягнення стабільно високих показників сталого розвитку й розроблення оптимальної стратегії розвитку з урахуванням тенденцій соціального та екологічного середовища.

Аудиторське забезпечення базується на методиках, які дають змогу провести комплексну перевірку й поточний моніторинг обліково-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарського підприємства для ухвалення та впровадження у практику найбільш ефективних управлінських рішень з позицій стратегічного і тактичного розвитку підприємства.

Бюджетне забезпечення безпосередньо залежить від ефективності й результативності господарської діяльності аграрного підприємства. Однією з головних проблем бюджетного процесу — його збалансованість. Облік сталого розвитку є не тільки системою реєстрації фактів діяльності, але й порівняння з бюджетними нормативами, які визначають межі дозволеного впливу на соціальне та екологічне середовище, з одночасним задоволенням власних економічних потреб.

2. Блок «Організаційна структура та управлінські процедури». Організаційні структури обліку, аналізу, аудиту й бюджетування є упорядкуванням сукупності спеціалізованих функціональних підрозділів і відносин між ними у процесі розроблення, обґрунтування, ухвалення та реалізації управлінських рішень, що забезпечують гнучке й оперативне (швидке) реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища й відповідають вимогам політики сталого розвитку сільськогосподарського

підприємства. Управлінські процедури обліку, аналізу, аудиту й бюджетування передбачають постановку цілей, завдань, визначення складу та місця в ієрархії відповідних підрозділів, їх ресурсне забезпечення, охоплюють складання й оформлення документів, положень, що закріплюють і регулюють форми, методи, процеси, які відбуваються в організаційній системі управління сталим розвитком сільськогосподарського підприємства.

3. Блок «Технологія». Технологія обліку, аналізу, аудиту й бюджетування, технічні та програмні засоби, що відповідають вимогам забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарського підприємства, є сукупністю сучасних засобів, способів, інструментів, форм, прийомів, регламенту виконання, порядку ведення та контролю, за допомогою яких здійснюється кожен із зазначених процесів, та регламентується спеціально розробленими нормативно-методичними документами.

Узагальнюючим усі елементи розглянутих блоків є техніко-інформаційна підсистема обліково-аналітичного забезпечення. Вона пронизує облікове, аналітичне, аудиторське, бюджетне забезпечення, інтегрує облікові, позаоблікові, аналітичні, аудиторські, бюджетні дані та їх носії, забезпечуючи збір, зберігання, обробку, висновки і поширення інформації через використання гнучких інформаційних технологій, технічних і програмних засобів, що забезпечують рух інформаційних потоків.

Для більшості українських підприємств можна відзначити відсутність або безсистемність їх обліково-аналітичного забезпечення (зокрема, переважання орієнтації на забезпечення інформацією тільки поточної діяльності).

Аналітична функція управління дає змогу раціонально координувати інформаційну та аналітичну роботу всього підприємства ідеологічно (оцінюючи ступінь відповідності пропозицій підприємства запитам ринку), організаційно (у межах єдиного інформаційного центру підприємства) і методологічно (з урахуванням загальної інформаційної спрямованості роботи). Отже, аналітичну функцію управління можна розглядати як інструмент обліково-аналітичної підтримки процесу управління сільськогосподарським підприємством.

Для сталого розвитку необхідний ширший інформаційний горизонт, ніж для поточної діяльності, щоб щодня відслідковувати зовнішні можливості й загрози. Потрібен також якісний аналітичний потенціал, щоб адекватно оцінювати перспективність появи можливостей і загроз, щоб запобігти звуженню спектра потенційних напрямків розвитку підприємства.

Для визначення відмітних властивостей системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства доцільно представити її у вигляді цілеорієнтованої моделі (Додаток А). Розглянемо елементи моделі, в яких виявляються особливості кожного виду забезпечення (підсистем).

1. *Облікове забезпечення* включає в себе: мету, завдання, допущення, вимоги, принципи, види, методи, форми обліку та форми подання вихідної інформації.

Мета облікового забезпечення сталого розвитку підприємства визначена нами як формування інформації про діяльність підприємства, цілеспрямованого на сталий економічний розвиток, для внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Обрана мета облікового забезпечення сталого розвитку підприємства деталізована в таких завданнях: формування повної й достовірної інформації про діяльність підприємства; контроль за дотриманням законодавства; запобігання негативних результатів господарської діяльності на еко-соціальне середовище, виявлення резервів сталого розвитку підприємства.

На наш погляд, перелік принципів припущень, вимог і правил в обліковій політиці підприємства, цілеорієнтованої на сталий розвиток, слід відкоригувати розробленням методології обліку сталого розвитку, як елемента застосування активної облікової політики (підрозділ 3.3).

Допущення безперервності діяльності суб'єкта бухгалтерського обліку є ключовою концепцією сучасної бухгалтерської теорії і практики в усьому світі. Думка про його виконання лежить в основі орієнтації підприємства на сталий розвиток, тому належить до основоположної.

Принцип безперервності має велике значення не стільки як окремий принцип, а як об'єднувальна ланка у традиційній системі принципів і методів бухгалтерського обліку [33]. Концепція безперервності визначає доцільність використання інших принципів та облікових концепцій, зокрема: принципів нарахування, автономності, історичної собівартості, обачності, періодичності, концепції амортизації основних засобів. Якщо принцип безперервності діяльності підприємства насправді не реалізується, виконання інших основоположних принципів не є достатнім для ефективного функціонування системи бухгалтерського обліку і здійснення найважливіших завдань, що реалізуються нею [65].

Об'єкти бухгалтерського обліку повинні відображатися у фінансовій звітності згідно з правилами і в оцінках, які визначаються відповідними стандартами, тільки за можливості допущення безперервності діяльності підприємства. Рішення про те, чи можна прийняти це припущення, керівництво підприємства приймає на основі вивчення всієї доступної інформації і намірів про майбутнє в межах не менше дванадцяти місяців з дати балансу. Для цих цілей може знадобитися проаналізувати безліч факторів поточної і передбачуваної рентабельності та платоспроможності, графіки погашення зобов'язань і джерела альтернативного фінансування, перш ніж керівництво підприємства упевниться в думці про можливість допущення безперервності діяльності.

Для реалізації цілей сталого розвитку система обліково-аналітичного забезпечення сільськогосподарського підприємства, на нашу думку, повинна використовувати спеціалізований методологічний апарат фінансового, управлінського і податкового обліку. Для отримання якісної інформації,

придатної для цілей управління, що дає змогу проводити моніторинг сталого розвитку підприємства, рекомендовано сформулювати нові вимоги до процедур формування даних в обліковому забезпеченні й використовувати додаткові форми внутрішньої звітності, що забезпечують регулярну діагностику основних напрямів і джерел сталого розвитку підприємства.

2. *Аналітична підсистема.* Питання діагностики фінансової, економічної, соціальної, екологічної стійкості в межах аналізу фінансової звітності завжди були об'єктом уваги українських та іноземних учених. Разом із тим, нині залишаються невирішеними безліч організаційних і методичних питань аналізу сталого розвитку підприємства за економічною, соціальною та екологічною складовою діяльності аграрного підприємства. Перш за все, йдеться про методику комплексного аналізу та систему показників, що характеризують сталий розвиток сільськогосподарського підприємства, про систематизацію бази даних для проведення аналізу, про організацію його проведення в підприємстві. Маловивченими, але дуже актуальними питаннями є можливість використання міжнародних стандартів фінансової звітності як базових положень для аналізу сталого розвитку підприємства в Україні.

Метою аналітичної підсистеми в цілеорієнтованій моделі є сталий розвиток підприємства на основі підвищення ефективності його діяльності в обраних напрямках і пошук резервів реалізації.

Відповідно до поставленої мети нами визначено такі завдання аналітичного забезпечення управління сталим розвитком сільськогосподарського підприємства: вивчення економічних законів, закономірностей і тенденцій; підвищення науково-економічної обґрунтованості стратегічних і тактичних планів і нормативів; пошук резервів підвищення ефективності виробництва; визначення економічної ефективності використання соціальних та екологічних ресурсів; прогнозування результатів; дослідження комерційного, соціального та екологічного ризику; порівняльний аналіз маркетингових заходів; підготовка аналітичних матеріалів.

Дослідження наукових праць і новітніх розробок в області управління підприємством також дало можливість зробити висновок про відсутність єдиного комплексного підходу до аналізу й оцінки сталого розвитку підприємства, заснованого на кількісному аналізі економічних показників та якісної оцінки слабо формалізованих параметрів еколого-соціальної діяльності. Забезпечення комплексного підходу можливо в разі використання моделі, в основу якої буде покладено інтегровані показники, що включають критерії їх оцінки за різними функціональними зонами.

3. *Аудиторська підсистема.* Метою аудиторського забезпечення в цілеорієнтованій моделі системи є висловлення думки про достовірність обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства, оцінка відповідності й ефективності забезпечують управління заходами з обліку та аналізу напрямів і джерел сталого розвитку шляхом збору та використання об'єктивних доказів,

визначення та реєстрації невідповідностей цілям і чинним стандартам з зазначенням можливих причин.

Відповідно до поставленої мети нами визначено завдання аудиторського забезпечення, а саме: перевірка обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємства та порядку ведення обліку сталого розвитку; пошук резервів для поліпшення фінансового, соціального та екологічного становища; розробка заходів оптимізації екологічних і соціальних витрат.

Особливості обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку підприємства зумовлюють потребу створення в системі внутрішнього контролю підприємства внутрішньої аудиторської служби, яка виконує функцію своєрідного моніторингу (стану контрольованого середовища, систем бухгалтерського і бюджетного контролю) і створює механізм зворотного зв'язку керівництва і власників безпосередньо з працівниками підприємства.

Проведення в підприємстві внутрішнього аудиту обліково-аналітичного забезпечення істотно підвищує ефективність всього процесу управління його діяльністю, орієнтованої на сталий розвиток. Планування аудиту потребує розроблення спеціальної методики, що дасть змогу найбільш раціонально виконати аудиторську діяльність й одночасно зменшити ризик не виявлення суттєвих моментів. Планування аудиту допомагає впевнитися в тому, що його основним сферам приділяється належна увага і будуть виявлені потенційні проблеми, що перешкоджають сталому розвитку підприємства.

На нашу думку, аудиторське забезпечення включає в себе елементи механізму (сукупність методів і технологій реалізації аудиторських процедур) внутрішнього аудиту обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства: загальний план, програму, тести системи внутрішнього контролю й оцінки невід'ємного ризику, положення про внутрішню аудиторську службу та посадову інструкцію аудитора.

Впровадження регулярних процедур моніторингу сталого розвитку підприємства вимагає перегляду застосовуваних управлінських технологій, системи ухвалення рішень і контролю. З цією метою необхідно розробити й затвердити регламенти аудиту обліково-аналітичного забезпечення управління стійким розвитком підприємства.

4. *Підсистема бюджетування.* Визначення процесу бюджетування трактується вченими по-різному: як розроблення, формування, складання бюджетів у підприємстві [43]; як технологію планування, обліку та контролю грошей і фінансових результатів [30]; як процес, який допомагає управлінням на основі створених бюджетів приймати своєчасні управлінські рішення, які ґрунтуються на самостійно розроблених підприємством, так і на загальноновизначаних вимогах і процедурах [7]; як планування діяльності підприємства шляхом розробки системи взаємопов'язаних бюджетів, які покликані забезпечити стійкий фінансовий стан і поступальний розвиток

підприємства відповідно до його головної місії та статутних завдань і підвищити якість управлінських рішень щодо оптимізації формування та використання ресурсів [70]

Підсистема бюджетування обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств можна трактувати як спеціальний інструмент менеджменту, сутність якого визначається, як інтегрована система складання бюджетів, поточного контролю (аудиту) за їх виконанням, облік відхилень фінансових та не фінансових показників від бюджетних та аналізу (аналітики) причин відхилень в результаті чого приймаються релевантні рішення внутрішніх та зовнішніх користувачів, що покликані забезпечити стійкий фінансовий стан і поступовий сталий розвиток сільськогосподарського підприємства відповідно до його головної місії та статутних завдань.

Іншими словами головна ціль бюджетування полягає у координації зусиль підприємства на досягнення очікуваного максимального фінансового результату шляхом збалансованого впливу на соціальне і екологічне середовище. Відповідно до цілі виникають основні завдання бюджетування: прогнозування результатів окремих підрозділів і підприємства в цілому; встановлення цільових показників фінансової ефективності та рентабельності; встановлення лімітів соціальних і екологічних видатків; обґрунтування фінансової спроможності бізнес-проекту.

Методи бюджетування обліково-аналітичного забезпечення поділяються на плануючі, облікові, контролюючі, аналітичні. При цьому мають бути використані методи контролю, обліку і аналізу, методи монетарного фінансового та немонетарного управлінського обліку сталого розвитку. Прогнозування діяльності підприємства, що базується на нестандартних методах оцінки краще оцінювати перспективи не тільки виробництва, а і впливу на навколишнє середовище.

Бюджетування системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств є важливою складовою управління. При формуванні бюджетів враховуються минулі та прогнозні показники діяльності аграрного підприємства. Особливість еколого-соціальних показників та індикаторів полягає у їх не тільки вартісному або фінансовому вираженні, а і у інших видах представлення.

Бюджетування сталого розвитку сільськогосподарського підприємства є досить маловивченим аспектом в сучасній науково-методичній літературі. По-перше, відсутнє правильне визначення переліку індикаторів-показників сталого розвитку сільськогосподарського підприємства. По-друге, немає остаточної інтегральної оцінки економічних, соціальних та екологічних показників діяльності підприємства, які визначають рівень сталого розвитку аграрного підприємства.

Розроблення методологічних засади побудови обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку, як упорядкованої, відносно самостійної, повністю або частково децентралізованої, адекватним цілям управління системи спостереження, збору, ідентифікації, реєстрації, узагальнення,

обробки інформації за допомогою виокремлення техніко-інформаційних підсистем, заснованих на інструментах та методах управлінського та фінансового обліку, аналізу, бюджетування, аудиту (контролю), надає можливість витримати принцип цілісності, комплексності, послідовності, безперервності при запровадженні відповідної політики аграрного підприємства, дотриматись принципів сучасного інформаційного забезпечення управління у нових умовах соціальної і екологічної відповідальності підприємництва.

Розроблені концептуальні основи системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського підприємства припускають дослідження предметної області, ідентифікацію і емпіричний аналіз показників сталого розвитку аграрних підприємств в розрізі не тільки економічних показників, а і еколого-соціальних.

3.2. Релевантність обліково-аналітичної системи сільськогосподарських підприємств сучасним методикам і методам оцінки сталого розвитку

У сучасних дослідженнях сталого розвитку сільського господарства постає питання щодо його вимірювання на різних рівнях. Деякі науковці стверджують, що концепція сталого розвитку є «соціальною конструкцією» і ще не введена в дію [108]. Концепцію сталого розвитку прийнято вважати специфічною та динамічною, у зв'язку з чим точна оцінка сталого розвитку унеможливується, лише «при виборі конкретних параметрів або критеріїв можна констатувати підвищення або зниження показників та індикаторів, що характеризують ступінь прогресу» [97, с. 1723].

Діяльність землекористувачів, які зневажливо відносяться до родючості землі, використовують екологічно небезпечні методи ведення сільського господарства сприяють погіршенню якості довкілля. Задача соціально-й екологічно свідомих сільськогосподарських підприємств полягає у дотриманні біорізноманіття та сталості системи шляхом вибору культур, враховуючи їх придатність для вирощування у конкретній ґрунтово-кліматичній зоні, зосередженість на органічному виробництві та реалізації продукції. Динамічність сталого розвитку можна виміряти шляхом вивчення змін у урожайності та загальній продуктивності факторів виробництва.

Дискусійним залишається питання щодо наступних агроприйомів, як використання пестицидів і неорганічних добрив, а також підтримання біорізноманітності в якості показників сталого розвитку. Для сталого сільського господарства основною вимогою є збалансоване управління людськими, земельними та водними ресурсами.

Аналіз аспектів та заходів щодо забезпечення сталого розвитку сільського господарства, показники вимірювання сталого розвитку підприємств і критерії відбору індикаторів, є основними цілями дослідження даного підрозділу.

Ухвалення управлінських рішень ґрунтується на моніторингу ринкових цін й інших способах визначення економічної вартості. Проте традиційні

показники економічної діяльності в цілому не відображають екологічного збитку й соціальних аспектів діяльності, а екологічні вигоди зазвичай не враховують при інвестуванні й економічному аналізі.

Передумовами виникнення даної проблеми в економіці України є те, що:

- багато елементів витрат, що беруть участь у процесі виробництва, не мають вартісної оцінки або недооцінені, оскільки вони є у розпорядженні виробника безкоштовно або за заниженою ціною — ліси, повітря, земля, вода, корисні копалини, флора і фауна. Тобто те, що не має ціни або не підлягає економічній оцінці, не існує для економіки й ігнорується в процесі ухвалення рішень. Це означає, що захворюваність і смертність населення від забруднення довкілля, деградація та виснаження природних ресурсів, різні екологічні збитки не враховуються у процесі ухвалення господарських рішень, розробленні програм і планів розвитку країни і регіонів;

- ціни не відображають повних витрат виробництва та не прогнозують вартість виснаження природних ресурсів і соціального занепаду;

- прибуток підприємств від виробництва й реалізації товарів/послуг формується за рахунок виключення з ціни суми несплаченої ренти за користування надрами, водними ресурсами чи завданого збитку через викиди в атмосферу;

- транснаціональними корпораціями й монополіями привласнюється своєрідна рента за користування повітрям, водними й іншими ресурсами, що є загальнонародською власністю [41].

Зважаючи на це, економісти в галузі екології та природокористування розробили різні методи оцінки екологічних витрат і вигід у грошовому та немонетарному відображенні.

Наріжним каменем у дослідженні сталого розвитку сільського господарства є облік довгострокового еколого-соціального впливу внаслідок економічних рішень, що приймаються топ-менеджментом підприємств. З огляду на це постає необхідність у коригуванні та доповненні показників економічного, соціального й екологічного розвитку та прогресу.

У країнах світу розроблено різноманітні методики обліку й розрахунку показників сталого розвитку, як-от: «Справжні заощадження» (методика Світового банку) [87], система еколого-економічного обліку (СЕЕО), розроблена Статистичним відділом Секретаріату ООН (System for Integrated Environmental and Economic Accounting, 1993) [89], зелені рахунки (Green Accounts, Данія, 1995), UN Global Compact, The Natural Step, індикатор справжнього прогресу (Genuine Progress Indicator, GPI) [83], глобальний індекс щасливої планети (Living Planet Index) для оцінки стану її природних екосистем, обчислюваний Всесвітнім фондом дикої природи (World Wild Fund), показник «екологічний слід» (The Ecological Footprint) [107].

Проте вчені не обмежуються розрахунком інтегральних, агрегованих індексів сталого розвитку. Побудова системи індикаторів Побудова системи індикаторів уможливило оцінку окремих аспектів суспільної діяльності, тому

вона виходить на перший план. Наведемо підходи, визнані як світовою науковою спільнотою, так і практиками:

- Глобальна ініціатива зі звітності (Global Reporting Initiative, GRI) [86],
- комплексні еколого-економічні показники діяльності організацій, розроблені Канадським інститутом дипломованих бухгалтерів [82];
- на макрорівні — підходи Дж. Нильссона і С. Бергсторма [93], К. Азара та ін. [79], Х. Опщора і Л. Рейндерса [95], Ван Пельта та ін. [105] та ін.;
- методологія Комісії ООН по сталому розвитку (1996, 2001);
- індикатори світового розвитку, запропоновані Світовим банком у своїй щорічній доповіді;
- система індикаторів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), розроблена на основі структури «тиск — стан — реакція» та ін.

Крім того, у країнах Європи та Америки на законодавчому рівні прийнято рекомендації обліку екологічного та соціального чинника сталого розвитку.

Українські науковці — Л.В. Жарова, Є.В. Хлобистов [22], Ю.М. Лопатинський, С.І. Тодорюк [36], О.Л. Попова [47; 48; 49], М.С. Філяк [68] та інші досліджували показники сталого розвитку за екологічними й соціальними напрямками в різних сферах економіки України.

Відаючи належне, зробленому попередниками в питаннях сталого розвитку, вважаємо, що не можна прирівняти всі показники сталого розвитку промисловості до індикаторів сталого розвитку сільського господарства, а показники мікрорівня — до рівня підприємств. Пропонується здійснювати оцінювання обліково-аналітичних показників сталого розвитку в напрямі від об'єктового до державного — на глобальному, національному, регіональному, організаційному, особистому (рівень підприємства) (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Рівні оцінювання показників обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств*

* Розробка автора.

Методичне забезпечення обліку й розрахунку показників сталого розвитку на основі низки різноманітних чинників і критеріїв всебічно розглянуто у друкованих джерелах, водночас не розроблено єдиної універсальної авторитетної методики вимірювання рівня сталого розвитку як

для окремого підприємства, групи підприємств, регіону чи галузі, що мають стимулювати подальші наукові пошуки.

Найкращим прикладом методичних рекомендацій є визначення індикаторів навколишнього середовища та сталого розвитку (ESDI Initiative) на засіданні Національного «круглого столу» (2001 р.), які згодом внесено до системи національних рахунків (СНР) Канади (2003 р.). Мета розрахунку полягає в дослідженні впливу поточної економічної діяльності на ключові види природного, людського і соціального капіталу для формування стратегічного бачення щодо підвищення продуктивності економіки й дотримання екологічної збалансованості для якісного життя майбутніх поколінь.

Інструментарій ESDI є обґрунтуванням управлінських рішень у напрямі сталого розвитку й усвідомлення керівництвом зв'язку між економічною діяльністю підприємства та довгостроковими наслідками для навколишнього середовища, суспільства та благополуччя в майбутньому [493].

Структура ESDI — це 40 національних індикаторів і рахунків «загального капіталу держави», які забезпечують повний облік капіталовкладень, що містить у своєму складі:

- соціальний капітал: «відносини, мережі і норми, які сприяють колективним діям» [104], включаючи формальні і неформальні інституційні механізми (наприклад, соціальну згуртованість);

- людський капітал: «знання, навички, компетенції та інші атрибути, що уособлюють індивідуумів, які сприяють створенню особистого, соціального й економічного добробуту» [104].

- природний капітал: запаси активів, що створюються навколишнім середовищем, які охоплюють запаси природних ресурсів (поновлювані й непоновлювані), землі та екосистеми з їхнім біологічним різноманіттям і надані ними послуги;

- виробничий капітал: виготовлені товари, які з часом приносять прибуток їхнім власникам та задіяні у виробництві інших товарів і послуг; промислові товари, обладнання, будівлі й інша інфраструктура;

У межах кожного з цих капіталів або «домену» розроблено групу піддоменів або субрахунків, за якими узагальнено кількісні та якісні дані для забезпечення обліку запасів, потоків і грошових вартостей різних форм капіталу. З цих даних можна вивести серію основних і додаткових показників оцінки національного капіталу.

На засіданні Національного «круглого столу» Канади було прийнято модель капіталів як основу для вибору низки показників з метою відстеження кількості та якості запасів в основному природного капіталу (стан і послуги екосистем) і тільки одного показника людського капіталу (освітнього досягнення). Очікується, що традиційні заходи економічної ефективності, як от ВВП, можуть бути збалансовані з урахуванням тенденцій в стані природного капіталу, що свідчить про зосередженість лише на двох

складових (навколишньому середовищі та економіці) триєдиної системи сталого розвитку, що стримує сталий розвиток суспільства [75, с. 11].

На відміну від цього, у США експериментальні показники сталого розвитку містять 40 економічних, соціальних та екологічних показників у переліку заходів для оцінки стану аналогічних «моделей капіталу» [75, с. 11].

В опитуванні населення тема навколишнього середовища посіла четверте місце серед важливих питань якості життя після демократії, здоров'я й освіти. Респонденти визначили такі показники якості навколишнього середовища як найвагоміші: 1) якість води (питної); 2) якість повітря; 3) управління відходами; 4) ресурси, спрямовані на розвиток поновлюваних джерел енергії; 5) доступ до чистих, здорових громадських відкритих просторів. Унікальність показників полягає в тому, що у багатьох випадках вони поєднують кількісні та якісні дані [75, с. 15].

З-поміж великої низки науково обґрунтованих методик щодо забезпечення і визначення сталого розвитку регіону та складання еколого-соціальної звітності наведемо основні з них для підтвердження потенціалу розроблення національної системи вимірювання сталого розвитку України та регіонів.

Група науковців на чолі з М.З. Згуровським визначають сталий розвиток у національному масштабі для України із залученням чотирьох категорій політики (15 індикаторів) для індексу економічного виміру, трьох категорій політики (13 індикаторів) для індексу екологічного виміру, чотирьох категорій політики (17 індикаторів) для індексу соціального виміру. У цілому ці індекси формують глобальну модель розрахунку рівня сталого розвитку України [27, с. 11]. Такі показники сталого розвитку можна застосувати як для країни, так і для регіонів.

Дж. Ламбертон запропонував індикатори сталого розвитку, які належать до екологічних показників, що вимірюють відхилення (міру нестійкості) між фактичним станом (продуктивністю або ефективністю) і станом сталого розвитку [90, с. 585].

На думку С.Н. Бобильова та А.Ш. Ходжаєва, індикатори сталого розвитку повинні відповідати таким основним критеріям: можливість використання на макrorівні в національному масштабі; поєднання екологічних, соціальних та економічних аспектів; зрозумілість й однозначність інтерпретації для осіб, що приймають рішення; кількісне відображення; використання наявної системи національної статистики для збору інформації та розрахунків; репрезентативність для міжнародних зіставлень; можливість оцінки в тимчасовій динаміці; обмежена кількість показників [9, с. 57].

Застосування обмеженої кількості індикаторів тісно пов'язано з розробленням системи пріоритетів макроекономічної політики. Використання базових показників є запорукою створення національної системи показників сталого розвитку сільського господарства як окремої галузі. Слід мати на увазі, що величина показника не дає відповіді на питання щодо управління сталим розвитком об'єкта дослідження, все вирішує

правильна інтерпретація одержаних результатів [9, с. 73–75]. При цьому перелік показників сталого розвитку для сільського господарства не повинен бути регламентованою системою й має коригуватися при зміні тенденцій. Серед еколого-економічних індикаторів сталого розвитку сільського господарства доцільно наводити економічну складову для екологічних проблем або поєднувати екологічні й економічні аспекти: вирішення екологічних проблем повинно приносити суспільству економічні результати. Вибір між цими показниками має визначатися цілями й масштабами використання індикатора.

Валові індикатори прийнятні більшою мірою для аналізу екологічної ситуації, що склалася, сприятливості для людини і середовища, рівня і величини дії на природу, збитку для здоров'я та ін. Ці індикатори зручно застосовувати для обмежених територій та регіонального аналізу.

Сфера використання агрегованих індикаторів — це аналіз екологічної поточної ситуації, міри її сприятливості для життєдіяльності людини й середовища, вектора впливу на природні ресурси тощо. Ієрархічний рівень — застосування для локальних (організаційних) об'єктів, регіонального аналізу.

З іншого боку, для оцінки структурно-технологічних тенденцій, зміни структури економіки прийнятні питомі показники природоємності, питомих забруднень. Вони також зручні для прогнозування економічного розвитку, зміни впливу на довкілля й екологічної ситуації на перспективу. Як показує досвід нашої країни 1990-х рр., у межах аналізу однієї екологічної проблеми індикатори можуть мати протилежну динаміку (наприклад, для води валові забруднення зменшилися, а питомі забруднення, навпаки збільшилися) [9, с. 73–75].

Заслужують на увагу вимоги до показників еколого-економічного стану, сформульовані С. Шальтегером та ін.: зрозумілість неспеціалістам; взаємний зв'язок екологічних і соціальних цілей організації, а також з інформаційними потребами зацікавлених сторін; надійність і точність (без викривлення даних або допущення помилок); можливість проведення порівняльного аналізу між регіонами (підприємствами) з відповідними критеріями-орієнтирами [99, с. 185–186].

Дж. Ламбертон також порушує проблему використання еколого-економічних показників. Зокрема, змінюваний рівень точності через відсутність необхідних даних призводить до широкого використання методів оцінки й вибірки для заповнення прогалів в інформації, а відсутність загальноприйнятих визначень і промислових стандартів зменшує можливості порівняння [90].

З 1994 року канадськими регіональними центрами сталого розвитку прийнято до використання низку показників сталого розвитку та системи сталого розвитку для моніторингу й оприлюднення результатів діяльності, що охоплюють практично всі аспекти сталого розвитку: економіку, навколишнє середовище й суспільство. Була розроблена двовимірна сітка відносин, що показує, які індикатори є «драйверами», а які — «результатом» або обом з визначенням джерела даних і допущення помилок [25].

Розроблення систем обліку сталого розвитку регіональними та муніципальними адміністраціями Канади й інших країн за принципом індикатора істинного прогресу (GPI) є визначною подією в галузі обліку й звітності сталого розвитку та була розроблена як прототип системи сталого розвитку та обліку [85].

М. Анельські застосував вимірник GPI на суспільному рівні для вимірювання сталого розвитку регіонів, розрахунку бізнес-версії системи GPI для корпорацій і підприємств, які зацікавлені в досягненні сталого розвитку [78]. GPI використовує традиційну структуру обліку загального капіталу: людського, соціального, природного й виробничого. Метрики GPI відстежують тенденції в запасах, потоках і монетизованих показниках (з використанням підходу повної калькуляції витрат) усіх капітальних ресурсів і зобов'язань. Інтегрованість індикаторів капіталу GPI досягається збалансованим поєднанням економічних, соціальних, медико-санітарних й екологічних детермінантів добробуту у спрямуванні до суспільного прогресу й економіки з гармонізацією відносин із навколишнім середовищем.

Система обліку GPI використовує традиційну систему фінансового обліку:

- звіт про фінансовий стан (баланс) GPI відображає вартість людського, соціального, природного, виробничого й економічного капіталу, зобов'язань;

- звіт про сукупний дохід GPI показує чистий вплив на ВВП економіки на основі аналізу сукупних витрат і неврахованих прибутків, пов'язаних із використанням або споживанням людського, соціального, природного й виробничого капіталу в процесі господарської діяльності;

- нефінансові аналітичні звіти GPI — це докладні звіти про безпосередню діяльність людини (охорона здоров'я, освіта, використання часу тощо), соціального оточення (наприклад, соціальна згуртованість, суспільна справедливість), природних компонентів (ліси, повітря, вода) та виробничого процесу (наприклад, державна й приватна інфраструктура);

- індикатори істинного прогресу — показники стійкості та якості життя, отримані з кожного облікового звіту GPI, що містять 51 показник сталого розвитку, свідчать про ефективність капіталовкладень для ухвалення управлінських рішень. Показники можна уніфікувати до загальної системи оцінки балів, потім агрегувати для створення складових індексів (наприклад, індекс соціальної стійкості або індекс економічної стійкості) із використанням різних схем оцінки показників для розрахунку інтегрального індексу, що відображає якість життєвих цінностей і пріоритетів спільноти. Показники кожної з основних складових сталого розвитку також можна порівнювати, зіставляти й повністю інтегрувати, щоб визначити реальний стан сталого розвитку [77, с. 21].

Унікальність та цінність системи обліку сталого розвитку у межах GPI полягає у наданні релевантної інформації для стратегічного бізнес-планування, вимірювання ефективності та залучення суспільства до інформаційного діалогу про якість життя і сталий розвиток як на

національному рівні, так і в регіональному, суспільному й корпоративному рівні.

Основною перевагою системи обліку сталого розвитку GPI є можливість застосування звичайних облікових інструментів і методів: реєстрів (рахунків), звіту про фінансовий стан та звіту про прибутки і збитки — для вимірювання та формування звітності соціо-еколого-економічного розвитку. Облік сталого розвитку є фактично субдоменом трьох напрямів стійкості: економіка, суспільство й навколишнє середовище. Вони містять докладні кількісні, якісні та грошові дані (сукупні витрати/доходи), які можуть бути згруповані в системні показники. Звіт про власний капітал GPI є прикладним інструментом для ухвалення рішень при плануванні і складанні бюджету. Звіт про прибутки й збитки GPI забезпечує повний облік витрат у політиці економічного розвитку шляхом урахування соціальних й екологічних витрат. Унаочнення показників сталого розвитку на діаграмах «зірка GPI» надає унікальний візуальний портрет «балансу сталого розвитку». Крім того, показники легко зіставити з показниками тенденцій та аналізу кореляцій між показниками або змінними сталого розвитку.

Водночас система обліку сталого розвитку GPI може успішно застосовуватись як для вимірювання сталого розвитку на локальному (мікро), так і на національному рівні. Але ця система ще не була повністю протестована в масштабі локального рівня.

Позитивно зарекомендувала себе на практиці система індикаторів причинно-наслідкового зв'язку між економікою та навколишнім середовищем «тиск-стан-реакція» (Pressure-State-Response (PRS)), що була вперше розроблена Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [98]. Модель PSR і її варіанти широко використовуються для складання набору індикаторів сталого розвитку. Прикладами є звіти про стан навколишнього середовища Австралії, Канади і Нової Зеландії та показники, запропоновані Комісією Організації Об'єднаних Націй з питань сталого розвитку. Це створює новий прецедент порівнянності показників сталого розвитку за міждержавними показниками, що фактично стають інструментом політики.

Надзвичайна розмаїтість сталого сільського господарства з трьома взаємозалежними й інтерактивними компонентами (екологічними, соціальними та економічними) створює труднощі в моніторингу. Д. Норман та інші дослідники виділяють щонайменше три основні проблеми [94]:

- здійснювані нині заходи, як правило, не дають змоги оцінити взаємодію та взаємозалежність між трьома компонентами та компроміси щодо використання одного компонента за рахунок іншого;

- переважна більшість з наявних показників або індикаторів непрактичні для аграрних підприємств або занадто трудомісткі для їх повсякденної роботи, що ускладнює контроль прогресу досягнення сталого розвитку сільського господарства;

- більшість індикаторів лише фіксують прогрес або його відсутність по відношенню до конкретних компонентів сталого розвитку, але цього

недостатньо для виявлення причинно-наслідкових зв'язків для оцінки поточних проблем і генерації варіантів досягнення безперервності прогресу в напрямі сталого розвитку. Час є ускладнювальним фактором, що супроводжує стратегії сталого розвитку в галузі сільського господарства, деякі результативні заходи тривають 5–10 років (наприклад, повна сівозміна).

За досліджуваною проблематикою було розроблено чимало показників, але вони не охоплюють усі вимірювання й рівні, узагальнені в табл. 3.3. Через відмінності в біофізичних і соціально-економічних умовах показники, що використовуються в одній країні, неприйнятно застосовувати в інших [97, с. 1724]. Тому індикатори повинні бути специфічними для кожної країни в контексті сучасних соціально-економічних відносин [84].

Таблиця 3.3.

Основні характеристики й рівні забезпечення сталого розвитку сільського господарства*

Критерій	Рівні/характеристики
Компоненти/аспекти	Економічний, екологічний, соціальний
Рівень впливу	Глобальний, національний, регіональний, організаційний, особистий (рівень підприємства)
Час	Короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий

* Розроблено автором.

Варто враховувати, що сталий розвиток сільського господарства є динамічною, а не статичною концепцією, а це потребує високого рівня володіння навичками стратегічного ринкового менеджменту в режимі реального часу. Отже, «сталій розвиток є напрямом/процесом і само собою не призводить до остаточного фіксованого результату, що ще більше ускладнює моніторинг і/або вимір» [94].

На підтвердження складності реалізації концепції сталого розвитку сільського господарства покажемо очікувану взаємодію між трьома компонентами сталого розвитку й п'ятьма рівнями впливу (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Матриця взаємодії компонентів сталого розвитку*

Рівень впливу/виміру сталого розвитку	Компоненти сталого розвитку		
	Екологічний	Економічний	Соціальний
Глобальний	Другорядний	Другорядний	Другорядний
Національний	Другорядний	Другорядний	Першочерговий
Регіональний	Другорядний	Першочерговий	Першочерговий
Організаційний	Першочерговий	Першочерговий	Першочерговий
Рівень підприємства	Першочерговий	Першочерговий	Першочерговий

Примітка. «Першочерговий» — компонент сталого розвитку, що посідає перше місце значення/ваги; «Другорядний» — інші фактори, які можуть впливати на сталий розвиток.

* Адаптовано з використанням джерела: [94]

Згідно з трьома компонентами сталого розвитку, Л. Жен і Дж. Роутрей запропонували експлуатаційні показники для вимірювання сталого розвитку сільського господарства:

- економічні показники — урожайність сільськогосподарських культур, чистий дохід сільськогосподарських підприємств, рентабельність, виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу;
- соціальні показники — продовольча самозабезпеченість, рівність у розподілі доходів і продуктів харчування, доступ до ресурсів і служб підтримки, підприємницькі знання й обізнаність про ресурсозбереження;
- екологічні показники — кількість добрив, що використовуються / пестицидів на одиницю земель, кількість зрошувальної води на одиницю площі, родючість ґрунту, глибина залягання ґрунтових вод, якість ґрунтових вод для зрошення, ефективність використання води, вміст нітратів у ґрунтових водах і врожаю [109, с. 40].

Наукова обґрунтованість є основною вимогою до показників сталого розвитку. Б. Бернштейн наголошує, що «ідеальний індикатор аналізу тенденції повинен бути як екологічно реалістичним, змістовним, так і корисним з управлінської точки зору» [81, с. 1109]. У табл. 3.5 систематизовано критерії відбору та оцінки показників сталого розвитку, що ґрунтуються на парадигмі сталого розвитку.

Таблиця 3.5

Критерії відбору та оцінки показників сталого розвитку*

Наукова якість	Екосистемна релевантність	Управління даними (облік сталого розвитку)	Парадигма сталого розвитку
Індикатор дійсно вимірює те, що він повинен виявляти	Визначення ключових факторів забезпечення сталого розвитку	Простота виміру, документування, інтерпретація	Що має бути сталим?
Показник вимірює істотний аспект	Попередження необоротних процесів деградації	Є економічно ефективним	Охорона здоров'я
Особливість проблеми	Прогнозування майбутніх тенденцій	Доступність даних	Цільові значення
Відокремлення причин і наслідків	Охоплення повного циклу роботи системи в часі	Прозорість	Тимчасовий горизонт
Відтворення й повторення з часом	Відповідність єдиного показника агрегації	Географічна релевантність	Адекватна оцінка окремих аспектів
Незалежність	Порівнянність з іншими показниками	Автономність	Обрання еко-соціальної політики та стратегії
Однозначність	Адаптація системи у разі відхилення від рівноваги	Вільне від помилок	Верифікація

* Джерело [80, с. 56].

З метою досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства у глобальному контексті постає необхідність у розробленні унікальних показників для оцінки сталого розвитку сільського господарства України. Показники повинні відповідати певним критеріям придатності:

- соціальний захист і політична вагомість (економічна життєздатність, соціальна структура тощо);
- аналітична стійкість і вимірність;
- універсальність застосування (наприклад, с.-г. підприємство, район, країна);
- охоплення екосистемних процесів і відповідність процесно-орієнтованому моделюванню;
- чутливість до змін в управлінні та потреб зацікавлених осіб;
- доступність внутрішнім і зовнішнім користувачам.

Регіональну оцінку сталого розвитку відображає алгоритм, показаний на рис. 3.4. Разом із тим варто зауважити, що різні механізми зворотного зв'язку або інтеграційні кроки можуть бути передбачені й охоплені цим ступінчастим підходом. Певна річ, що наступна спрощена і схематична загальна основа для регіонального дослідження з оцінки сталого розвитку сільського господарства зазнає ускладнень як теоретико-методологічного, так і емпіричного або політичного характеру.

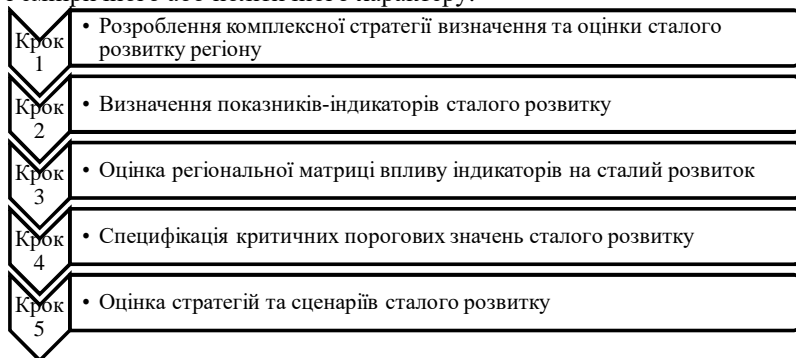

Рис. 3.4. Алгоритм процедури оцінки сталого розвитку сільськогосподарського підприємства*

* Розроблено автором.

Існує два основних підходи до оцінки сталого розвитку. Перший характеризується точним вимірюванням окремих чинників і їх поєднанням у цифрові параметри. Другий підхід розглядає індикатори як вираз складних ситуацій, коли індикатор є «змінною, яка трансформує інформацію щодо складного процесу, тенденції або стану в більш зрозумілу форму» [88, с. 294] і використовується як загальний вираз для кількісних або якісних змінних сталого розвитку. Згідно з цим твердженням основна увага приділяється тенденціям продуктивності, кількості та якості зміни концентрації в динамічному аспекті сталого розвитку з плином часу. При розробленні

показників сталого розвитку для національного й міжнародного рівнів загальноприйнятою є практикою розрізняти показники «тиску, стану і реагування» [96].

Всебічна оцінка сталого розвитку сільського господарства здійснюється за допомогою розширеного набору показників — біофізичних, хімічних, економічних і соціальних. Розгляд узагальнених показників сталого розвитку наведено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Критерії відбору й оцінки показників сталого розвитку*

ЕКОНОМІЧНІ індикатори сталого розвитку	ЕКОЛОГІЧНІ індикатори сталого розвитку
• Модифікований ВВП	• Коефіцієнти для обмежених ресурсів
• Витрати на зменшення забруднення навколишнього середовища	• Матеріальні й енергетичні потоки і баланси
• Загальна продуктивність	• Родючість ґрунту
• Загальна продуктивність соціальних ресурсів	• Емпіричне моделювання
• Цінові показники	• Біоіндикатори
СОЦІАЛЬНІ індикатори сталого розвитку	СКЛАДОВІ індикатори сталого розвитку
• Коефіцієнти капіталу	• Додаткові показники
• Оплата праці	• Системи рейтингових оцінок
• Інші соціальні витрати	• Інтегровані властивості системи
• Кількісні (немонетарні) параметри	

* Джерело [80].

Сільське господарство є не тільки споживачем природних енергоресурсів — сонячної енергії, води, землі, але і джерелом енергопостачання шляхом виробництва біомаси. Функція екологічної складової сталого розвитку пов'язана з управлінням і збереженням природних ресурсів і потоків у межах цих ресурсів і між ними. Природними ресурсами, що забезпечуються екосистемами, є вода, повітря, ґрунт, енергія й біорізноманіття (середовище проживання і біотичні ресурси). Не тільки завдяки екологічній складовій досягається ведення сільськогосподарського виробництва — агроекосистемі властиві соціальні функції як на рівні сільського населення, так і на рівні суспільства. Суспільні цінності та проблеми є вихідним положенням організації агроекосистем із забезпеченням фізичного (умови праці та здоров'я) і психологічного комфорту (освіта, гендерна рівність, доступ до інфраструктури, інтеграція та участь у житті суспільстві як у професійному, так і в соціальному плані, почуття незалежності) працівників сільськогосподарських підприємств. Оцінку й упровадження засад сталого розвитку в сільському господарстві України можна реалізувати за допомогою планомірних стратегічних підходів (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Основні характеристики чотирьох етапної стратегії оцінки й упровадження сталого розвитку в сільському господарстві*

* Джерело [106].

Підходи, що відображені на рис. 3.5, охоплюють чотири етапи:

1. **Визначення мети та цілей.** Процес формування й упровадження стратегії починається з визначення мети та цілей, що роз'яснюють наступні кроки. Відповідно до загальної всеосяжної парадигми, що є стандартом для розроблення стратегії сталого розвитку сільського господарства, дослідження зобов'язано враховувати екологічні, економічні й соціальні аспекти щодо їх різноманітних просторових і часових масштабів. Для нівелювання ускладнень, що виникають на цьому етапі, необхідні уточнення цілісного сприйняття сталого розвитку, деталізація за вибраними принципами й цілями. Залежно від пріоритетів учасників та цільової аудиторії визначення мети може бути одновимірним (одна мета) або багатовимірним (більше ніж одна мета). У сільському господарстві основою сприйняття сталого розвитку є синтез екологічних і/або економічних аспектів, проте необхідно розширювати відносини не тільки між різними складниками сталого розвитку, а й між різними соціально-професійними групами.

2. **Визначення показників сталого розвитку.** Основною вимогою до правильно сформульованих цілей є конкретність і вимірюваність. Індикатори є потужним інструментом для узагальнення інформації, що використовується для ухвалення виважених рішень з управління сталим розвитком. Набір показників має бути призначений безпосередньо для сільськогосподарського виробництва та надавати інформацію не тільки про дисбаланси всередині системи, але також демонструвати вплив на інші галузі національного господарства.

3. Визначення стратегії оцінки стану сталого розвитку. Стратегії оцінки, що ґрунтуються на вибраних індикаторах або наборах показників, дасть змогу визначити стан сталого розвитку досліджуваних систем. По-перше, процес оцінки являє собою одну з найбільш уразливих частин стратегії, що підтверджується залежністю кінцевого результату від нормативних варіантів визначення цілей, порогових значень або діапазонів застосування. По-друге, оцінка систем, заснована на наборах єдиних показників, зрештою неадекватна (недостовірна) з огляду на те, що результат — це більше, ніж сума величин показників. Можна виділити два типи стратегії оцінки сталого розвитку сільського господарства:

- процедури абсолютної оцінки — аналіз абсолютних показників і відповідних даних з однієї системи. Оцінка ґрунтується на порівнянні з попередньо визначеними граничними значеннями для кожного показника. Ці межі встановлюють за результатами експертних опитувань або посилань на суспільно-політичні постулати щодо скорочення викидів або наукової дедукції;

- відносні процедури оцінки визначаються при порівнянні різних систем між собою або з вибраними системами обліку. Порівняльна оцінка систем усуває необхідність визначення порогових значень, а її результати найчастіше репрезентуються як нормативні бали.

4. Розроблення управлінських рекомендацій для практичного застосування є останнім кроком адаптації результатів оцінок сталого розвитку для впровадження в сільськогосподарській практиці. Рекомендації допомагають кінцевим користувачам, залежно від їхніх знань і потреб, у плануванні нових систем виробництва або в поліпшенні сталого розвитку наявних. Дотримання цього положення дає нам змогу обґрунтувати рекомендації для більш точного вимірювання сталого розвитку в сільському господарстві на різних рівнях — від глобального до підприємницького:

- упровадження системного підходу;
- створення й збір відповідної бази даних та іншої необхідної інформації у вигляді часових, якісних і просторових критеріїв;

- більша увага визначенню тенденції сталого розвитку замість точного визначення ступеня сталого розвитку, особливо за умов відсутності доступу до даних;

- формування професійних інститутів для моніторингу та вимірювання сталого розвитку сільськогосподарських і промислових систем;

- розроблення універсальних показників, які можливо використати для різних рівнів.

Як відмічають М.З. Згуровський, С.Н. Бобильов, А.Ш. Ходжаєв та інші, розроблення показників сталого розвитку є досить комплексною й витратною процедурою, що потребує великої кількості інформації, отримати яку складно або взагалі неможливо (наприклад, за різними екологічними параметрами). З огляду на це можна виокремити два варіанти досягнення компромісу:

- 1) побудова інтегрального, агрегованого індикатора, на основі якого можна визначити міру сталості соціально-економічного розвитку. Агрегація

звичай здійснюється на основі трьох груп показників: еколого-економічних; соціо-еколого-економічних; власне екологічних;

2) використання окремих показників підсистем: економічних, екологічних, соціальних, інституціональних [9, с. 68; 27, с. 6].

У світі найбільш поширений другий підхід до вирішення проблеми оцінки стану сталого розвитку. Інтегральний еколого-економічний індикатор на макрорівні є ідеальним для менеджменту в сфері обліку екологічного чинника в розвитку країни, за яким можна зробити висновки про сталий розвиток країни, екологічність орієнтації розвитку. Тобто цей показник може бути своєрідним аналогом ВВП, ВНП, національного доходу, за якими тепер вимірюють успішність економічного розвитку та економічний добробут. Проте через методологічні та статистичні проблеми, складнощі розрахунку загально визнаного у світі інтегрального індикатора ще не запропоновано [9].

На наш погляд, досить всеохоплювальною можна вважати запропоновану М. А. Зайгановою, класифікацію індикаторів сталого розвитку за такими критеріями:

- мірою агрегованості — інтегральний (агрегований) та часткові (спеціальні);
- сферою застосування — індикатори соціальних, економічних, екологічних й інституціональних аспектів сталого розвитку;
- територіальним охопленням — глобальні, національні, регіональні й локальні;
- рівнем застосування — макроекономічні, секторальні (галузеві) й мікроекономічні (на рівні підприємств);
- характером відображення часового фактору — статичні й динамічні [25, с. 3].

Варто також додати, що індикатори можуть набувати форми валових натуральних або питомих еколого-економічних показників. Розширення аналітичних показників традиційного обліку складовою сталого розвитку тягне за собою використання не тільки офіційної статистичної та фінансової інформації. При цьому необхідне звернення до інших аналітичних показників, що характеризують соціальну і екологічну діяльність (рис. 3.6).

Крива СР рисунка 3.6 характеризує набір показників, що будуть сформовані на основі аналітичних даних розширеного обліку і звітності. При цьому вкрай ефективною повинна бути не кількість даних а їх комплексне охоплення соціальної, екологічної та фінансової діяльності суб'єкта господарювання чи регіону в цілому.

Результати проведеного нами дослідження дають можливість узагальнити різні методики оцінки сталого розвитку аграрного сектору на мікро- і макрорівні та систематизувати їх за такими класифікаційними ознаками:

- виокремлення аспектів сталого розвитку (екологічного, економічного, соціального);

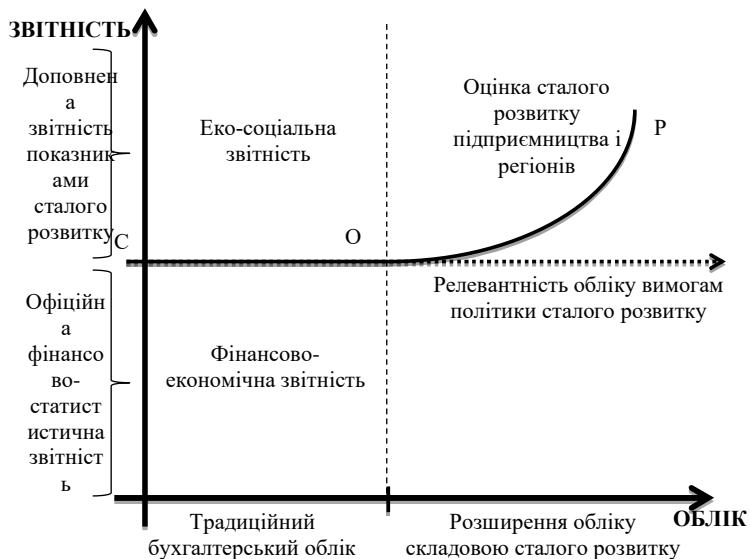

Рис. 3.6. Релевантність обліково-інформаційної системи потребам оцінки сталого розвитку підприємництва і регіонів *

* Розроблено автором

- мету та цілі методики;
- види екологічної дії, що обліковуються;
- об'єкт вивчення (продукція або організація);
- рівень вивчення (локальний або глобальний);
- підхід, що застосовується;
- спосіб агрегації (грошова оцінка, показники, бали, поверхні, дерево відповідей тощо).

Систематизація методів оцінки сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на основі названих класифікаційних ознак (Додаток Б) дає змогу виявити різноманітні поєднання досліджуваних аспектів сталого розвитку, типів показників, екологічних ризиків. Деякі з них розглядають сталий розвиток тільки з позиції екології, інші дають оцінку еколого-економічному напрямку. Нарешті, виділяються комплексні методики оцінки еколого-економічного й соціального розвитку. За типом використовуваних показників більшість методик характеризується комплексними показниками, що поєднує різні критерії (завичай залежно від даних екологічних ризиків), а також бальною оцінкою.

Посилення ефективності методик і методів оцінки сталого розвитку через їх розгляд з позиції залучення інформаційного потенціалу традиційного бухгалтерського обліку, статистичної та фінансової звітності за трьома

складовими (економічна, екологічна та соціальна) і п'ятьма рівнями впливу (глобальний, національний, регіональний, організаційний та рівень підприємства), дає нам змогу: спрямовувати фундаментальні прикладні розробки як на збільшення обліково-аналітичного потенціалу, так і для розширення та удосконалення методів і методик відповідної оцінки; забезпечити релевантну реакцію бухгалтерського обліку на вимоги політики сталого розвитку.

Досвід попередників заслуговує на увагу та допомагає нам дійти висновку про доцільність використання універсальної методики оцінки сталого розвитку сільськогосподарських підприємств і регіонів, що розглядає всі три аспекти розвитку та застосовує систему комплексних показників.

3.3. Обліково-аналітичне забезпечення інтегральної оцінки сталого розвитку аграрного підприємництва

Розрахунок показників обліково-аналітичного забезпечення сталого сільськогосподарського розвитку створює підґрунтя для розбудови господарської діяльності та підвищення спроможності аграрних підприємств до сталого розвитку, до того ж критерії їх вибору рекомендовані світовим співтовариством (Конференція ООН з довкілля і розвитку в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р.), визначає вектор впливу підприємств на природне й соціальне середовище та генерує можливі варіанти виходу з деградаційної ситуації. Варто взяти на озброєння використання даних показників, оскільки добровільна система екологічного оздоровлення регіону може доповнити обов'язкове регулювання, а сільськогосподарські підприємства попри конкурентну боротьбу мають застосовувати показники «зеленого обліку» з подальшим поліпшенням стану довкілля [76, с. 30]. Саме заохочення підприємств до контролю й управління своєю взаємодією з навколишнім середовищем є доцільнішим ніж примусове дотримання загальних правил і положень.

Правомірність орієнтації нашого дослідження на використання вищенаведених показників як інструмента вимірювання сталого розвитку сільського господарства підтверджується науковим інтересом українських та іноземних авторів. Дослідники погоджуються, що показники нечасто використовуються на практиці, й рекомендують приділяти першочергову увагу показникам кількісної оцінки ефекту (дії) сільськогосподарської практики по відношенню до певної мети (на відміну від показників, що характеризують господарську практику або засоби виробництва) [36; 49, с. 62; 68; 79]. Нами було узагальнено 30 систем показників визначення рівня сталого розвитку АПК за регіонами й окремими сільськогосподарськими підприємствами (Додаток Б) на основі методики оцінки сталого розвитку, розробленої для цього етапу (пункт 3.2).

Зарубіжні системи показників сталого розвитку регіонів і сільськогосподарських підприємств розроблені з метою сприяння добровільному покращенню екологічних показників сільського господарства,

згрупувавши їх за способами використання поживних речовин у кормі й добривах, енергії та пестицидів [91; 92]. Підходи й показники змінюються від систем і напрямів сільськогосподарської практики до систем рахунків, які використовують фізичні одиниці [86]. Досить часто системи охоплюють усі три складові сталого розвитку, інші — зосереджені на одній або двох із них.

Більшість систем показників використовують для розрахунку балансів поживних речовин сільськогосподарських підприємств, використання пестицидів на гектар і використання енергії на кілограм продукту. Ці показники легко розрахувати, але одержане значення вимагає додаткового тлумачення для внутрішніх користувачів. Наприклад, по азоту в більшості систем розраховується фактичний баланс між вхідними потоками й випуском продукції, а як індикатор використовується «надлишок азоту на 1 га» на рівні господарств. Такий підхід є цілком прийнятним. Т. Свейнссон та співавтори досліджували методологічні відмінності в розрахунку балансів азоту [102].

Моделювання дає змогу продемонструвати зв'язок господарської діяльності з екологічними проблемами (наприклад, розрахунок ефекту вилугування пестицидів є більш значущим ніж їх використана кількість) й інтерпретувати результати у зрозумілій формі. Проте моделювання вимірювання викидів й інших втрат додає невизначеності показникові, оскільки норматив встановлюється з огляду на минулий досвід.

Проблема недостатньої точності виміру еколого-економічних показників унаслідок наукової невизначеності деяких екологічних дій і складності контролю їх впливу на окремі організації є ключовою у працях Дж. Ламбертона [90].

На даний час в комплексі проблем, пов'язаних із стратегічним плануванням і управлінням сталого розвитку регіону як слабоструктурованої системи, все частіше зустрічаються задачі, розв'язання яких утруднено одним із методів моделювання. Це пояснюється складністю такого роду систем, наявністю в них величезної кількості підсистем зі своїми цілями і зв'язками, багатовимірністю характеристик і показників, які важко піддаються вираженню в кількісному чи якісному вигляді [56, с. 128].

Ще одна складність полягає в необхідності використання декількох одиниць виміру, враховуючи, що цілі сталого розвитку містять як економічні, так і соціальні й екологічні елементи. Так, Л. Соломкіна, Н. Сухомлинова та В. Баранів у системі землеробства пропонують визначати еколого-економічний збиток у двох варіантах: натуральні екологічні показники (втрати ґрунту, гумусу, елементів живлення, недобір продукції) й вартісні (витрати на компенсацію використання добрив, вартість недоотриманої продукції рослинництва внаслідок зниження врожайності сільськогосподарських культур на ерозійних ґрунтах тощо) [63, с. 31].

Соціо-еколого-економічні показники за рахунок ширшого охоплення даних підвищує ефективність розрахунку, ніж у разі використання тільки фінансових даних.

Так, деякі науковці пропонують вимірювати первинний рівень екологічної ефективності підприємства вартістю придбання необоротних

природоохоронних активів з виокремленням на окремому рахунку обліку активів. Таким чином, групування природоохоронних інвестицій дає нагоду визначити фінансовий результат, пов'язаний з екологічною діяльністю [18; 31].

Варто відмітити, що С. Шальтеггер пропонує оцінювати основний екологічний результативний показник як критерій економіко-екологічної ефективності, або еко-ефективності [99, с. 119].

На думку А.В. Неверова, еколого-економічну ефективність (ЕЕ) на рівні регіону можна визначити за формулою [38, с. 134]:

$$E_E = \frac{E_{CB} - ПП}{C + E_H \times K} \quad (3.1)$$

де E_{CB} – екологічна оцінка суспільного виробництва (продукція безвідходного або маловідходного виробництва), грн.; $ПП$ – продукція, вироблена з порушеннями екологічних норм (соціальний збиток від забруднення навколишнього природного середовища), грн.; C – поточні витрати на охорону, відновлення та експлуатацію природних ресурсів, грн.; E_H – нормативний коефіцієнт еколого-економічної ефективності природокористування; K – одноразові витрати на охорону, відновлення та експлуатацію природних ресурсів, грн.

Однією з основних функцій будь-якої галузі виробництва, як вважає М.М. Кочерга, повинна бути екологізація виробництва, яка характеризується використанням безвідходної (маловідходної) технології. У нашому випадку еколого-економічна оцінка відходів повинна «відніматися» від величини створеної вартості на конкретному підприємстві, демонструючи «екологічну чистоту» виробництва [31, с. 32].

С. Шальтеггер та А. Стурм визначають екологічну ефективність у першу чергу, щодо бажаного результату до доданої екологічної дії, де додана екологічна дія — це величина всіх екологічних інтервенцій (втручань), оцінених відповідно до відносної екологічної дії. Отже, економіко-екологічна ефективність, або еко-ефективність, є співвідношенням між створеною доданою вартістю й зумовленою доданою екологічною дією [100].

Соціальний розвиток постає повноцінним джерелом сталого розвитку в сільському господарстві одночасно перебуваючи у ресурсній залежності від економічного розвитку [35, с. 216]. Тобто всі складові сталого розвитку є взаємопов'язаними та комплементарними (рис. 3.7).

На рис. 3.6 у тривимірній площині зображено вектор сталого розвитку (СР) сільського господарства, який максимально сприяє розвитку трьох його складових (економічної, екологічної, соціальної). Точка Р є точкою максимізації сталого розвитку.

Нами неодноразово підкреслювалася необхідність використання комплексної методики управління сталим розвитком сільського господарства, показники якої добираються відповідно до чітких і точних економічних, екологічних і соціальних цілей та реалістичних вимог для збору даних і проведення розрахунків.

Після детального опрацювання методик оцінки управління сталим розвитком у сільському господарстві нами запропоновано методика діагностики, заснованої на використанні двох методів: перший припускає розроблення кількісних параметрів індексної і бальної оцінки економічних,

екологічних і соціальних чинників; другий ґрунтується на використанні інтуїтивного підходу, за ситуації унеможливлення врахування впливу багатьох чинників через ускладнення об'єкта, зокрема щодо соціальних показників сталого розвитку (Додаток В).

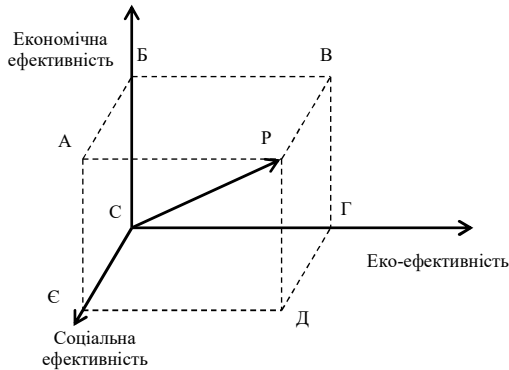

Рис. 3.7. Вектор ефективності сталого розвитку сільськогосподарських підприємств*

* Розроблено автором.

Отже, оцінювання здійснюється на основі системи показників сталого розвитку сільськогосподарських підприємств і регіонів, утвореної з трьох підсистем — економічної, еколого-організаційної і соціально-територіальної, що характеризується певними властивостями з номенклатурою показників (таблиця 3.7 – 3.9). Кожному показникові надається бальна оцінка з огляду на максимально можливу, визначену методикою. Методика передбачає використання індексів при розрахунку динамічного показника-індикатора.

Визначальними властивостями економічного розвитку сільського господарства є життєздатність, незалежність, енергозабезпеченість і ефективність. Нами запропоновано низку показників, що характеризують економічну складову системи управління сталим розвитком сільського господарства (табл. 3.7).

Економічна життєздатність (ЕЖ), що є показником економічної складової системи сталого розвитку, визначається як відношення різниці між бруто-результатом експлуатації та потребами у фінансових коштах до кількості працівників підприємства. Бруто-результат експлуатації дорівнює доданій вартості за вирахуванням податків і зборів (податок на прибуток не враховується), а також за вирахуванням витрат на персонал (заробітної плати, соціальних відрахувань, підвищення кваліфікації). Додана вартість визначається як сума валового прибутку (виручки від продажу товарів за вирахуванням собівартості цих товарів) та продукції підприємства (проданої продукції, запасів і необоротних активів) за мінусом сировини й матеріалів та інших запасів, що були придбані (як правило, надані послуги підприємству).

Таблиця 3.7

**Економічна складова системи управління сталим розвитком
сільського господарства***

Властивості	Формування аналітичних показників в бухгалтерському обліку	Рівень застосування		Максимальний бал	
		локальний	глобальний		
Життєздатність	Економічна життєздатність	+	+	20	<i>Разом до 30</i>
	Рівень економічної спеціалізації	+	+	10	
Незалежність	Фінансова автономність	+	+	15	<i>Разом до 25</i>
	Фінансова стійкість	+	+	10	
Енергозабезпеченість	Забезпеченість енергетичними потужностями	+	+	20	20
Ефективність	Рентабельність виробничого процесу	+	+	25	25

* Розроблено автором.

Показник рівня економічної спеціалізації визначає диверсифікованість сільськогосподарського підприємства або регіону по відношенню до розгалуженості власних видів діяльності, що надають можливість створювати додану вартість із різних джерел, убезпечившись у такий спосіб від впливу зовнішніх факторів на окремий вид виробництва.

Незалежність об'єднує фінансову автономність і фінансову стійкість, за допомогою яких можна визначити частку відрахувань (зобов'язань) фінансової діяльності та суми отриманих ззовні різних видів субвенцій від бруто-результату експлуатації. Для обчислення локального показника автономності може бути використаний розрахунок відношення суми капіталу й резервів до валюти балансу.

Забезпеченість енергетичними потужностями показує кількість енергетичних потужностей у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь. Цей показник є важливим для оцінки економічної складової сталого розвитку зважаючи на його вплив на кінцеві результати діяльності сільськогосподарських підприємств.

Рентабельність виробничого процесу є заключною й вирішальною характеристикою економічного параметру сталого розвитку сільського господарства, що, в основному, залежить від усіх прийнятих управлінських рішень протягом виробничої діяльності та є не тільки результатом, але й метою.

Детальна методика розрахунку економічної складової системи управління сталим розвитком сільського господарства представлена у додатку В. Наступним етапом визначення рівня сталого розвитку є еколого-організаційна підсистема (табл. 3.8).

Показники еколого-організаційної диверсифікації сталого розвитку визначають можливості й напрями досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства, що сприятимуть оцінці сільських територій на основі

розвитку диверсифікованих видів підприємницької діяльності. Прояв ефекту мультиплікатора — раціональне використання ресурсного потенціалу.

Таблиця 3.8

Еколого-організаційна складова системи управління сталим розвитком сільського господарства*

Складова	Формування аналітичних показників в бухгалтерському обліку	Застосування		Максимальний бал	
		локальний	глобальний		
Диверсифікація виробництва	Різноманітність однорічних культур	+	+	9	<i>Разом до 33</i>
	Різноманітність багаторічних культур і насаджень	+	+	9	
	Різноманітність складу тварин	+	+	9	
	Рівень розораності території	+	+	6	
Організація простору	Сівозміна (розташування культур на ділянці)	+	+	4	<i>Разом до 33</i>
	Розмір земельних ділянок	+	+	4	
	Частка удобреної площі	+	+	4	
	Витрати на охорону навколишнього природного середовища	+	+	4	
	Оцінка простору	+	+	4	
	Управління земельних ресурсів	+	+	5	
	Управління водними ресурсами	+	+	4	
	Управління кормовими площами	+	+	4	
Екологічне виробництво	Внесення мінеральних добрив	+	+	7	<i>Разом до 34</i>
	Внесення органічних добрив	+	+	7	
	Пестициди (тиск забруднення)	+	+	7	
	Ветеринарна обробка	+	+	7	
	Енергетична залежність	+	+	6	

* Розроблено автором

Передумовами диверсифікації в сільському господарстві є необхідність ведення різних видів діяльності для досягнення синергічного ефекту з метою сталого функціонування сільськогосподарських підприємств; можливість підвищення зайнятості сільського населення й одержання стабільних сімейних бюджетів в умовах сезонності проведення традиційних сільськогосподарських робіт; необхідність якнайповнішого використання технічного потенціалу [73, с. 45].

Просторовий підхід до територіального планування сталого сільськогосподарського землекористування необхідно розглядати як процес змін комплексного простору відповідно до сівозмін, розміру земельних ділянок, використання добрив з погляду підвищення їх ефективності, що зазнають впливу об'єктивних економічних й екологічних законів.

Сільськогосподарська практика є основним елементом оцінки й управління сталим розвитком, що передбачає використання мінеральних добрив і засобів захисту рослин, проведення ветеринарних заходів, управління земельними та водними ресурсами й енергетичну залежність. О.Л. Попова наголошує на відсутності в Україні можливостей для спрямування вектора сталого розвитку, оскільки спочатку потрібно закласти економічне підґрунтя – «стабільну економіку» для забезпечення соціального прогресу та розв’язання екологічних проблем [50, с. 25-26]. Відповідно екологічно-організаційна складова сталого розвитку сільського господарства є запорукою економічного й соціального зростання.

Детальна методика розрахунку показників еколого-організаційної підсистеми управління сталим розвитком сільського господарства представлена у додатку В. Наступним етапом визначення рівня сталого розвитку є соціально-територіальна підсистема (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Соціально-територіальна складова системи управління сталим розвитком сільського господарства*

Складова	Формування аналітичних показників в бухгалтерському обліку	Рівень застосування		Максимальний бал	
		локальний	глобальний		
Якість продукції і територій	Забезпеченість продукцією сільськогосподарських підприємств	+	+	8	<i>Разом до 33</i>
	Придатність землі	+	+	8	
	Забезпеченість трудовими ресурсами	+	+	8	
	Продуктивність праці	+	+	9	
Зайнятість і надання послуг	Зайнятість	+	+	8	<i>Разом до 33</i>
	Послуги	+	+	8	
	Середня заробітна плата	+	+	8	
	Інтенсивність праці	+	+	9	
Соціальний розвиток	Структура соціальних витрат	+	+	9	<i>Разом до 34</i>
	Частка економічно активного населення	+	+	8	
	Прибуток у розрахунку на одну особу	+	+	8	
	Індекс освіченості	+	+	9	

* Розроблено автором

Наступним етапом є визначення меж групування регіонів за інтегральними показниками сталого розвитку сільського господарства. Розглянемо наявні методичні підходи щодо групування об'єктів дослідження за інтенсивністю прояву основної ознаки за Е.Б. Алаєвим [1, с. 6]. Варто відзначити недосконалість кластеризації методом середніх для цих потреб, яка полягає у наявності даних про точну кількість кластерів, що задаються екзогенно. Неприпустимим є використання формули Стеджерса, оскільки це

метод визначення оптимальної кількості інтервалів, на які поділяється діапазон виміру ознаки дослідження при побудові гістограми [51]. Заслуговує на увагу групування на основі критеріальних лімітованих меж. Однак не можна погодитись з авторським підходом до формування груп за гранично допустимим значенням на рівні 10% від середнього по країні [64], оскільки використання методу в періоди кризи та піку економічного зростання є дискусійним. На нашу думку, гранично допустимі значення варто визначати на етапі уніфікації показників до нормативних (оптимального чи граничного значення).

Для інтерпретації результатів оцінок використано інтервальну шкалу, яка поділяє отриманий діапазон інтегральних оцінок на п'ять відокремлених груп щодо оцінки рівня розвитку: регіони з критично низьким, низьким, середнім, вище середнього й високим рівнем інтегральної оцінки сталого розвитку або прояву окремої його складової (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Інтегральна оцінка рівня сталого розвитку у сільському господарстві*

Інтервальна шкала	Характеристика інтервалу
Критично низький (до 40)	Регіон чи господарства, що працюють на низькому рівні їх ресурсного потенціалу
Низький (41 – 50)	Регіон чи господарства, що здійснюють господарську діяльність нижче за середній рівень їх економічно-ресурсного потенціалу
Середній (51 – 60)	Регіон чи господарства, що працюють на рівні своїх економічних можливостей
Вище середнього (61 – 70)	Регіон чи господарства, що здійснюють господарську діяльність за межами середнього рівня їх природно-ресурсного потенціалу
Високий (вище 70)	Регіон чи господарства, що використовують свій соціальний, природний та економічний ресурсний потенціал вище від їх можливостей

* Розроблено автором.

Характеристика рівнів сталого розвитку в сільському господарстві не завжди залежить від зовнішніх факторів чи порівняно з іншими об'єктами дослідження, а також може впливати ступінь використання економічних, екологічних та соціальних можливостей і ресурсів.

Нами проведено аналіз економічної складової інтегрального показника сталого розвитку діяльності сільськогосподарських підприємств та виявлено, що найвищий рівень у 2016 р. такі області України: Київська – 49 (1-ше місце), Кіровоградська – 47 (2-ге місце), Сумська та Запорізька – 49 (ділять 3-тє місце), Полтавська – 44 (4-тє місце). Такі регіони, як Чернівецька і Закарпатська – 12 (ділять 25-тє місце), Івано-Франківська – 15 (24-тє місце) значно поступалися іншим регіонам країни (рис. 3.8).

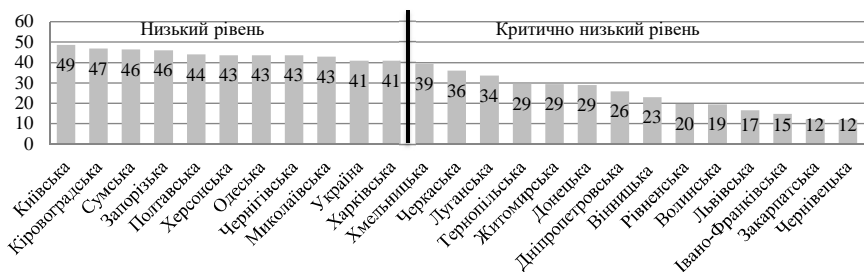

Рис. 3.8. Рівень економічної складової сталого розвитку сільського господарства за регіонами України у 2016 р., бали*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [54;58].

При аналізі економічної складової по областях України у 2017 році виявлено позитивну тенденцію збільшення показників порівняно з 2016 роком. Так, в середньому збільшення показників склало 4 бали. Але все ж таки ті самі регіони України залишилися в межах того ж рівня сталого розвитку (Рис. 3.9).

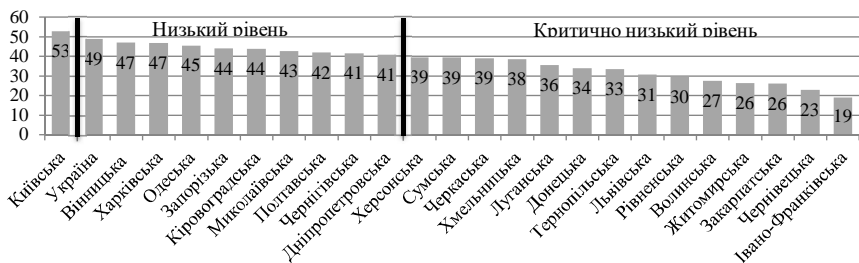

Рис. 3.9. Рівень економічної складової сталого розвитку сільського господарства за регіонами України у 2017 р., бали*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [54;58].

Не викликає сумнівів, що прибутковість господарської діяльності є визначальним фактором економічної складової сталого розвитку. Чільне місце займають такі показники як економічна життєздатність та рентабельність виробничого процесу, за якими області, як-от Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька, показали найнижчі результати у 2016-2017 рр., а іноді й нульові (Додаток Г, Таблиця Г.1).

Щодо рівня еколого-організаційної складової сталого розвитку сільського господарства регіонів України, то у 2016 та 2017 роках він перевищував середні результати економічної складової (рис. 3.10-3.11).

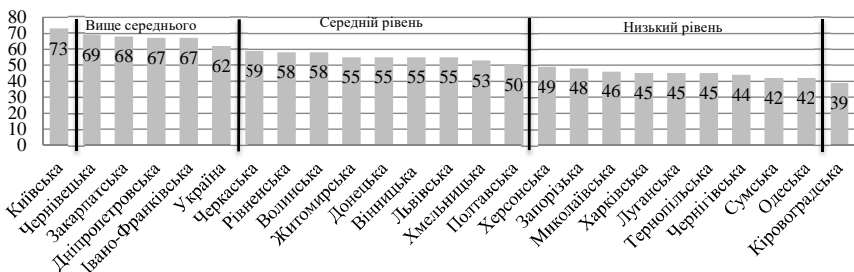

Рис. 3.10. Рівень еколого-організаційної складової сталого розвитку сільського господарства за регіонами України у 2016 р., бали*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [54;58].

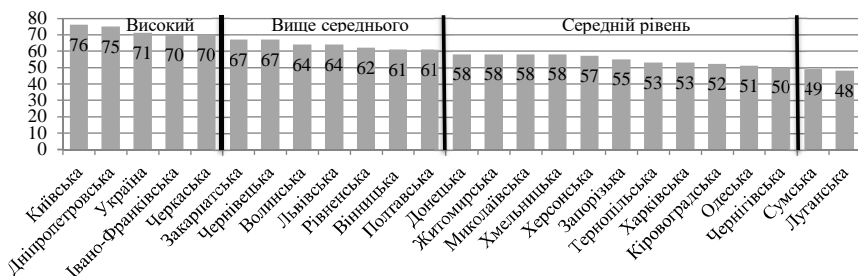

Рис. 3.11. Рівень еколого-організаційної складової сталого розвитку сільського господарства за регіонами України у 2017 р., бали*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [54;58].

Високим рівнем екологічної складової сталого розвитку у 2016 році характеризується тільки Київська область (73 бали), а у 2017 році — Київська (76 балів), Дніпропетровська (75 балів), Івано-Франківська та Черкаська (по 70 балів). За 2016 рік до областей з рівнем вище середнього належать Чернівецька (69 балів), Закарпатська (68 балів), Дніпропетровська (67), Івано-Франківська (67), а у 2017 році Закарпатська, Чернівецька (по 67 балів), Волинська, Львівська (по 64 бали), Рівненська (62 бали), Вінницька та полтавська області (по 61 балу). Критично низький рівень екологічного показника за 2016 рік 39 балів у Кіровоградській області, за 2017 рік у Сумської та Луганської області (49 та 48 балів відповідно). Серед 16 показників екологічної підсистеми системи сталого розвитку слід виділити найвагоміші: різноманітність однорічних культур, різноманітність культур, внесення мінеральних добрив, витрати на охорону навколишнього природного середовища (Додаток Г, Таблиця Г.2).

Результати досліджень показують, що рівень соціальної складової сталого розвитку сільськогосподарських регіонів України у 2016 р. вищий від середніх результатів екологічної складової (рис. 3.12).

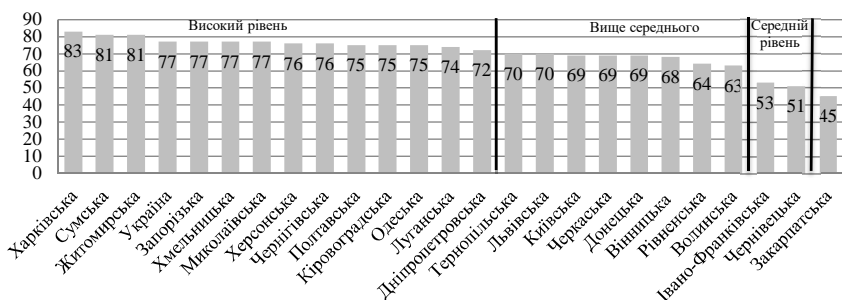

Рис. 3.12. Рівень соціально-територіальної складової сталого розвитку сільського господарства за регіонами України у 2016 р., бали*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [54;58].

До показників з високими рівнем балів у 2016 році віднесено 15 областей України, серед яких найвищий результат мають: Харківська (83 бали), Сумська та Житомирська — по 81 балу, Запорізька, Хмельницька, Миколаївська та Херсонська — по 77 балів. Найнижчий показник серед аутсайдерів соціального розвитку мають сільськогосподарські підприємства Закарпатської області (45 балів), що відповідає низькому рівню.

Рівень соціальної складової сталого розвитку сільськогосподарських підприємств за регіонами України у 2017 р. (рис. 3.13) має схожу тенденцію з 2016 роком. Лише деякі області показали відмінні результати від 2016 року і внаслідок їх показники відповідають іншому рівню сталого розвитку.

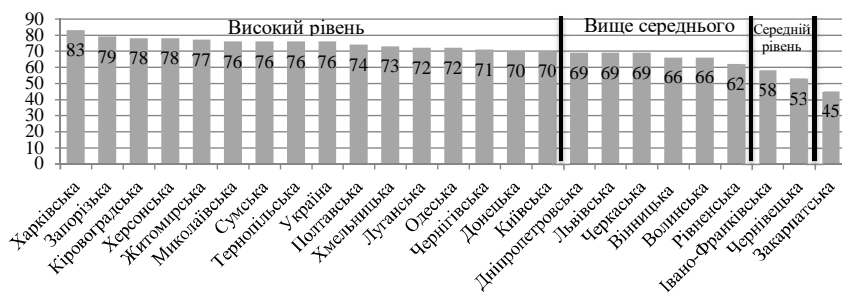

Рис. 3.13. Рівень соціально-територіальної складової сталого розвитку сільського господарства за регіонами України у 2017 р., бали*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [54;58].

Показники соціального розвитку включають 12 показників, які ґрунтуються на порівнянні економічно-територіальних показників з трудовими (соціальними ресурсами) (Додаток Г, Таблиця Г.3). Забезпеченість сировиною сільськогосподарських підприємств, продуктивність праці, середня заробітна плата, прибуток у розрахунку на одну особу превалюють над іншими факторами соціального розвитку.

Наступний етап дослідження — вибір методичного підходу для визначення інтегрального індексу розвитку сільського господарства. Одним із таких підходів є розрахунок середнього арифметичного чи геометричного групових інтегральних індексів (наприклад, інтегральний груповий економічний, екологічний та соціальний, що визначаються з первинних показників), отриманих із стандартизованих первинних показників аналогічним способом [26; 72, с. 124–125]:

$$I_i = \frac{\sum_{n=1}^N I_{gij}}{N}, \text{ або } I_i = \sqrt[N]{\prod_{n=1}^N I_{gij}}, \quad (3.2)$$

де I_{gij} – груповий інтегральний показник; N – кількість показників.

О. Белов і О. Стасюк використовують геометрично-аналітичний підхід для розрахунку інтегрального показника, що має вигляд «радар». Перевагою цього підходу є наочність, простота обчислення (інтегральний показник визначається за площею фігури, утвореної груповими індексами, що відкладені на осях «радар», відсутні коефіцієнти вагомості, що впливають на результуючий показник [6; 64].

Отже, метою розрахунку інтегрального показника сталого розвитку сільського господарства регіонів України є отримання додаткової інформації для потреб управління. Він має синтетичний характер і розрахований нами за допомогою формул (3.2) у два етапи: спочатку визначено групові показники, а з них – інтегральний.

Результати розрахунку групових і результуючого інтегрального показників сталого розвитку сільського господарства за 2016 р. наведено в табл. 3.14.

Таблиця 3.14

Групові та інтегральний показники сталого розвитку сільського господарства в регіонах України, 2016-2017 рр.*

Область	Груповий показник, бали						Інтегральний показник, бали		Рейтинг за інт. показ.	
	економічний		екологічний		соціальний		2016	2017	2016	2017
	2016	2017	2016	2017	2016	2017				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Вінницька	23	47	55	61	68	66	48,7	58,0	18	10
Волинська	19	27	58	64	63	66	46,7	52,5	22	20
Дніпропетровська	26	41	67	75	72	69	55,0	61,6	11	3
Донецька	29	34	55	58	69	70	51,0	53,9	16	18
Житомирська	29	26	55	58	81	77	55,0	53,8	10	19
Закарпатська	12	26	68	67	45	45	41,7	46,0	25	25
Запорізька	46	44	48	55	77	79	57,0	59,3	3	5
Івано-Франківська	15	19	67	70	53	58	45,0	49,0	23	23
Київська	49	53	73	76	69	70	63,7	66,2	1	1
Кіровоградська	47	44	39	52	75	78	53,7	57,9	14	11
Луганська	34	36	45	48	74	72	51,0	51,8	17	21
Львівська	17	31	55	64	70	69	47,3	54,5	20	15
Миколаївська	43	43	46	58	77	76	55,3	58,9	9	8
Одеська	43	45	42	51	75	72	53,3	56,2	15	13

Область	Груповий показник, бали						Інтегральний показник, бали		Рейтинг за інт. показ.	
	економічний		екологічний		соціальний		2016	2017	2016	2017
	2016	2017	2016	2017	2016	2017				
Полтавська	44	42	50	61	75	74	56,3	59,0	6	7
Рівненська	20	30	58	62	64	62	47,3	51,2	21	22
Сумська	46	39	42	49	81	76	56,3	54,8	4	14
Тернопільська	29	33	45	53	70	76	48,0	54,1	19	17
Харківська	41	47	45	53	83	83	56,3	60,9	7	4
Херсонська	43	39	49	57	76	78	56,0	58,2	8	9
Хмельницька	39	38	53	58	77	73	56,3	56,5	5	12
Черкаська	36	39	59	70	69	69	54,7	59,3	12	6
Чернівецька	12	23	69	67	51	53	44,0	47,6	24	24
Чернігівська	43	41	44	50	76	71	54,3	54,2	13	16
<i>Україна</i>	<i>41</i>	<i>49</i>	<i>62</i>	<i>71</i>	<i>77</i>	<i>76</i>	<i>60,0</i>	<i>65,3</i>	<i>2</i>	<i>2</i>

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [54;58].

Групові показники уможливають оцінку складових сталого розвитку сільського господарства регіонів й у такий спосіб виявити сильні та слабкі аспекти розвитку. Групові показники варіюють в межах від 12 балів — щодо економічної складової розвитку в Закарпатській та Чернівецькій областях до 83 балів — щодо соціальної складової у Харківській області у 2016 році. У 2017 році мінімальний показник 19 балів був у Івано-франківській області за економічною складовою, а максимальний — 83 бали у Харківській області за соціальною складовою.

Для прикладу розглянемо ситуацію лідера в рейтингу регіонів України у 2016 та 2017 році за інтегральним показником сталого розвитку сільського господарства – Київської області. Характерною особливістю області є досить високі показники за всіма трьома складовими розвитку (соціальної, економічної та екологічної складової) порівняно з іншими регіонами України та їх збалансованість (рис. 3.14).

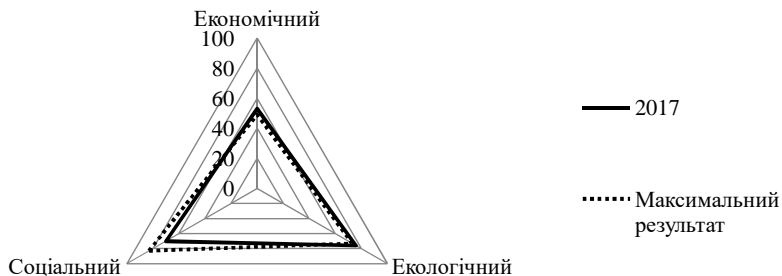
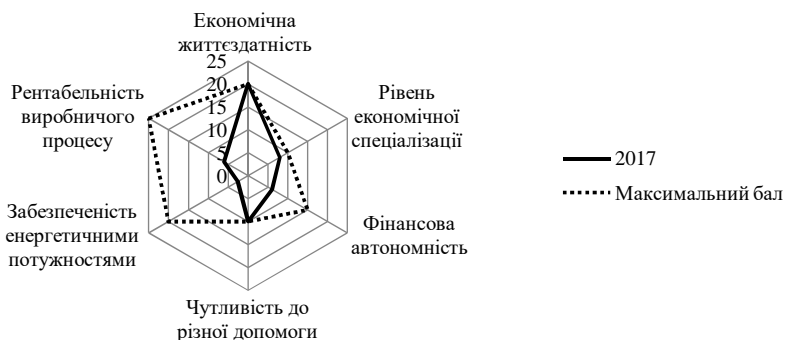

Рис. 3.14. Групові показники розвитку сільського господарства Київської області у 2017 р., бали*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

На перший погляд, найбільш суперечливим є високий рівень групового показника економічної та еколого-організаційної підсистеми Київської області. Хоча регіон не є лідером серед виробників сільськогосподарської продукції, однак за розрахованими нами показниками (економічна життєздатність, фінансова автономність та фінансова стійкість) демонструє першість. Сильними сторонами області є: бруто-результат експлуатації в розрахунку на 1 працівника, що перевищує у 1,7 рази мінімальну заробітну плату у 2017 р., чутливість до різної допомоги сільськогосподарських підприємств 10 балів у 2017 р. Слабкість виявляється у недостатній забезпеченості енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств на 1 га (3 бали), фінансовій автономності (6 балів) та рентабельності виробничого процесу (6 балів) у 2017 р. (рис. 3.15).

Рис. 3.15. Груповий показник економічної підсистеми системи сталого розвитку Київської області у 2017 р., бали*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Враховуючи найвищий рівень економічного групового показника та зважаючи на високі показники соціальної й екологічної складових сталого розвитку, можна зробити висновок про високий рівень сталого розвитку сільського господарства Київської області у 2016 та 2017 рр. порівняно з іншими регіонами України.

Представимо на рис. 3.16-3.17 класифікацію регіонів та їх візуальне відображення на карті України за отриманим інтегральним показником сталого розвитку сільського господарства за 2016-2017 рр. (Табл. 3.14) за допомогою методу рівного розподілу значень (формула 3.2), а саме на основі запропонованої шкали інтегральної оцінки в табл. 3.10.

Рис. 3.16. Результативність запропонованого обліково-аналітичного забезпечення розвитку методів оцінювання (інтегральна оцінка сталого розвитку сільського господарства по регіонах України за 2016 р.)*
* Розраховано за даними Державної служби статистики України [54;58].

Рис. 3.17. Результативність запропонованого обліково-аналітичного забезпечення розвитку методів оцінювання (інтегральна оцінка сталого розвитку сільського господарства по регіонах України за 2017 р.)*
* Розраховано за даними Державної служби статистики України .

Візуалізація результатів проведеного дослідження (рис. 3.16-3.17), дає підстави стверджувати, що у 2017 році до Київської області приєдналися Дніпропетровська та Харківська області, що мають показник сталого розвитку сільського господарства вище середнього (61-70 балів). Більшість регіонів мають середній рівень сталого розвитку сільського господарства (51–60 балів): Запорізька, Сумська, Хмельницька, Полтавська, Харківська, Херсонська, Миколаївська, Житомирська, Дніпропетровська, Черкаська, Чернігівська, Кіровоградська, Одеська, Донецька, Луганська області та Вінницька, Тернопільська, Львівська, Рівненська, Волинська, що отримали показник середнього рівня тільки у 2017 році. Третьою за чисельністю є група з низьким рівнем розвитку (41–50 балів), або нижчим від середнього: Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області. Первопричиною недостатнього рівня досягнення цілей сталого розвитку зазначених регіонів — низькі показники економічної складової інтегрального показника, а саме низький показник бруто-результат експлуатації (визначається як додана вартість за мінусом витрат на персонал, податків і зборів), недостатня забезпеченість енергетичними потужностями та не висока, а іноді й від’ємна, рентабельність виробничого процесу.

Разом із розрахунком рівня сталого розвитку сільського господарства за регіонами було визначено загальний інтегральний показник для України, що відповідає значенню середнього рівня — 60 балів у 2016 р. та 65,3 бали у 2017 р. Це свідчить про те, що разом із різною тенденцією сталого розвитку в регіонах Україна не тільки утримує, а і нарощує середній рівень сталого розвитку сільського господарства, що є підтвердженням не тільки перманентного удосконалення соціальної та екологічної складових, але і перспектив підвищення рівня сталого розвитку країни в цілому.

За інтегральним показником сталого розвитку сільського господарства у 2017 р. лідирує Київська область (66,2 бали), галузевий розвиток якої характеризується більшою збалансованістю обліково-аналітичних складових.

За результатами проведеного аналізу нами з’ясовано переваги застосування методу ізотропної стандартизації показників для обчислення інтегрального показника сталого розвитку сільського господарства. Привертає увагу той факт, що вагові коефіцієнти не використовувалися на підставі твердження про рівноцінність складових сталого розвитку. Методом рівномірного розподілу значень (з метою найбільшої відповідності регіонів у групах рівню розвитку) здійснено групування регіонів України, а результати подано на карто-схемах (рис.3.16-3.17).

Формування обліково-аналітичне забезпечення інтегральної оцінки сталого розвитку починається із глобальної ініціативи сталого розвитку і закінчується на кожному конкретному підприємстві окремої галузі та країни. Тому розбудова аналітичного бухгалтерського обліку на вимоги сталого розвитку на макрорівні — на рівні підприємства і є запорукою обліково-аналітичного забезпечення інтегральної оцінки сталого розвитку аграрного підприємництва регіону держави (рис. 3.18).

Рис. 3.18. Концептуальні положення обліково-аналітичне забезпечення інтегральної оцінки сталого розвитку*

* Розробка автора

Вибір та обґрунтування показників для характеристики окремих частин триєдиної системи сталого розвитку – економічного, соціального, екологічного — є базою для інтегральної оцінки рівня сталого розвитку сільського господарства України (Рис 3.19).

Безперечна важливість цього методу полягає у його простоті, уніфікованості, гармонізації й універсальності, що досягається поєднанням можливостей використання за двома абсолютно різними рівнями та об'єктами дослідження: для локального — рівень сільськогосподарського підприємства, а для глобального — рівень району, області чи країни в цілому. Призначення розробленої методики вбачається у можливості визначення інтегрального показника сталого розвитку для сільського господарства без залучення додаткових знань ті навичок від дослідника за наявності необхідних первинних даних.

Інтегральна оцінка є центральним компонентом обліково-аналітичного забезпечення та базисом для ухвалення виважених оперативних і стратегічних управлінських рішень, формування стратегій сталого розвитку сільського господарства на рівні підприємства чи регіону.

У підсумку розгляду питання діагностики рівня сталого розвитку об'єкта дослідження, інтегральна оцінка показників обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств є основою та відправним пунктом для формування методологічних і методичних основ складання нефінансових або розширених фінансових

звітів, які доповнюються соціально-екологічними даними зовнішньої та внутрішньої діяльності аграрних підприємств.

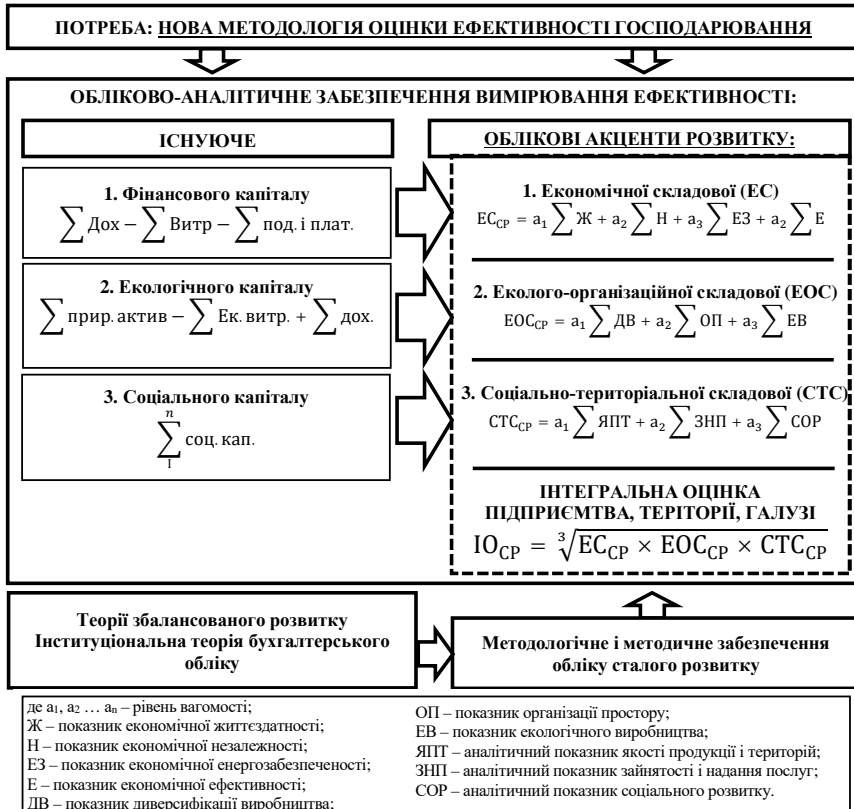

Рис. 3.19. Теоретико-методологічний концепт обліково-аналітичного забезпечення розвитку оцінювання збалансованого господарювання підприємств та органів влади*

* Авторська розробка

Література:

1. Алаев Э. Б. Экономико-географическая терминология. Москва : Мысль. 1977. 199 с.
2. Антонова О. В. Формирование механизма устойчивого развития экономики промышленных предприятий, регионального рыбохозяйственного комплекса: методический аспект : дис. канд. экон. наук : 08.00.05. Астрахань, 2006. 166 с.
3. Баришнікова О. М. Формування, облікове забезпечення та верифікація звітності сталого розвитку підприємств: дис. ... кандидата экон. наук: 08.00.09 / Житомир. держ. техн. ун-т. Житомир, 2016. 282 с.

4. Безродна Т. М. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством: визначення сутності поняття. Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. 2008. № 10, ч. 2. С. 58–62.
5. Белый И. И. Управление экономической устойчивостью промышленного предприятия. Проблемы экономифизики и эволюционной экономики : материалы Всероссийской интернет-конференции Международный институт А. Богданова. URL : <http://www.ephes.m/article/contentyarticle.php?art=4belyi.htm>. (дата звернення: 18.08.2017)
6. Белов О. В., Кириченко Л. М. Методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності торговельного підприємства. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2011. Спецвип. 33, ч. 1. С. 18–25.
7. Білик М. Д. Бюджетування у системі фінансового планування. Фінанси України. 2003. № 3. С. 97–109.
8. Білик М. Д. Організація і методика аудиту сільськогосподарських підприємств : підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 628 с.
9. Бобылев С. Н., Ходжаев А. Ш. Экономика природопользования: учебник. Москва, 2003. 567 с.
10. Буди́ко О. В. Екологічний облік як складова інформаційного забезпечення управління сталим розвитком підприємства. Економіка в умовах сталого розвитку: контекст підприємств, регіонів, країн : матеріали Міжнар. наук. конф., 20 листоп. 2013 р., Дніпропетровськ – Хмельницький. 2013. С. 180–182.
11. Буди́ко О. В. Класифікація обліково-аналітичної інформації з метою інформаційного забезпечення управління сталим розвитком підприємства. Інноваційна економіка. 2015 № 1(56). С. 207–212.
12. Буди́ко О. В. Облік в системі інформаційного забезпечення управління сталим розвитком підприємства. Науковий вісник ХДУ. Серія «Економічні науки». 2015. Вип. 10. Ч. 2. С. 165–170.
13. Буди́ко О. В. Моделювання системи обліково-аналітичного забезпечення суб'єктів господарювання в умовах сталого розвитку. Проблеми економіки. 2015. № 1. С. 285–291.
14. Буди́ко О. В. Формування цілісної обліково-аналітичної системи суб'єктів господарювання. Економічний аналіз. 2013 Вип.12. Ч. 4. С. 192–196.
15. Волощук Л. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства. Праці ОПУ. 2011. Вип. 2 (36). С. 329–338.
16. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: Аналіз стану та перспективи розвитку : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 522 с.
17. Грибановский В. Н. Концепция управленческого учета на современном этапе развития экономики России. Управленческий учет. 2005. № 5. URL : <http://www.upruchet.ru/articles/2005/1/1764.html> (дата звернення: 17.05.2017).

18. Дерій В. А., Саченко С., Бабій Л. Соціальний аудит у контексті посилення вимог до корпоративної соціальної відповідальності. Бухгалтерський облік і аудит. 2016. № 5. С. 17-26.
19. Дорош Н. І. Аудит : теорія і практика : монографія. Київ : Знання, 2006. 495 с.
20. Друри К. Управленческий и производственный учет. Вводный курс : учебник для вузов 5-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 735 с.
21. Економіка підприємства / [Р. І. Олексенко, О. М. Кондрашов, В. О. Шишкін та ін.] // Економіка підприємства: навчальний посібник / [Р. І. Олексенко, О. М. Кондрашов, В. О. Шишкін та ін.]. – Мелітополь: Люкс, 2010.
22. Євдокимов В. В. Моделювання системи бухгалтерського обліку: теорія і практика застосування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук: 08.06.04. Київ, 2005. 21 с.
23. Жарова Л. В., Хлобистов Є. В. Інтегральна екологічна оцінка в забезпеченні сталого регіонального розвитку. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / за ред. д.е.н., проф. Хлобистова Є. В. Сімферополь : ПП «Підприємство Фенікс», 2010. С. 178–192.
24. Живко З. Б. Системний підхід до управлінського процесу підприємства: інформаційні технології та взаємодія підсистем безпеки. Науковий вісник ЛДУВС. Серія економічна. Вип. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2013. С. 230–237.
25. Загородній А. Г. Система обліково-аналітичного забезпечення менеджменту підприємства. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2007. № 5(76). С. 94–102.
26. Зайганова М. А. Теоретические основы устойчивого развития хозяйственных систем. автореферат дис. канд. экон. наук : 08.00.01 – Экономическая теория. Санкт-Петербург. 2008. 18 с.
27. Залізко В. Д. Шляхи підвищення ефективності виробничих ресурсів сільського господарства України у контексті зміцнення економічної безпеки. Економіка АПК. 2014. № 10. С. 19–26.
28. Згуровський М. З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах: аналіз за даними 2005 р. Київ : НТУУ «КПІ», ВПІ ВПК «Політехніка», 2006. 84 с.
29. Кабляк М. І. Оцінка стану внутрішнього інформаційного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2011. Вип. 7(1). С. 166–169.
30. Кірейцев Г. Г., Нехай В. А. Обліково-аналітична система сільськогосподарського підприємства в умовах антикризового управління. Облік і фінанси АПК. 2009. № 3. С. 84–89.
31. Ковтун С. Бюджетування на сучасному підприємстві, або як ефективно управляти фінансами. Харьков : Фактор, 2007. 336 с.

32. Кочерга М. М. Ефективність екологічного менеджменту в сільському господарстві. Агросвіт. 2013. № 6. С. 29–33.
33. Кутер М. И. Теория бухгалтерского учета: учебник для вузов. Москва : Финансы и статистика, 2004. 592 с.
34. Легенчук С. Ф., Брохун Н. С. Принцип безперервності в бухгалтерському обліку: історичні аспекти, сутність та шляхи розвитку. Вісник Львівської комерційної академії. 2011. Вип. 38. С. 197–205.
35. Лень В. С. Обліково-аналітична система підприємства: обґрунтування визначення, модель. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2016. № 1(5). С. 281–290.
36. Литвиненко А. В., Островерхова Г. В. Заходи соціального розвитку підприємства: оцінка ефективності та управління. Бізнес-інформ. 2014. № 5. С. 215–219.
37. Лопатинський Ю. М., Тодорюк С. І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств: монографія. Чернівці : ЧНУ, 2015. 220 с.
38. Марушко Н. С. Інформаційні системи ведення обліку: сучасний стан і тенденції розвитку. Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.3. С. 370–377.
39. Неверов А. В., Деревяго И. П. Устойчивое природопользование: сущность, концепция, механизм реализации : монография. Минск : БГТУ, 2005. 173 с.
40. Нидлз Б., Андерсон Х., Кондуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета / пер. с англ. Москва : Финансы и статистика, 2000. 213 с.
41. Огійчук М. Ф. Єдині методологічні засади бухгалтерського обліку і звітності в Україні та їх відповідність методології країн і розвинутою економікою. Світ бухгалтерського обліку. 1997. №5. С. 3–6.
42. Осадча Т.С. Розвиток облікового аспекту теорії ренти в контексті реалізації концепції сталого розвитку. Аналіз сучасних тенденцій забезпечення ефективності економіки країни: збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-прак. конф., 12-13 січня 2018 р. м. Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2018. С. 153-155.
43. Палий В. Ф., Соколов Я. В. Теория бухгалтерского учета : учебник. Москва : Финансы и статистика, 2003. 347 с.
44. Партин Г. О. Бюджетування в системі управління витратами підприємства. Фінанси України. 2003. № 5. С. 50–53.
45. Петренко С. М. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю господарських систем : монографія. Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. 290 с.
46. Пизенгольц М. З. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве : учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Финансы и статистика, 2002. 480 с
47. Попова Л. В., Маслов Б. Г., Маслова И. А. Основные теоретические принципы построения учетно-аналитической системы. Финансовый менеджмент. 2008. № 3. с. 34–67.
48. Попова О. Л. Економічний механізм сталого розвитку аграрної сфери. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.03. Київ, 2009. 42 с.

49. Попова О. Л. Система індикаторів сталого сільського розвитку. Статистика України. 2010. № 4. С. 61–65.
50. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми : монографія. Київ, 2009. 352 с.
51. Попова О. Л. Теоретичні основи стійкого розвитку агросфери та формування адекватної української стратегії. Збірник наукових праць ННЦ “Інститут землеробства УААН”. 2010. Вип. 3. С. 18–27.
52. Правило Стёрджеса. Вікіпедія — Вільна енциклопедія : веб-сайт. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Правило_Стёрджеса (дата звернення: 02.04.2018).
53. Пушкар М. С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти) : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 1999. 422 с.
54. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 2-е изд., испр. Москва : ИНФРА-М, 1999. 479 с.
55. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2017 році: статистичний збірник. – Київ : Державний комітет статистики України, 2018. 54с.
56. Рожелюк В. М., Денчук П. Н. Концептуальні основи обліково-аналітичного забезпечення системи менеджменту підприємства. Сталий розвиток економіки. 2013. № 1. С. 270–274.
57. Савків У. С., Сундук Н. В. Моделювання сталого розвитку регіональної системи. *Наука й економіка*. 2015. Вип. 3. С. 124–129.
58. Система. Одинадцятитомний «Словник української мови» (СУМ-11) URL : <http://sum.in.ua/s/systema>.
59. Сільське господарство України у 2000-2017 роках: статистичний збірник. – Київ : Державний комітет статистики України, 2018. 246 с.
60. Соколов Я. В. Бухгалтерский управленческий учет: от истоков до наших дней : монография. Москва : Аудит : ЮНИТИ, 2009. 213 с.
61. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет : от истоков до наших дней : учеб. пособие для студ. экон. спец. вузов. Москва : Аудит, 1996. 638 с.
62. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета : монография. Москва : Финансы и статистика, 2000. 496 с.
63. Соколов Я. В. Очерки по теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2001. 400 с.
64. Соломкина Л., Сухомлинова Н., Баранов В. Эколого-экономическая оценка систем земледелия. Экономика сельского хозяйства России. 2005. № 4. С. 31.
65. Стасюк О. М., Бевз І. А. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України. Економіка та прогнозування. 2012. №1. С.75–86.
66. Степанов К. А. Принцип непрерывности деятельности предприятия в бухгалтерском учете и отчетности: автореферат дис. канд. экон. наук: 08.00.12. Казань, 2008. 24 с.
67. Теорія бухгалтерського обліку : монографія. Київ : КНТУ, 2008. 735 с.

68. Усатова Л. В. Формирование управленческой и налоговой составляющей учетно-аналитической системы расходов в условиях неопределенности в период трансформации международных стандартов: автореферат дис. докт. экон. наук : 08.00.04. Орел, 2008. 48 с.
69. Філяк М. С. Система показників у механізмі регулювання сталого розвитку території : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.03 / Львів. нац. ун-т ветер.медицини та біотехнологій. Львів, 2016. 238 с.
70. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / пер. с нем. под ред. и с предисл. А. А. Турчака, Л. Г. Головача, М. Л. Лукашевича. Москва : Финансы и статистика, 1997. 800 с.
71. Харко А. Ю. Бюджетування в процесі управління підприємства. Фінанси України. 2001. № 9. С. 87–91.
72. Хендриксен Э. С., Ван Бреда М. Ф. Теория бухгалтерского учета / Под ред. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика. 2002. 574с.
73. Цибуляк В. Я. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: науково-прикладний аспект : монографія. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т экон. та прогнозув. НАН України», 2014. 272 с.
74. Чумак Р. М. Диверсифікація як важлива умова сталого функціонування сільськогосподарських підприємств та розвитку сільських територій. Економіка та управління АПК. 2012. Вип. 9. С. 41–45.
75. Швец В. Г. Теорія бухгалтерського обліку : навч посіб. Київ : Знання-Прес, 2003. 444 с.
76. Шеремет А. Д., Суйц В. П. Аудит: учеб. для вузов. Москва: ИНФРА-М, 2004. 410 с.
77. Abdel-Rahim Heba Y.M. Green accounting — a proposition for EA/ER conceptual implementation methodology. Journal of Sustainability and Green Business. 2010. Vol. 5(1). P 27-33. URL : <http://www.aabri.com/manuscripts/10449.pdf> (Last accessed: 16.10.2017).
78. Anielski M. A Sustainability Accounting System for Canada. Pembina Institute. National Round Table on the Environment and the Economy. 2002. 130 p.
79. Anielski M. A., Campbell B., Duguay L. Yukon. Sustainable Progress Indicators: Framework, Indicators and Implementation Approach. The Pembina Institute for Appropriate Development, March 2000.
80. Azar C., Holmberg J., Lindgren K. Socio-ecological Indicators of Sustainability. Ecological Economics. 1996. Vol. 18. P. 89–112.
81. Becker B. Sustainability assessment: a review of values, concepts, and methodological approaches. Consultative Group on International Agricultural Research. Washington, DC : The World Bank. 1997. 70 p.
82. Bernstein B. B., McKenzie D. H., Hyatt D. E., McDonald V. J. A framework for trend detection: coupling ecological and managerial perspectives. Proceedings of the international symposium on ecological indicators, Ft. Lauderdale, Florida, 16-19 Oct 1990. Elsevier, London/New York. 1992 № 2. P. 1101–1114.

83. CICA. Reporting on Environmental Performance. Toronto: Canadian Institute of Chartered Accountants, 1994.
84. Cobb C., Halstead T., Rowe J. The Genuine Progress Indicator — Summary of data and methodology. San Francisco : Redefining Progress, 1995. URL : <https://noblogs.org/oldgal/2734/Anielsky%20-%20Us%20GPI%20methodology%20handbook.pdf> (Last accessed: 15.12.2017).
85. Dumanski J, Pieri C. Application of the pressure-state-response framework for the land quality indicators (LQI) program. Land quality indicators and their use in sustainable agriculture and rural development : roceedings of the workshop organized by the Land and Water Development Division FAO Agriculture Department, Agricultural Institute of Canada, Ottawa, 25–26 Jan 1996. p 41.
86. Genuine Progress Indicator. Shifting public policy to achieve a sustainable economy, a healthy environment and a just society. URL : http://rprogress.org/sustainability_indicators/genuine_progress_indicator.htm (Last accessed: 25.09.2017).
87. GRI standards. GRI — Global Reporting Initiative : site. URL : <https://www.globalreporting.org/standards/> (Last accessed: 20.03.2016).
88. Hamilton K. Genuine Saving as a sustainability indicator. Environment department papers. Washington, D.C. : The World Bank. 2000. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/908161468740713285/Genuine-saving-as-a-sustainability-indicator> (Last accessed: 21.08.2017).
89. Harrington L., Jones I.G., Wino M. Indicators of sustainability. Report brad. Measurements and a consultancy team. Centro International de Agricultural Tropical (CIAT). 1993. Cali, Colombia, 631 p.
90. Integrated Environmental and Economic Accounting (commonly refered as SEEA). United Nations, European Commission, International Monetary Fund OECD and World Bank. 2003. 598 p. URL : <https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/seea2003.pdf> (Last accessed: 27.12.2017).
91. Lamberton G. Accounting for sustainable development — a case study of city farm. *Critical Perspectives on Accounting*. 2000. №11. P. 583–605.
92. Lewis K. A., Bardon K. S. Computer-based informal environmental management system for agriculture. *Environ. Model. Software*. 1998. № 13. P. 123–137.
93. Mayrhofer P. Regionalprogramm Okopunkte Niederosterreich. Informationsheft NO Landschaftsfonds. Wien, Austria, 1996. 142 p.
94. Nilsson J., Bergstorm S. Indicators for the Assessment of Ecological and Economic Consequences of Municipal Policies for Resource Use. *Ecological Economics*. 1995. Vol. 14. P. 175–184.
95. Norman D., Janke R, Freyenberger S, Schurle B, Kok H. Defining and implementing sustainable agriculture. Kansas Sustainable Agriculture Series, Paper #1. 1997. Kansas State University, Manhattan, KS.

96. Opschoor H., Reijnders L. *Towards Sustainable Development Indicators. In Search of Indicators of Sustainable Development*, Dordrecht: Kluwer, 1991.
97. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). *Environmental indicators: a preliminary set organization for economic cooperation and development*. Paris : OECD Publication, 1991. 185 p.
98. Rasul G., Thapa G. B. Sustainability analysis of ecological and conventional agricultural systems in Bangladesh. *World Dev.* 2003. № 31(10). P. 1721–1741.
99. Reflections of Past Leaders of the NRTEE. National Round Table on the Environment and the Economy. Canada. Scribd.com. Library and Archives of Canada. URL : <https://ru.scribd.com/document/132453802/Reflections-NRTEE#UVHNPmCdMHI.twitter> (Last accessed: 05.04.2017).
100. Schaltegger S., Muller K., Hindrichsen H. *Corporate Environmental Accounting*. Geneva : Chichester, 1996. 306 p.
101. Schaltegger S., Sturm A. *Ökologische Rationalität. Ansatzpunkte zur Ausgestaltung von ökologieorientierten Managementinstrumenten. Die Unternehmung*. 1990. Vol. 4. P. 273–290.
102. Sokil O., Zhuk V., Vasa L. Integral assessment of the sustainable development of agriculture in Ukraine. *Economic Annals-XXI*. 2018. Vol. 170. Issue 3-4. P. 15-21. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V170-03>.
103. Sveinsson Th., Haiberg N., Kristensen I.S. Problems Associated with Nutrient Accounting and Budgets in Mixed Farming Systems. *Mixed Farming Systems in Europe : proceedings of workshop Drontcn/Wageningen.*, May 25-28, 1998. URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.508.4343&rep=rep1&type=pdf> (Last accessed: 08.10.2017).
104. The Canadian Environmental Network. EC's Sustainability Sector Tables. URL : http://www.cen-rce.org/eng/consultations/consultations_in_progress/04_12_Sector_Sustainability.html (Last accessed: 17.10.2017).
105. *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital*. OECD, 2001.
106. Van Pelt M., Kuyvenhoven A., Nijkamp P. Environmental Sustainability: Issue of Definition and Measurement. *International Journal of Environment and Pollution*. 1995. vol. 5, № 2/3. P. 204–223.
107. von Wirén-Lehr S. Sustainability in agriculture: an evaluation of principal goal oriented concepts to close the gap between theory and practice. *Agriculture, Ecosystems and Environment*. 2001. № 84. P. 115–129.
108. Wackernagel M., Monfreda C., Moran D., Wermer P., Goldfinger S., Deumling D., Murray M. *National Footprint and Biocapacity Accounts 2005: The underlying calculation method*. Oakland: Global Footprint Network. 2005. URL : www.footprintnetwork.org (Last accessed: 05.04.2017).
109. Webster P. The challenge of sustainability at the farm level: presidential address. *Journal of agricultural economics*. 1999. № 50(3) P. 371–387.
110. Zhen L, Routray J.K. Operational indicators for measuring agricultural sustainability in developing countries. *Environmental Management*. 2003. № 32(1). P. 34–46.

Додаток А

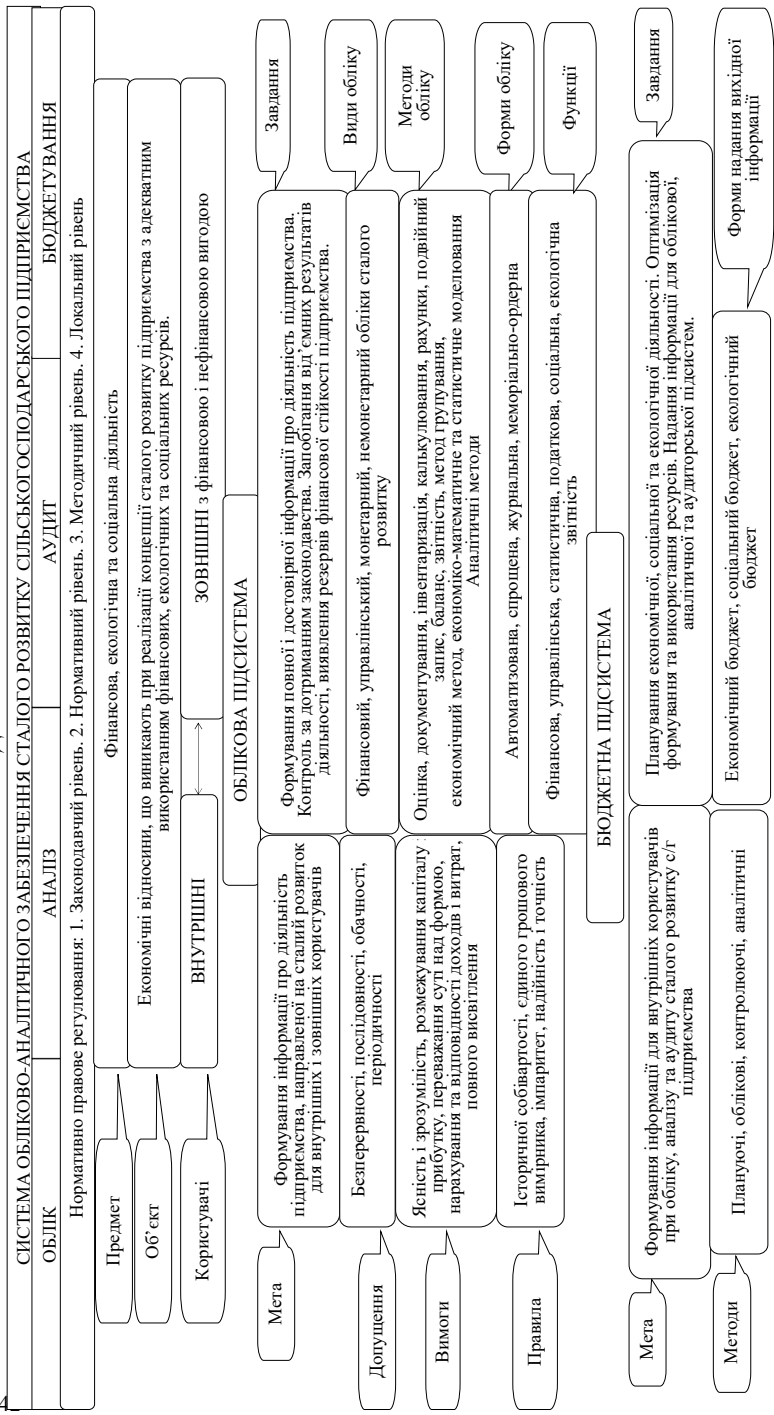

Рис. А.1. Цілеорієнтована модель системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського (с.-г.) підприємства (розроблено автором на підставі [7; 33;65; 70])

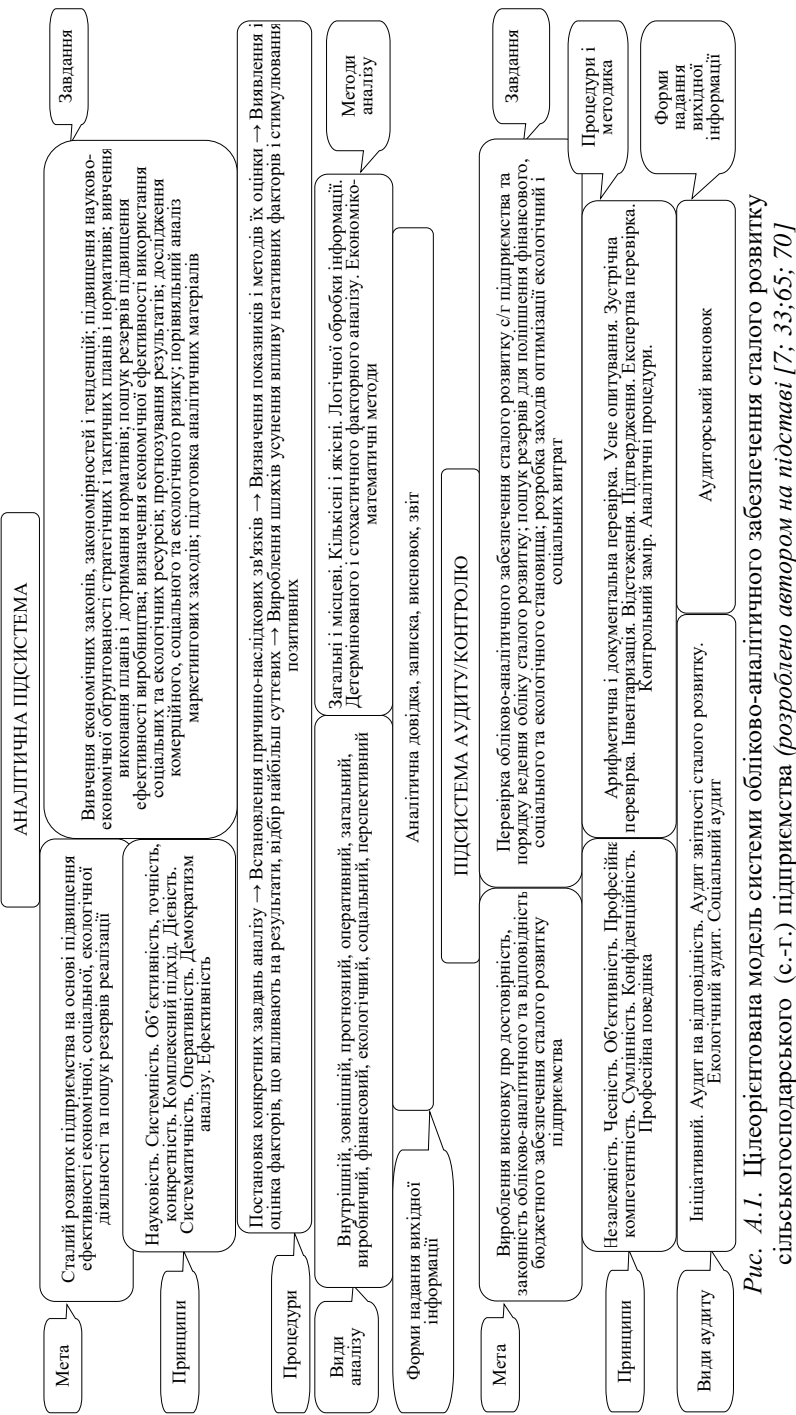

Рис. А.1. Цілеорієнтована модель системи обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського (с.-г.) підприємства (розроблено автором на підставі [7; 33;65; 70])

Таблиця Б.1. Систематизація методів оцінки сталого розвитку сільськогосподарських підприємств*

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що об'єднуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Агроекологічна діагностика (Diagnostic Agri-environnemental DIAGE)	Економічний	Потенційний вплив на довкілля	Використання ресурсів, біорізноманіття, забруднення пестицидами, відходами, забруднення шумом, неприємними запахами	Підприємство, локальний, глобальний	3 серії критеріїв природоохоронного аспекту (важливість аспекту, управління чутливістю)	Бали	17 природоохоронних аспектів, близько 500 змінних
Агроекологічна діагностика, що зв'язує навколишнє середовище і Територіальний Контракт Господарства (Diagnostic Agri - environnemental Liant <i>Environnement et Control Territorial d'Exploitation DIALECTE</i>)	Екологічний	Вплив сільськогосподарської діяльності на довкілля	Різноманітність рослинницької і тваринницької продукції, раціональне використання ресурсів, вплив на земельні ресурси, водні ресурси, повітря, забруднення відходами	Підприємство, локальний, глобальний	Подвійний підхід (глобальний і по тематиках). Представлення результатів у вигляді радару	Бали	2 напоями, 49 показників-критеріїв, 94 змінні
Агроекологічні показники (<i>Les indicateurs agro-ecologiques</i> IAE)	Екологічний	Оцінка ефекту діяльності сільськогосподарського підприємства у складі агро-екосистеми; оцінка міри досягнення мети інтегрованого сільського	Використання невідновлюваної енергії і інших видів чорних ресурсів, біорізноманіття, якість повітря, водних і земельних	Підприємство, локальний, глобальний	Матриця взаємодії на основі двох типів показників : агробіологічні показники оцінюють дію сільськогоспо-	Показники	

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Аналіз життєвого циклу в сільському господарстві (<i>Analyse de Cycle de Vie pour l'agriculture (ACVA)</i>)	Екологічний	Оцінка використання ресурсів і дії на довкілля, в тому числі продукту або виду діяльності в розрізі викидів в атмосферу, у водні і земельні ресурси, а також відносно використання енергії і матеріалів	Викиди газів парникового ефекту, що ведуть до руйнування озонового шару, окислення, евтрофікації, токсичності земель, водних ресурсів, погіршення стану здоров'я людини, вичерпання ресурсів	ресурсів	Аналіз циклу життя в сільськогосподарському контексті (на прикладі трьох способів виробництва зернових)	Показники	Варіюється
Багатоцільові параметри	Екологічний, економічний, соціальний	Оцінка умов для створення нових систем виробництва (ін-	Якість земельних ресурсів, біорізноманіття, якість	Підприємство, локальний	Концепція інтегрованих і органічних систем ви-	Показники багатогалузевих па-	

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
		тегрованої і біологічної)	повітря, водних і земельних ресурсів, якість продукції		робництва.	раметрів	
Властивості агро-екологічних систем (<i>Atributs des systemes agro-ecologiques</i> ASA)	Екологічний і економічний	Враховують стан і результативність агроєкосистем	Використання простору, еврифікація, біорізноманіття	Підприємство, локальний	Метод, заснований на кількісній екології систем, використовуює властивості екосистем як показники стійкості (наприклад тваринницьких ферм у Філіппінах). Моделювання балансів маси за допомогою програмного забезпечення.	Баланси маси	
Двоетапний проєкт спільної робочої групи Французького Інституту Біорізноманіття (IFB)	Екологічний, економічний	Ідентифікація і оцінка залежності підприємств від живих систем; 1) інтегрування біорізноманіття бізнес-стратегії на основі інноваційного підходу, в якому біорізноманіття стає складовою частиною бізнес-стратегії	Біорізноманіття	Підприємство, локальний	Метод обліку біорізноманіття, побудований на основі методу обліку вуглекислого газу (Bilan Carbone)		

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Дерево стійкого сільськогосподарського підприємства	Екологічний, економічний і соціальний	Допомога в реалізації проекту	Використання природних ресурсів	Підприємство, локальний, глобальний	Оцінка сталості за 4 напрямками: передавання життєздатність життєстійкість	Відповіді «Так, ні»	79 критеріїв відно до 4 основних напрямів
Діагностика Солагро (<i>Diagnostic Solagro DS</i>)	Екологічний	Діагностика для оцінки докільця на рівні підприємства за допомогою глобального підходу, простого і швидкого у використанні	Використання непоновлюваної енергії і інших ресурсів, ерозія земель, якість ландшафту, природна сільськогосподарське біорізноманіття, використання простору	Підприємство	Оцінка рівня ре-зультативності за 4 інтегрованими критеріями, що враховують число виробничих систем (однорічні культури, багаторічні насадження, тваринництво) усереднені підприємства, різноманітність культур, управління ресурсами і простором. Застосовується в 300 фермах Франції	Показники	18 інтерв'юваних критеріїв
Діагностика стійкості мережі сталого сільського господарства	Екологічний, економічний, соціальний	Діагностика	Використання непоновлюваних ресурсів, якість ландшафту, природне і с.-г. біорізноманіття,	Підприємство, локальний, глобальний	Синтез трьох методів (RAD 2002). Представлення результатів у вигляді радарів	Бали (від 0 до 5 по кожному показнику)	3 шкали 22 показники критеріїв 31 змінна

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Дія Клевер (<i>TREFLE</i>)	Екологічний, економічний, соціальний	Діагностика	Різні екологічні ризики	Підприємство, локальний, глобальний	Контроль-оцінка на основі комплексу показників 4 категорій : ресурсів, реалізації, результатів і контролю умов	Показники	
Екобаланс як інструмент екологічного управління (<i>Ecobilan, outil de gestion ecologique EUGE</i>)	Екологічний	Визначення впливу підприємства на довкілля: ідентифікація основних джерел забруднень і викидів, оцінка ефекту зміни діяльності або структури сільськогосподарських підприємств	Використання неоподованої енергії, використання простору, викиди газів парникового ефекту, евтрофікація, екооточичність, забруднення відходами	Підприємство, продукт, локальний, глобальний	Аналіз циклу діяльності, наприкладі 13 швейцарських сільськогосподарських підприємств	Показники	
Екобали (<i>Ecopoints EP</i>)	Екологічний	Встановлення розміру допомоги для сільськогосподарських підприємців з метою стимулювання поведінки стосовно до довкілля і с.-г. земель	Ерозія земель, використання азотних добрив і пестицидів, якість ландшафту, сільськогосподарське біорізноманіття	Підприємство, локальний	Оцінюється екстенсивність використання земель і якість управління землями на прикладі сільськогосподарських земель підприємств	Бали	

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Екологічний відбиток (слід) (<i>Ecological footprint</i>)	Екологічний і економічний		Використання ресурсів	Глобальний	ємств нижньої Австрії Порівнюється спроможність сільсько-господарського виробництва, рибного лову, поглинання CO ₂ і інших відходів суб'єкта (біологічна здатність суб'єкта) відповідно з його реальним споживанням	Рівні	
Екологічний менеджмент для сільського господарства (<i>Management environmental pour agriculture</i>)	Екологічний	Оцінка екологічної результативності сільськогосподарського підприємства для стимулювання практики ведення сільського господарства	Використання неоповіленої енергії, використання водних ресурсів, азотних добрив і пестицидів, біорізноманіття, якість ґрунту за тваринами	Підприємство, локальний, глобальний	Система модулів, що містять сценарії типу«Що відбувається, якщо»? (застосовується у Великобританії)	Екобали	
Індекс сталості модельного сільськогосподарського підприємства	Економічний, соціальний, екологічний	Оцінка сталого розвитку невеликих сільськогосподарських підприємств	Природний, людський та виробничий капітал	Підприємство	Підхід на основі узагальнення кількісних і якісних показників	Бали, відсотки	5 груп, 56 індикаторів

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Індекс сталості сільськогосподарського підприємства [<i>L'indice de durabilité de l'agriculteur</i> (IDA)]	Екологічний	Оцінка екологічної сталості ведення діяльності для допомоги в ухваленні рішень	Використання азотних добрив і пестицидів	Підприємство, локальний	Індекси можливої заміни купованих сировини і матеріалів на ресурси, вироблені в господарствах, наприклад 33 господарств, що займаються виробництвом капусти в Малазії	Позитивний або негативний бал	
Індикатори сталого розвитку	Екологічний, економічний, соціальний	Вимірювання процесів сталого розвитку	Екологічне навантаження, розвиток людського потенціалу, регіональне екологічне регулювання, якість життя	Регіональний, глобальний	Показники вимірювання процесів сталого розвитку	Індекси	11 категорій індикаторів
Інтегральна оцінка сталого розвитку сільського господарства	Екологічний, економічний, соціальний	Застосування методу ізотропної стандартизації показників	Види продукції, рентабельність, соціальні показники, земельні ресурси	Регіональний	Методичний підхід, розмежування показників стимуляторів і дестимуляторів	Індекси	3 групи, 14 показників
Картографічний і ландшафтний підхід до сільськогосподарського підприємства	Екологічний	Оцінка земельних ресурсів, місцевості з оцінкою екологічних переваг	Використання простору	Підприємство, локальний, глобальний	Картографічний підхід, уточнює землі с.-г. підприємств з метою оцінки впливу	Карти	

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Методика оцінки сталого розвитку сільських територій	Екологічний, демографічний, інституціональний, якість/рівень життя, соціальний	Розрахунок полікомпонентного індикатора стану і розвитку сільських територій, призначеного для визначення вектора їх соціально-економічного розвитку та об'рунтування відповідних управлінських рішень	Забезпечення продовольством, сільськогосподарською сировиною, збереження сільської культури виробництва і побуту, здійснення соціального розвитку, збереження історично освоенного ландшафту і екологічної безпеки	Підприємство, локальний, глобальний	Використання показників, що кількісно характеризують різні групи факторів	Бал від 0 до 1	7 індикаторів
Операційна сталість (<i>Vers une durable operationnelle VDO</i>)	Екологічний, економічний і соціальний	Оцінка умов для створення нових систем виробництва, що дбайливо відносяться до довкілля.	Використання пестицидів, евтрофікація	Підприємство, локальний	Багатоцільове інтерактивне лінійне програмування (на прикладі голландських виробників)		
Оцінка сталості сільськогосподарського землекористування	Економічний, екологічний, соціальний	Оцінка екологічної сталості ведення діяльності	Земельні ресурси, мінеральні добрива, засоби захисту рослин, соціальні показники на одиницю площі,	Підприємство, локальний, глобальний	Використання натуральних і відсоткових показників	Позитивний, нейтральний або негативний бал	15 індикаторів

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Оцінка сталості, індуکتивна відповідь (<i>Response- Inducting Sustainability Evaluation RISE</i>)	Екологічний, економічний, соціальний	Діагностика	Різні екологічні ризики	Підприємство, локальний	Візуалізація дії індивідуальних заходів (зміна сільськогосподарської практики) на систему в цілому (сільськогосподарське підприємство).	Показники	
Показники Глобальної Діагностики ділянки (<i>Indicateurs de Diagnostic Global a la parcelle INDIGO</i>)	Екологічний	Діагностика, допомога в ухваленні рішень	Використання азотних добрив і пестицидів	Глобальний	Моделювання	Показники	10 показників 89 змінних
Показники сталості сільськогосподарських підприємств (<i>Indicateurs de durabilite des exploitations agricoles IDEA</i>)	Екологічний, економічний, соціальний	Педагогічна діагностика	Використання непоновлюваних ресурсів, якість ландшафту природне і сільськогосподарське біорізноманіття, якість повітря, водних і земельних ресурсів	Підприємство, локальний, глобальний	Представлення результатів по трьох шкалах і у вигляді радарів	Бали (від 0 до 25)	3 шкали 42 показники-критерії, 121 змінна
Система індикаторів сталого сільського розвитку	Економічний, соціальний, екологічний	Оцінка індикаторів сільського розвитку	Подолання бідності; доступ до земельних, водних та інших природних ресурсів; доступ до	Регіон, країна	Підхід на основі узагальнення методик ЄС у межах Загальної системи моніторингу та оцінки політики	Відсотки	6 груп, 59 індикаторів

Методи	Тип сталості	Цілі	Види дій, що обліковуються	Об'єкт і рівень вивчення	Підхід	Спосіб агрегації	Кількість показників
Сталий розвиток сільських територій у контексті соціальних проблем	Економічний, соціальний	Оцінка сталості соціального розвитку сільських територій в довгостроковій перспективі	ринків; розвиток несіельсько-господарської діяльності; освіта; динаміка чисельності населення	Регіон	Оцінка критеріїв у відсотковому значенні	Відсотки	10 груп, 27 критеріїв
Сталість енергетичних культур (<i>Dwability des cultures d'netgeliques</i> DCE)	Екологічний, економічний	Оцінка сталості виробництва енергетичних культур	Використання неповнолованих ресурсів, ерозія земель, використання простору, викиди парникових газів, етровофікація, управління відходами, якість ландшафту, біорізноманіття	Продукт, локальний, глобальний	Підхід, заснований на аналізі циклу життя з урахуванням додаткових показників, характерних для виробничих сільськогосподарських систем	Показники	
Територіальний підхід	Екологічний	Оцінка і відображення територіальних переваг і недоліків	Різні екологічні ризики	Підприємство, локальний	Враховуються місцеві і територіальні особливості	Якісна характеристика	

* Джерело: узагальнено автором на основі [27; 28; 85; 89; 101]

Додаток В

Таблиця В.1. Методика визначення показників інтегрованої оцінки сталого розвитку у сільському господарстві*

Показники	Визначення, критерій	Примітки		Джерело інформації	Межі (балли)
		Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень		
Економічна життєздатність (ЕЖ)	<p>Визначення економічної сталості</p> <p>Брутто-результат експлуатації – Потр_{Фін}</p> <p>ЕЖ = $\frac{\text{Брутто результат експлуатації} - \text{Потр}_{\text{Фін}}}{\text{Число працівників}}$</p> <p>Менше 10% МЗП: 0 від 10 до 19% МЗП: 1 від 20 до 29% МЗП: 2 від 30 до 39% МЗП: 5 від 40 до 49% МЗП: 8 від 50 до 59% МЗП: 10 від 60 до 69% МЗП: 12 від 70 до 79% МЗП: 14 від 80 до 89% МЗП: 16 від 90 до 99% МЗП: 18 від 100 до 109% МЗП: 19 більше 110% МЗП: 20</p>	<p>Брутто-результат експлуатації (в середньому за 3 роки, якщо можливо); додана вартість за мінусом витрат на персонал, податків і зборів.</p> <p>Додана вартість = комерційна маржа (виручка від продажу за вирахуванням собівартості) + продукція підприємства (запаси і необоротні активи, продана продукція) — куплена сировина і матеріали та інші запаси — інші купівлі (як правило, послуги).</p> <p>Потр_{Фін} = Потреби у фінансових коштах = (1/2 амортизаційних вирахувань) + (Σ річних вирахувань). Чисельність працівників с.г. підприємства чи регіону</p>	Річна фінансова звітність, статистична звітність	0 і до 20	
Рівень економічної спеціалізації (РЕС)	Відповідність максимальної виручки від одного виду продукції і балу оцінки: менше 20 % виручки: 10 від 20 до 25 % виручки: 8 від 25 до 50 % виручки: 4 від 50 до 80 % виручки: 2 більше 80 % виручки: 0	Кожний регіон чи с.г. підприємство має конкретну спеціалізацію, яка визначається максимальною виручкою від проданої продукції. Вужча спеціалізація не сприяє економічній сталості	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 10	
Фінансова автономність (ФА)	<p>ФА = $\frac{\text{Звирахувань} + \text{фін. витр. по КЗ}}{\text{Брутто результат експлуатації}}$</p> <p>нижче 5%: 0 між 5 і 10 % : 3 між 10 і 15 % : 6 між 15 і 20 % : 9 між 20 і 25 % : 12 вище 25 % : 15</p>	<p>Сума вирахувань і фінансові витрати по короткострокових зобов'язаннях включають вирахування, пов'язані з операційною і фінансовою діяльністю (наприклад, фінансові витрати за користування позиками, податкові вирахування і т.д.).</p> <p>Виятком є земельний податок</p>	<p>Альтернативне розрахунку може бути коефіцієнт автономії (КА) (мін 0,4 (0балів), оптимум 0,6 (15балів)):</p> <p>КА = $\frac{\text{Капітал і резерви}}{\text{Валюта балансу}}$</p> <p>Значення перевищення – втрача фінансової стійкості;</p>	Річна фінансова звітність, статистична звітність	0 і до 15

Показники	Визначення, критерій	Примітки		Джерело інформації	Межі (ба-ли)
		Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень		
Фінансова стійкість (ФС)	$ФС = \frac{\text{Допомоги}}{\text{Брутто результат експлуатації}}$ <p>нижче 20%: 10 мж 20 и 40 %: 8 мж 40 и 60 %: 6 мж 60 и 80 %: 4 мж 80 и 100 %: 2 вище 100%: 0</p>	<p>Сума допомоги включає всі види державної/недержавної допомоги у вигляді субсидій, субвенцій, дотацій, компенсацій тощо</p>	<p>заниження – невикористання ефекту фін. важеля. Зв'язок з коефіцієнтом покриття (КП): $КП = \frac{\text{Відсотки до виплати Прибуток Відсотки до виплати (наскільки прибуток забезпечує виплату відсотків по позиках)}}{\text{Відсотки до виплати Прибуток}}$</p>	0 і до 10	
Забезпеченість енергетичними потужностями (ЗЕП)	$ЗЕП = \frac{\text{Енергетич. потужн.}}{\text{Площа с.г. угідь}}$ <p>< 1 кВт = 0 1-20 кВт/га = 1-20 > 20 кВт/га: 20</p>	<p>Σ енергетичних потужностей = сума всіх потужностей тракторів, автомобілів, комбайнів, електродвигунів, живої тягової сили тощо</p>	<p>Річна фінансова звітність, статистична звітність</p>	0 і до 20	
Рентабельність виробничого процесу (РВП)	$РВП = \frac{\text{Виручка} - \text{Собівартість}}{\text{Виручка}}$ <p>нижче 10 % : 0 мж 10 і 20%: 3 мж 20 і 30 % : 6 мж 30 і 40%: 9 мж 40 і 50%: 12 мж 50 і 60%: 15 мж 60 і 70%: 18</p>	<p>По суті — рентабельність продажів. Виручка: сума продажів. Собівартість = сума спожитих ресурсів (енергії, води, добрив, пестицидів, насіння, кормів, худоби, ліків, сировини цехів по переробці тощо) + витрати на персонал, що відносяться на продукцію</p>	<p>Річна фінансова звітність, статистична звітність</p>	0 і до 25	

Показники	Визначення, критерій		Примітки		Джерело інформації	Межі (ба-ли)
	Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень				
Рівномірність складу тварин (РСТ)	<p>між 4 і 5%: 4 між 5 і 6%: 5 між 6 і 7%: 6 між 7 і 8%: 7 між 8 і 9%: 8 більше 9 %: 9</p> <p>$РСТ = \frac{\text{Вирощування с. - г. тварин по регіону}}{\text{Вирощування с. - г. тварин загалом}}$</p>	<p>між 40 і 50%: 8 між 50 і 60%: 9 між 60 і 70%: 8 між 70 і 80%: 6 між 80 і 90%: 4 вище 90 %: 2</p>	<p>Вирощування с.-г. тварин по регіону у живій вазі. До 1 %: 1 1 – 2%: 2 2 – 3%: 3 3 – 4%: 4 4 – 5%: 5 5 – 6%: 6 6 – 7%: 7 7 – 8%: 8 8 – 9%: 9 Більше 9%: 9</p>	<p>аграрисвічарство (скотарство), культури чи луки під фруктовим садом - якщо > 1 %: 1 бал - от 10 до 20 % площі с.-г. угідь: 2 бали - більше 20 % площі с.-г. угідь: 3 бали</p>	Річна фінансова звітність, форма 50-сг, статистична звітність	0 і до 9
Рівень розораності території (РРТ)	<p>$РРТ = \frac{\text{Площа ріллі}}{\text{Площа с.-г. угідь}}$</p> <p>До 10 %: 1 11 – 20%: 2 21 – 30%: 3 31 – 40%: 4 41 – 50%: 5 51 – 60%: 6 61 – 70%: 5 71 – 80%: 4 81 – 90%: 3 Більше 90%: 2</p>	<p>Висока розораність земель небажана з економічного і екологічного погляду, адже вона різко знижує природний потенціал території, робить її одоманітною, а господарство – вузькоспеціалізованим. Тому середнє значення є оптимальним</p>	<p>За кожен вид виробництва відповідний бал: ВРХ: 2 Свині: 2 Вівці та кози: 3 Кони: 3 Птахівництво: 2 Інше: 2</p>	Річна фінансова звітність, форма 50-сг, статистична звітність	Річна фінансова звітність, форма 50-сг, статистична звітність	0 і до 6
Сівозміна (чергування культур на ділянці або у часі)	<p>$\text{Сівозміна} = \frac{\text{Площа основної культури}}{\text{Загальна посівна площа}}$</p>	<p>Для глобального рівня застосовується площа зернових і зернобобових культур</p>	<p>Загальна посівна площа = площа с.г. угідь – (постійні пасовища, багатолітні</p>	<p>Загальна посівна площа = площа с.г. угідь – (постійні пасовища, багатолітні</p>	Річна фінансова звітність,	0 і до 4

Показники	Визначення, критерій	Примітки		Джерело інформації	Межі (балів)
		Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень		
(С)		<p><40%: 4 <45%: 3,5 <50%: 3 <55%: 2,5 <60%: 2 <65%: 1,5 <70%: 1 >70%: 0</p>	<p>культури і насадження) Значна присутність (> 10%) змішаних культур + 2 бали Ділянка під однією однорічно культурою більше 3 років — мінус 3 бали</p>	<p>форма 50-ст, статистична звичність</p>	
Розмір земельних ділянок (РЗД)		<p>$RЗД = \frac{\text{Площа с. - г. угідь}}{\text{Кількість с. - г. підприємств}}$ До 100 га: 1 101 – 200 га: 1,5 201 – 300 га: 2 301 – 400 га: 2,5 401 – 500 га: 3 501 – 600 га: 3,5 601 – 700 га: 4 701 – 800 га: 3,5 801 – 900 га: 3 Більше 900 га: 2</p>	<p>Критерії не стосуються природних пасовищ, доріг, греських пасовищ, тощо У садивцях, виноградарстві, овочівництві тощо площу необхідно помножувати на 2. Приклад: середня ділянка під овочами 3,5 га, що відповідає 5 балам (3,5*2=70 га) Середній розмір ділянок під культури: < 60 га: 4 60-79 га: 3,5 80-99 га: 3 100-119 га: 2,5 120-139 га: 2 140-159 га: 1 > 160 га: 0</p>	<p>Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звичність</p>	<p>0 і до 4</p>
Частка удобреної площі (ЧУП)	Крім того до органічних речовин відносяться гній, зелені та сухі відходи, компоста побічної продукції рослинництва	<p>$ЧУП = \frac{\text{Удобрена площа}}{\text{Площа ріллі}}$ 0% площі с.г. угідь: 0 0-10% площі с.г. угідь: 1 11-20% площі с.г. угідь: 2 21-30% площі с.г. угідь: 3 >30% площі с.г. угідь: 4</p>	<p>Річний внесок органічних речовин: 0% площі с.г. угідь: 0 0-10% площі с.г. угідь: 1 11-20% площі с.г. угідь: 2 21-30% площі с.г. угідь: 3 > 30% площі с.г. угідь: 4</p>	<p>Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звичність</p>	<p>0 і до 4</p>

Показники	Визначення, критерій	Примітки		Джерело інформації	Межі (ба-ли)
		Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень		
Витрати на охорону навколишнього природного середовища (ВОНПС)	$\text{ВОНПС} = \frac{\text{Витрати на охорону навкол. серед.}}{\text{Площа с. - г. угідь}}$ <p>До 1 грн/га: 0 1 – 20 грн/га: 1 20 – 40 грн/га: 2 40 – 60 грн/га: 3 Більше 60 грн/га: 4</p>	До витрат на охорону навколишнього природного середовища включено капітальні інвестиції та поточні витрати підприємств та органів державної влади	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 4	
Оцінка простору (ОП)	<p>Навантаження травової і зернової худоби:</p> <p>До 0,5 екв. голови худоби / га ПЛТвар: 1 0,5-1 екв. голови худоби / га ПЛТвар: 1,5 1-2 екв. голови худоби / га ПЛТвар: 2,5 2-3 екв. голови худоби / га ПЛТвар: 3 4-5 екв. голови худоби / га ПЛТвар: 3,5 більше 5 екв. голови худоби / га ПЛТвар: 4</p> <p>$\text{УЗР} = \frac{\text{Засіяна площа}}{\text{Загальна земельна площа}}$</p> <p>< 30% : 0 30-40% : 1 41-50% : 2 51-60% : 3 61-70% : 4 71-80% : 5 81-90% : 3 91-100% : 1</p>	ПЛТвар — площі призначені для тварин (пасовища, луки, сіножаті, кормовиробництво тощо)	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 4	
Управління земельними ресурсами (УЗР)	<p>$\text{УЗР} = \frac{\text{Засіяна площа}}{\text{Загальна земельна площа}}$</p> <p>< 1% : 0 1-5% : 2 > 5% : 4</p>	Засіяна площа — це площа с.-г. угідь без пару, цілини тощо. Загальна земельна площа — всі види земельних ресурсів	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 5	
Управління водними ресурсами (УВР)	<p>$\text{УВР} = \frac{\text{Площа під зрошенням}}{\text{Загальна площа с. - г. угідь}}$</p> <p>< 1% : 0 1-5% : 2 > 5% : 4</p>	Види зрошення: крапельна, суцільна, поверхнева тощо	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 4	
Управління кормовими площами (УКП)	$\text{УКП} = \frac{\text{ПЛТвар}}{\text{Площа с. - г. угідь}}$	Сівозміна сіножатей з пасовищами: 1 Постійні пасовища більше 20% : 2	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 4	

Показники	Визначення, критерій	Примітки		Джерело інформації	Межі (ба-ли)
		Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень		
	ПлТвар — площі, призначені для тварин (пасовища, луки, сіножаті, кормовиробництво тощо)	21 – 25%: 2 26 – 30%: 1 Більше 30%: 0	Площі під кукурудзу на силос < 20% ПлТвар: 1 20-40%: 0 > 40%: -1 Відсутність ПлТвар: 0	ст, статистична зв'язність	
Внесення мінеральних добрив (ВМД)	$\text{ВМД} = \frac{\text{Обсяг мін. добрив } N}{\text{Площа с. – г, угідь}}$ < 30 кгN /га: 7 30-39 кгN /га: 6 40-49 кгN /га: 5 50-59 кгN /га: 4 60-69 кгN /га: 3 70-79 кгN /га: 2 80-89 кгN /га: 1 90-99 кгN /га: 0 > 100 кгN /га: -2		Додатково додається балів за: Внесення фосфору (Р) більше 40 кг/га: -2 Внесення калію (К) більше 40 кг/га: -2	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична зв'язність	0 і до 7
Внесення органічних добрив (ВОД)	$\text{ВОД} = \frac{\text{Обсяг орган. добрив}}{\text{Площа с. – г, угідь}}$ До 100 кг: 0 100 – 300 кг: 3 300 – 500 кг: 5 Більше 500 кг: 7		Додаткові розрахунки: Відсутність рідких органічних відходів: 3 Біологічна обробка рідких відходів з розбризуванням на с-г, угіддях: 2 Створення споруд та полигонів для компостування: 2 Відсутність обробки рідких відходів: 0	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична зв'язність	0 і до 7
Пестициди (тиск забруднення) (ПЗ)	$\text{ПЗ} = \frac{\text{Оброблена площа}}{\text{Загальна площа с. – г, угідь}}$ Обробка відсутня: 7 < 5%: 7 6-10%: 6 11-15%: 5 16-20%: 4 21-25%: 3 26-30%: 2		Оброблена площа є площею обробки за операційний цикл вирощування культури (Г га оброблений п раз = п га)	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична зв'язність	0 і до 7

Показники	Визначення, критерій	Примітки		Джерело інформації	Межі (ба-ли)
		Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень		
Ветеринарна обробка (ВО)	Обробка — антибіотики, антипаразити, гормони тощо. Окрім обов'язкових щеплень, гомеопатичних чи натуральних препаратів	Інформація може бути відсутньою на глобальному рівні	ВО $= \frac{\text{Число вет. прийомів}}{\text{Загальна кількість тварин}} < 50\% : 7$ 50-100% : 5 101-200% : 2 > 200% : 0	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 7
Енергетична залежність (ЕЗ)	$ЕЗ = \frac{\text{Витрати палива}}{\text{Загальна площа с. — г. угідь}}$ < 200 грн/га: 6 200-250 грн/га: 5 250-300 грн/га: 4 300-350 грн/га: 3 350-400 грн/га: 2 400-450 грн/га: 1 > 450 грн/га: 0 Використання біопалива: +2			Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 6
Соціально-територіальні показники					
Забезпеченість продукцією сільськогосподарських підприємств (ЗПСП)	До 10 % : 1 11 – 20% : 2 21 – 30% : 3 31 – 40% : 4 41 – 50% : 5 51 – 60% : 6 61 – 70% : 7 Більше 70% : 8	ЗПСП = $\frac{\text{Прод. виробл. с. — г. підприємств}}{\text{Заг. випуск с. — г. прод.}}$	Продукція, що відповідає стандартам якості — це загальна вартість продукції, що виготовлена за державними і міжнародними стандартами якості $ЯП = \frac{\text{Прод., що відп. стандарту}}{\text{Загал. випуск прод.}}$	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 8
Придатність землі (ПЗ)	До 10 % : 8 11 – 20% : 7 21 – 30% : 6 31 – 40% : 5	Землі, що не підлягають обробітці сільськогосподарськими	Землі, що не підлягають обробітці — це землі, що не є сільськогосподарськими	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 8

Показники	Визначення, критерій	Примітки		Джерело інформації	Межі (ба-ли)
		Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень		
	41 – 50% : 4 51 – 60% : 3 61 – 70% : 2 71 – 80% : 1 Більше 80% : 0			тність	
Забезпеченість трудовими ресурсами (ЗТР)	$\text{ЗТР} = \frac{\text{Площа с. – г. угідь}}{\text{Кількість найманих працівників у с. г.}}$ До 30 га/осіб: 0 30 – 40 га/осіб: 1 41 – 50 га/осіб: 2 51 – 60 га/осіб: 3 61 – 70 га/осіб: 4 71 – 80 га/осіб: 5 81 – 90 га/осіб: 6 91 – 100 га/осіб: 7 Більше 100га/осіб: 8			Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 8
Продуктивність праці (ПП)	$\text{ПП} = \frac{\text{Обсяг продукції}}{\text{Кількість працівників}}$ До 100 тис. грн/осіб: 0 100 – 150 тис. грн/осіб: 2 150 – 200 тис. грн/осіб: 4 200 – 250 тис. грн/осіб: 6 250 – 300 тис. грн/осіб: 8 Більше 300 тис. грн/осіб: 9			Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 9
Зайнятість (З)	$\text{З} = \frac{\text{Кількість зайнятих}}{\text{Загальна чисельність осіб}}$ До 2 % : 2 2 – 3% : 4 3 – 4% : 6 4 – 5% : 7 5 – 6% : 8 6 – 7% : 7 7 – 8% : 6 8 – 9% : 4 Більше 9% : 2	Кількість зайнятих — кількість зайнятих у с.г. виробничтві Загальна чисельність осіб — загальна чисельність осіб регіону у працездатному віці	Кількість зайнятих — кількість працівників, які безпосередньо зайняті у виробничтві с.г. продукції (виробничий персонал) До 20 % : 2 20 – 30% : 4 30 – 40% : 6 40 – 50% : 7 50 – 60% : 8 60 – 70% : 7	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 8

Показники	Визначення, критерій	Примітки		Джерело інформації	Межі (ба-ли)
		Підприємницький (локальний) рівень	Галузевий (глобальний) рівень		
Середня заробітна плата (СЗП)	$СЗП = \frac{\text{Фонд оплати праці}}{\text{Кількість працівників}}$ <p>Менше 100% МЗП: 2 100-150% МЗП: 3 150-200% МЗП: 4 200-250% МЗП: 6 250-300% МЗП: 7 Більше 300% МЗП: 10</p>	Галузевий (глобальний) рівень 70 – 80%; 6 80 – 90%; 4 Більше 90%; 2	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 10	
Інтенсивність праці (ІП)	$ІП = \frac{\text{Валовий прибуток}}{\text{Час}}$ <p>До 10 грн/год: 0 10 – 15 грн/год: 1 15 – 20 грн/год: 2 20 – 25 грн/год: 3 25 – 30 грн/год: 4 30 – 35 грн/год: 5 35 – 40 грн/год: 6 40 – 45 грн/год: 7 45 – 50 грн/год: 8 50 – 60 грн/год: 9 Більше 60 грн/год: 10</p>	Час — загальна кількість витраченого часу на виробництво валового продукту	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 10	
Структура соціальних витрат (ССВ)	$ССВ = \frac{\text{Витрати на соціальні заходи}}{\text{Загальні витрати}}$ <p>До 2 %: 2 2 – 3%: 4 3 – 4%: 6 4 – 5%: 8</p> <p>Більше 6%: 10 5 – 6%: 10 6 – 7%: 8 7 – 8%: 6 8 – 9%: 4 Більше 9%: 2</p>	Витрати на соціальні заходи включають витрати на оплату праці, єдиний соціальний внесок, позики, захоплення тощо. Загальні витрати складають всі витрати операційної діяльності	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 10	
Частка економічно активного населення (ЕАН)	$ЕАН = \frac{\text{Працівники віком від 18 до 60 років}}{\text{Кількість працівників}}$ <p>До 40 %: 2 55 – 60%: 10</p>	Для локального рівня (підприємства): До 40 %: 2 55 – 60%: 6	Річна фінансова звітність, форма 50-	0 і до 10	

Показники	Визначення, критерій		Примітки		Джерело інформації	Межі (ба-ли)
	Підприємницький (локальний) рівень		Галузевий (глобальний) рівень			
Прибуток у розрахунку на одну особу (ПОС)	40 – 45%: 4	60 – 65%: 8	40 – 45%: 3	60 – 65%: 7	Річна фінансова звітність, форма 50-ст, статистична звітність	0 і до 10
	45 – 50%: 6	65 – 70%: 6	45 – 50%: 4	65 – 70%: 8		
	50 – 55%: 8	70 – 75%: 4	50 – 55%: 5	70 – 75%: 9		
	Більше 75%: 2		Більше 75%: 10			
Прибуток у розрахунку на одну особу (ПОС)	ПОС = $\frac{\text{Чистий прибуток (збиток)}}{\text{Кількість осіб}}$					
	Менше 1х МЗП: 0					
	1х-5х МЗП: 2					
	5х-10х МЗП: 4					
	10х-15х МЗП: 6					
	15х-20х МЗП: 8					
	Більше 20х МЗП: 10					
Освіченість (О)	О = $\frac{\text{Кількість працівників з вищою освітою}}{\text{Кількість осіб}}$					0 і до 9
	До 5 %: 2					
	5 – 10%: 4					
	10 – 15%: 5					
	15 – 20%: 6					
	20 – 25%: 7					
	25 – 30%: 8					
	Більше 30%: 9					

* Джерело: розроблено автором

Таблиця Г.1. Рівень економічної складової сталого розвитку у сільському господарстві України за регіонами у 2016-2017 рр., бали*

Область	Економічна життєздатність		Рівень економічної спеціалізації		Фінансова автономність		Фінансова стійкість		Забезпеченість енергетичними потужностями		Рентабельність виробничого процесу		Економічна складова сталого розвитку			
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	СУМА	МІСЦЕ		
	Вінницька	2	16	4	4	6	6	6	10	2	2	9	9	29	47	18
Волинська	0	2	8	8	3	3	0	6	2	2	6	6	19	27	21	20
Дніпропетровська	5	12	4	4	6	6	8	8	2	2	9	9	34	41	17	10
Донецька	8	5	4	4	6	6	10	8	2	2	9	9	39	34	14	16
Житомирська	12	5	4	4	3	3	8	4	1	1	9	9	37	26	16	21
Закарпатська	0	0	4	4	0	0	6	8	2	2	6	6	12	26	24	22
Запорізька	19	10	4	4	9	6	10	10	2	2	12	12	56	44	3	5
Івано-Франківська	1	2	8	8	3	6	0	0	3	3	0	0	15	19	23	24
Київська	20	20	8	8	12	6	10	10	3	3	6	6	59	53	1	1
Кіровоградська	20	10	4	4	9	6	10	10	2	2	12	12	57	44	2	6
Луганська	10	2	4	4	6	6	10	10	2	2	12	12	44	36	12	15
Львівська	2	5	4	4	3	6	10	8	2	2	6	6	27	31	20	18
Миколаївська	19	12	4	4	9	6	10	10	2	2	9	9	53	43	5	7
Одеська	20	12	4	4	6	6	10	10	1	1	12	12	53	45	6	4
Полтавська	20	19	4	4	9	6	8	2	2	2	9	9	52	42	9	8
Рівненська	2	1	4	4	3	6	8	8	2	2	9	9	28	30	19	19
Сумська	20	12	4	4	9	6	8	4	1	1	12	12	54	39	4	12
Тернопільська	12	8	4	4	6	6	10	8	1	1	6	6	39	33	15	17
Харківська	20	18	4	4	6	6	10	8	2	2	9	9	51	47	10	3
Херсонська	20	8	4	4	6	6	10	8	1	1	12	12	53	39	7	11
Хмельницька	19	12	4	4	6	6	10	6	1	1	9	9	49	38	11	14
Черкаська	12	14	4	4	9	6	6	4	2	2	9	9	42	39	13	13
Чернівецька	0	0	4	4	3	6	6	8	2	2	3	3	18	23	22	23
Чернігівська	20	16	4	4	9	3	10	8	1	1	9	9	53	41	8	9
Україна	20	20	4	4	6	6	10	8	2	2	9	9	51	49	X	X

* Джерело: Розраховано автором на основі [54;58]

Таблиця Г.2. Рівень еколого-організаційної складової сталого розвитку у сільському господарстві України за регіонами у 2016-2017 рр., бали*

Область	Різноманітність однорічних культур		Різноманітність багаторічних культур і насаджень		Різноманітність складу тварин		Рівень розораності території		Сівозміна (чергування культур на ділянці або у часі)		Розмір земельних ділянок	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Вінницька	8	8	2	2	14	14	2	3	5	5	5	4
Волинська	12	14	2	0	7	6	4	5	5	5	2	2
Дніпропетровська	8	10	2	0	14	14	2	3	4	4	6	5
Донецька	14	12	0	0	6	5	3	3	5	5	2	2
Житомирська	12	12	0	0	5	4	3	4	7	7	2	2
Закарпатська	12	12	6	4	4	4	5	5	6	6	4	5
Запорізька	10	10	0	0	4	4	3	3	5	5	4	3
Івано-Франківська	10	12	4	2	6	5	4	5	7	7	5	3
Кіlivська	10	10	2	0	12	14	3	3	6	6	5	3
Кіровоградська	4	8	0	0	4	4	2	3	6	6	5	5
Луганська	12	12	0	0	2	1	4	5	6	6	2	2
Львівська	12	14	2	2	7	7	4	5	6	6	3	2
Миколаївська	8	10	0	0	2	2	2	3	5	5	5	6
Одеська	8	10	0	0	4	2	3	3	3	3	5	6
Полтавська	4	8	0	0	6	5	2	2	5	5	4	3
Рівненська	12	12	2	0	4	4	4	4	6	6	2	2
Сумська	10	12	0	0	4	2	4	4	4	4	2	2
Тернопільська	8	10	2	0	4	4	3	3	4	4	3	2
Харківська	8	10	0	0	6	5	3	3	4	4	2	2
Херсонська	10	10	0	0	4	4	2	2	6	6	5	4
Хмельницька	10	10	2	0	5	5	3	3	6	6	2	2
Черкаська	4	8	0	0	14	14	2	3	5	5	5	4
Чернівецька	12	12	8	6	4	2	4	5	8	8	6	5
Чернігівська	12	12	0	0	4	2	4	5	5	5	2	2
Україна	10	12	2	2	14	14	3	4	5	5	4	2

Продовження табл. Г.2

Область	Частка удобреної площі		Витрати на охорону навколишнього природного середовища		Оцінка простору		Управління кормовими площами		Внесення мінеральних добрив		Внесення органічних добрив	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
1	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Вінницька	2	2	1	1	6	6	1	2	5	5	0	0
Волинська	5	5	1	1	2	2	1	0	8	8	2	2
Дніпропетровська	1	1	9	9	6	6	1	2	8	8	1	1
Донецька	1	1	5	5	2	2	2	3	8	8	1	1
Житомирська	4	4	1	1	4	4	3	1	8	8	2	2
Закарпатська	0	0	1	1	4	4	0	0	8	8	0	0
Запорізька	0	0	5	5	2	2	2	2	8	8	0	0
Івано-Франківська	5	5	2	2	6	6	2	0	8	8	3	3
Київська	5	5	12	12	4	4	3	3	6	7	3	3
Кіровоградська	0	0	1	1	6	6	0	2	7	7	0	0
Луганська	1	1	1	1	2	2	1	0	8	8	0	0
Львівська	2	2	2	2	2	2	1	0	7	8	1	1
Миколаївська	1	1	2	2	6	6	1	2	8	8	0	0
Одеська	0	0	1	1	4	4	2	3	7	7	0	0
Полтавська	5	5	2	2	9	9	1	3	6	7	3	3
Рівненська	5	5	2	2	4	4	2	1	7	8	2	2
Сумська	1	1	1	1	4	4	3	1	5	6	2	2
Тернопільська	3	3	1	1	6	6	2	3	5	5	1	1
Харківська	1	1	2	2	4	4	3	3	7	7	2	2
Херсонська	0	0	0	0	6	6	1	1	8	8	0	0
Хмельницька	5	5	1	1	4	4	3	3	6	6	3	3
Черкаська	5	5	1	1	9	9	1	2	5	6	3	3
Чернівецька	1	1	1	1	4	4	1	0	8	8	0	0
Чернігівська	2	2	1	1	4	4	1	0	6	6	2	2
Україна	2	2	3	3	4	4	3	2	7	8	1	1

Область	Пестициди (тиск забруднення)		Управління земельними ресурсами		Управління водними ресурсами		Енергетична залежність		Екологічна складова сталого розвитку			
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	МІСЦЕ	
1	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37
Вінницька	0	0	4	4	0	0	0	5	55	61	9	10
Волинська	4	6	0	0	0	0	3	8	58	64	7	7
Дніпропетровська	0	0	3	3	2	2	0	7	67	75	4	2
Донецька	1	2	1	1	0	0	4	8	55	58	10	12
Житомирська	0	0	1	1	0	0	3	8	55	58	11	13
Закарпатська	10	10	0	0	0	0	8	8	68	67	3	5
Запорізька	0	0	3	3	2	2	0	8	48	55	16	17
Івано-Франківська	2	4	0	0	0	0	3	8	67	70	5	3
Київська	0	0	2	2	0	0	0	4	73	76	1	1
Кіровоградська	0	0	4	4	0	0	0	6	39	52	24	20
Луганська	2	2	0	0	0	0	4	8	45	48	18	24
Львівська	2	4	1	1	0	0	3	8	55	64	12	8
Миколаївська	0	0	4	4	2	2	0	7	46	58	17	14
Одеська	0	0	3	3	2	2	0	7	42	51	22	21
Полтавська	0	0	3	3	0	0	0	6	50	61	14	11
Рівненська	2	4	0	0	0	0	4	8	58	62	8	9
Сумська	0	0	2	2	0	0	0	8	42	49	23	23
Тернопільська	0	0	3	3	0	0	0	8	45	53	19	18
Харківська	0	0	3	3	0	0	0	7	45	53	20	19
Херсонська	1	2	2	2	4	4	0	8	49	57	15	16
Хмельницька	0	0	3	3	0	0	0	7	53	58	13	15
Черкаська	0	0	3	3	2	2	0	5	59	70	6	4
Чернівецька	6	6	1	1	0	0	5	8	69	67	2	6
Чернігівська	0	0	1	1	0	0	0	8	44	50	21	22
Україна	0	0	2	2	2	2	0	8	62	71	X	X

* Джерело: Розраховано автором на основі [54;58]

Таблиця Г.3. Рівень соціально-територіальної складової сталого розвитку у сільському господарстві України за регіонами у 2016-2017 рр., бали*

Область	Забезпеченість продукцією сільськогосподарських підприємств		Придатність землі		Забезпеченість трудовими ресурсами		Продуктивність праці		Зайнятість		Середня заробітна плата	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Україна	6	5	5	5	5	5	8	8	7	5	6	6
Вінницька	7	7	5	5	2	2	9	9	2	4	7	7
Волинська	4	4	3	4	7	7	9	9	6	6	4	6
Дніпропетровська	7	7	5	5	4	4	8	6	6	6	7	6
Донецька	6	6	5	5	8	8	8	8	2	2	6	6
Житомирська	5	5	3	3	8	8	9	9	8	8	5	6
Закарпатська	1	1	2	4	8	8	4	4	2	2	1	10
Запорізька	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Івано-Франківська	4	4	2	2	4	4	6	8	2	2	4	10
Київська	7	7	4	4	1	1	8	8	4	4	7	8
Кіровоградська	7	8	6	6	4	4	8	8	0	2	7	6
Луганська	7	7	5	5	8	8	8	6	2	2	7	6
Львівська	4	4	3	3	8	6	9	8	6	6	4	7
Миколаївська	6	6	6	5	6	6	8	8	2	2	6	6
Одеська	6	5	5	5	5	5	6	5	7	7	6	3
Полтавська	7	7	5	4	2	2	8	8	4	4	7	7
Рівненська	4	4	2	2	8	6	9	9	6	6	4	3
Сумська	7	7	5	5	5	3	9	8	2	2	7	6
Тернопільська	6	6	6	8	6	6	9	9	2	6	6	6
Харківська	6	6	6	6	6	6	9	9	7	7	6	8
Херсонська	6	8	5	4	6	6	8	9	2	2	6	6
Хмельницька	6	6	6	6	4	4	9	9	2	2	6	4
Черкаська	8	8	5	5	1	1	9	9	2	2	8	7
Чернівецька	3	3	4	4	7	7	4	4	2	2	3	4
Чернігівська	7	5	4	4	4	4	8	8	2	2	7	7

Закінчення табл. Г.3

Область	Інтенсивність праці		Структура соціальних витрат		Частка економічно активного населення		Прибуток у розрахунку на одну особу		Освітченість		Соціальна складова сталого розвитку			
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	СУМА		МІСЦЕ	
											2016	2017	2016	2017
I	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
Україна	7	7	8	10	10	10	8	8	7	7	77	76	x	x
Вінницька	0	0	8	6	10	8	10	10	8	8	68	66	19	19
Волинська	0	2	8	8	10	10	4	4	6	6	63	66	21	20
Дніпропетровська	1	1	8	9	10	8	10	10	7	7	72	69	13	16
Донецька	4	4	4	4	10	10	10	10	6	7	69	70	16	14
Житомирська	9	9	8	8	10	10	10	6	5	5	81	77	2	5
Закарпатська	0	0	2	2	8	6	2	2	6	6	45	45	24	24
Запорізька	8	8	6	8	8	8	10	10	9	9	77	79	4	2
Івано-Франківська	2	4	8	8	8	8	0	0	7	8	53	58	22	22
Київська	8	8	6	6	10	10	10	10	4	4	69	70	17	15
Кіровоградська	8	8	8	8	10	10	10	10	8	8	75	78	9	3
Луганська	9	9	6	6	8	8	10	10	5	5	74	72	12	11
Львівська	7	7	10	10	8	10	2	2	6	6	70	69	14	17
Миколаївська	8	8	10	10	8	8	8	8	9	9	77	76	5	6
Одеська	9	9	10	10	8	8	8	8	7	7	75	72	10	12
Полтавська	9	9	6	6	10	10	10	10	7	7	75	74	11	9
Рівненська	4	4	8	8	10	10	4	5	5	5	64	62	20	21
Сумська	10	10	8	8	10	8	10	10	9	9	81	76	3	7
Тернопільська	10	10	8	8	8	8	2	2	7	7	70	76	15	8
Харківська	10	10	8	8	8	8	8	6	9	9	83	83	1	1
Херсонська	10	10	6	6	8	8	10	10	9	9	76	78	7	4
Хмельницька	9	9	10	10	10	8	8	8	7	7	77	73	6	10
Черкаська	3	3	6	6	10	10	10	10	8	8	69	69	18	18
Чернівецька	0	0	10	10	8	8	2	2	7	7	51	53	23	23
Чернігівська	10	10	8	8	8	6	10	10	8	7	76	71	8	13

* Джерело: Розраховано автором на основі [54;58]

Наукове видання

Ортіна Г.В., Сокіл О.Г., Прус Ю.О., Застрожнікова І.В., Єфіменко Л.М.

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК МІСЦЕВИХ ГРОМАД
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Підписано до друку 26.06.2019 р. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Georgia. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 9,94.
Наклад 300 прим. Зам. № 2894

Видано та надруковано ФО-П Однорог Т.В.
72313, м. Мелітополь, вул. Героїв Сталінграда, 3а
Тел. (098) 243 96 51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів видавничої
продукції від 29.01.2013 р. серія ДК № 4477